STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01886

DER RAMBAM

L. S. Kreditor

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation

AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דער
רמב״ם

פאלקסטימלעכע מאנאגראפיע

פון

ל. ש. קרעדיטאָר

פ א ר ו ו אָ ר ט

פון ד״ר אהרן שטיינבערג

פֿארלאַג „די אידישע שטימע״ לאָנדאָן
דרוקעריי „סופיריאָר פרינטערס״ לאָנדאָן

רבינו משה בן מיימון הספרדי

Dedicated to the memory
of my wife Tishe ע״ה

פאָרוואָרט

ס׳איז, חלילה, ניט קיין „אריינפיר“, ניט קיין „הקדמה“ און במילא ניט קיין „הסכמה“.

די „פאלקסטימלעכע מאָנאָגראַפיע“, ווי דער מחבר אליין באצייכנט זיין רמב״ם־שריפט, וואָס איז לכתחילה דערשינען פּרקים—, פּרקים־ווייז אין אונדזער היגער „אידישער שטימע“, הויבט זיך אָן מיט א קלאָרן דין־וחשבון בנוגע דער הויפּט־כונה פון דעם דאזיקן צניעות׳דיקן חיבור און פאַרענטפערט דערמיט תיכף אלע מאי־קאָ־משמע־לן׳ס פון סקעפּטישע קריטיקער.

ר׳ אריה לייב קרעדיטאָר׳ס קורצע שריפט וועגן דעם רמב״ם׳ס לעבן און ווערק, וועגן דעם היסטאָרישן גורל פון זיינע געוואַלטיקע חידושים און וועגן זייער באַדייט פאַר אונדזער דור איז געשריבן פון אַ טרייען זון פון פאָלק פאַרן פשוטן פאָלקס־מענטשן און זיין סיגנון. ס׳קען קיין שום ספק ניט זיין, אז אָט דער טייערער לייענער, דער „קורא יקר“, ווי מען פלעגט אים אמאָל רופן, וועט פיל לערנען און שטארק הנאה האָבן פון דעם נייעם רמב״ם־ביכעלע. עס פרעגט זיך בלויז, צי איז ביים היינטיקן טאָג נאָך פאַראַן ערגעץ וואו אין דער וועלט א אידישער לייענער פון אָט דעם קלאַסישן טיפּ, וואָס האָט אן אויבערהמצאות, אן אידישן „דיקדעק־שמיקדעק“, אָן בקיאות אין חכמת־אויסלייגעכץ, אָבער מיט אן אָפענער הארץ און אַן אָפענעם מוח פאַר די הויכע און טיפע סודות פון גאָט, וועלט און מענטש, ארויס־און־ארויף־געהויבן די אידישע ליטעראַטור פון איר פאַרצייטיקער פאָלקלאַר־שטופע צו איר היינטיקער הויכער קינסטלערישער און וויסנשאַפטלעכער מדרגה. ביי אונדז, אינעם אפגעשטאַנענעם ענגלאנד, איז ער אפנים נאָך ניט אינגאנצן פאַרשוואונדן; הלוואי זאָל עס אים באַשערט זיין מאריך־ימים־זיין אויך אין אנדערע לענדער. מער פון זיינטוועגן איידער פון אונדזער מחבר׳ס וועגן ווילט זיך ווינטשן דעם נייעם רמב״ם־ספר׳ל, א „צאתך לשלום“ „גיי ארויס און פאַרשפּרייט דיך געזונטערהייט!“.

דאָס הייסט לחלוטין ניט, אז דעם מחבר גופא קומט ניט קיין האַרציקער מזל־טוב מיט א ברייטן ייסר־כוח דערצו. נאָר און בלויז אַזאַ זון פון אידישן פאָלק ווי ס׳איז ר׳ אריה־לייב קרעדיטאָר, דער זיידע פון די העברעאישע און אידישע שרייבער און זשור־נאַליסטן אין אונדזער מדינה, האָט געקענט איינפאַלן דער געדאנק ארויסצורייצן אינעם רמב״ם־יאָר אין א דורך־און־דורך פאָלקטימלעכער שריפט אזוינע ענינים ווי די און יענע וועלט, ידיעה און בחירה, מסורה און חידושי הלכה. דער עיקר איז דערביי ניט דאָס, וואָס ער טוט עס אין אידיש (ס׳איז פאַראַן אויף אידיש א היבשע

רמב״ם־ליטעראטור, בתוכה אפילו א ״קיצור מורה נבוכים״, וואס איז ארויס אין אמעריקע, שוין ניט גערעדט וועגן דער פולער אידישער איבערזעצונג דערפון, וואס האט אנגעהויבן דערשיינען אין ווארשע אין 1935 צו רמב״ם׳ס 800־סטן געבוירן־טאג). דער עיקר איז, וויאזוי ער טוט עס: די מיושב׳דיקע, ליטוועש־רייסישע ווארעמע פרומקייט, וואס נעמט דורך יעטווידן פרק פון זיין שריפט; דאס פיין אויסגעהאלטענע גלייכגעוויכט פונעם חקירה־און סיפור־המעשה־עלעמענט דעריז, אדער, אנדערש געזאגט, צווישן דער רמב״ם־הלכה און דער רמב״ם־אגדה. הקיצור, מיט א יובל יארן צוריק, בעת ס׳איז געווארן ערשט 700 יאר נאך דעם רמב״ם פטירה, פלעגן אידישע זיידעס אין ליטע און רייסן דערציילן זייערע אייניקלעך אומגעפער בזה הלשון וועגן וועמען און וועגן וואס עס רעדט זיך, ווען עס ווערט דערמאנט אט א דער נאמען. ווערלן זיך געפינען היינטצוטאג צווישן די אייניקלעך פון יענע אייניקלעך א סך אזוינע, וואס ווערלן פונקט אזוי גוט אויפנעמען ר׳ אריה לייב׳ס שמועסן וועגן רמב״ם, ווי ער אליין האט זיי איינגעזאפט אין זיינע אייגענע יונגע־יארן ?—נאכאמאל —הלוואי, הלוואי!

געוויס, ס׳איז אן אנדער צייט, אן אנדער דור. וואו האדעווען זיך היינט מענטשן, ווי ס׳האט זיך געהאדעוועט אונדזער מחבר, אין א חדר, אין א ישיבה, מיט א טיפער ליבשאפט פאר לשון־קודש און פאר דברי־קודש בכלל? פאר אים איז עס געווען ניט שווער צו ווערן שפעטער אין ענגלאנד הן א חשובער העבראַאישער שרייבער און פעדאגאג, הן א אידישער זשורנאליסט. היינט איז אלץ געטיילט און געשפאלטן. וואס איז אבער יא געבליבן אפילו אין אונדזער צייט, בפרט אומעטום וואו עס רעדט זיך נאך אידיש, איז די אלט־אידישע באוואוסטזיניקע אדער אומבאוואוסטזיניקע פרומע ווארעמקייט שבלב, וואס פארבינדט אונדז טיף אינעווייניק מיט אלע אונדזערע פארצייטיקע גדולים, בתוכם מיטן רמב״ם זצ״ל.

אין אט דעם אויר איז ל. ש. קרעדיטאר׳ס „פאלקסטימלעכע מאנאגראפיע״ עלול צו געפינען א שטארקן, א ווארעמען און א פרומען אפקלאנג.
לאנדאן, מרחשון התשט״ז.

אהרן שטיינבערג.

למרנן ורבנן

רבותי, מיטן גרעסטן כבוד צו אייך, ווען'מען נאמען פון רמב״ם איז הייליק און טייער, אפילו צו די וואס געהערן צו די „בעלי־השגות״ און ניט צו די „השגות על השגות״. איר לומדים וועט זיך אפשר א קרים טאָן און מיט ביטול זאגן: „ווי קומט א אידישער זשורנאליסט צו שרייבן וועגן אָט דעם וועלט גאון און זיין ירושה וואס ער האט אונדז געלאָזן?״

אַזאַ טענה וואלט געווען א גערעכטע ווען אט דער שרייבער וואלט זיך אויך פאַרנומען מיט „השגות״, אויפווייזענדיק מיט סברות, ראיות פון ש״ס און פוסקים, אז דער רמב״ם איז גערעכט אדער אומגערעכט.

אבער ווען א אידישער זשורנאליסט וויל דערמאנען דעם רמב״ם'ס נאָמען צו זיין 750־טן יאָרצייט, אדער צו זיין 820־טן געבורטסטאָג, און דערציילט אייך געשיכטלעך וואָס דער אדער יענער היסטאָריקער האָט געזאָגט, אדער וואס דער אָדער יענער גאון האָט געזאָגט אויפ'ן רמב״ם, אין אַ לייכטן לשון וועלכן יעדער איד וועט קאָנען לייענען, פאַר־שטיין און וויסן וואס פאַר א גרויסע ליכט מיר האבן פאַרמאָגט און וואָס פאַר א טייערע ירושה ער האט אונדז איבערגעלאָזן, זע איך ניט אין דעם קיין איסור, אז א אידישער זשורנאליסט זאָל דאס ניט טאָרן טאָן. איז דען „הזכרות נשמות״ דער מאָנאָפּאָל פון די רבנים? האָט ער דען איבערגעלאָזן זיין ירושה נאָר פאַר אייך לומדים און ניט פאַר אימעצן אַן אַנדערן? זאָגט דען ניט דער רמב״ם פאַרוואָס ער האָט געשאַפן זיין „משנה תורה״?

איך מיין אז כל ישראל יש להם חלק ברמב״ם.

געדיינקט איר די מעשה? —

ווען דער „נער״ איז אריינגעלאָפן צו משה רבינו און געזאגט, אז אלדד און מידד זאָגן נביאות אין לאגער. האט זיך יהושע, זיין משרת, אָפּגע־רופן: משה, מיין האר, נעם און פאַרלענד זיי (אדער שליס זיי אין תפיסה, דאס ווארט „כלאם״ האט צוויי מיינונגען), וואס האָט משה געזאגט? „המקנא אתה לי, מי יתן כל עם ה׳ נביאים״ דו נעמסט זיך אָן מיין קריוודע? דו ביסט אייפערזיכטיק פאַר מיר? הלוואי וואלט גאָט געבן, אז דאס גאנצע פאלק זאל ווערן נביאים.

איר, מרנן ורבנן, זייט אזוי ווי משה און ניט ווי יהושע. באציט אייך צום פאלק און צום פאָלק־מענטש מיט מער כבוד, לייענט און הערט וואָס אַן איינפאכער זשורנאליסט דערציילט ניט בלויז וועגן „אייער רמב״ם״, נאָר וועגן „אונדזער רמב״ם״ וואס האט זיינע ווערק געשאַפן ניט בלויז לפי רוב הלימוד נאָר לפי רוב ההבנה.

ווער עס געפינט זיך געטראָפן — אים מיין איך. המחבר.

אַריינפיר:

אין ספר „תולדות הפוסקים" ווערט געבראכט: ווען ווילנער לומדים האָבן זיך באקלאָגט פאר דעם ווילנער גאון, אז י. אשכנזי לערנט פאר דעם עולם דעם רמב"ם'ס פילאסאפישע ווערק „מורה נבוכים", האט ער זיי געענטפערט: „זאָל מיר, השם יתברך, אפהיטן צו באַרירן דעם כבוד פון רמב"ם, וועלכער איז די ליכט פון אונדזערע אויגען, הלוואי וואלט איך זוכה געווען צו זיין מיט אים אין איין מחיצה פון גן־עדן".

און אויפן ווילנער גאון האָבן די גדולי־הרבנים געזאגט: „דאס זינט דעם רמב"ם איז נאָך ניט געבוירן געוואָרן אזאַ גאון ווי רבי אליהו פון ווילנע".

תורה—אידן מעגן זיך זיכער פאַרלאָזן אויפן ווילנער גאון, אז דאס וואס ער האט געזאָגט, האט ער געוואוסט וואס ער זאָגט.

אַנדערע פאָרשער האבן זיך אויסגעדריקט, אז דער רמב"ם איז דער מוח פון אידישן פאלק. מיט זיין „מורה־נבוכים" האָט ער געעפענט די פאַרשלאסענע טיר הינטער וועלכע עס האָט זיך געפונען דער סוד פון געטלעכקייט און די געהיימניס פון דער בריאה.

רעליגיעזע חכמים האָבן געזען אין רמב"ם, דעם „עמוד־האש" וואס האט געוויזן דעם וועג צו די מדבר־אידען. מיט זיינע „דרייצן אני מאמין'ס" וואס מיר זאגן יעדן טאָג, נאכן דאַווענען, האט ער איינגעקלייבט אלע יסודות פון אונדזער אמונה.

דער גאון רבי יעקב בירב, אויף וועמען די גדולים פון זיין צייט האבן געזאָגט, אז ער איז א „יחיד בדורו", האָט אין א מחלוקה וועגן „סמיכה" מיטן דיין פון צפת, זיך פאַרלאָזן אויפן פסק־דין פון רמב"ם און דערמיט געוואונען די אנדערע ארץ־ישראל רבנים און געגעבן „סמיכה" צו אייניקע פון זיינע תלמידים. [וועגן דעם ענין וועט נאך אויסקומען צו ריידן] ס'איז אויך אינטערעסאנט דא צו וויסן, אז אט דער גאון, ר' יעקב בירב, איז געווען דער רבי פון גאון ר' יוסף קארו, דער בעל „השולחן ערוך", העכסט וויכטיק איז די אפשאצונג פון דעם גאון ר' ידעיה הפניני, דער מחבר פון ספר „בחינת־עולם". ער זאגט: „דער רמב"ם איז דער לעצטער פון די גאונים און דער ערשטער אין חשיבות. עס איז נישטאָ זיין גלייכן צווישן אלע חכמים נאכן אָפשלוס פון תלמוד".

דער פּאָפּולערער רב, משכיל און היסטאָרישער פאָרשער, ש. י. ראַפּאַפּאָרט (שי״ר) דערלויבט זיך צו זאָגען אויפן רמב״ם, אין אַ בריף קעגן דעם רמב״ם'ס קעגנער „דאס אזעלכער ווי דער רמב״ם איז נאָך ביז איצט נישטאָ אין דער גאַנצער וועלט״.

מיר האָבן דאָ בכוונה געבראַכט אייניקע פון די מיינונגען פון די גרויסע צאָל גאונים און געלערנטע, צו שליסן דערפון, אַז עס איז, בעצם, נישטאָ מער וואָס צו זאָגן וועגן רמב״ם. נאָר אַזוי ווי די אַלע מיינונגען און אינטערפּרעטירער פון רמב״ם האָבן זייערע מיינונגען אויסגעדריקט אין אַזעלכע לשונות, וואָס איז נישט צוגענגלעך צו דער ברייטער אידישער מאַסע וועלכע רעדט און לייענט אידיש. מיינען מיר, אַז ביי דער געלעגנהייט פון זיין 750־יאָריקן יאָרצייט, איבערהויפּט ביי דער געלעגנהייט, וואָס דער יאָר איז זיין 820 יאָריקער געבורטסטאָג, זאָל זיין נאָמען, ווערק און פאָרשונג אויך באַקאַנט ווערן צווישן אידיש־ריידנדן עולם, אין אַ לשון וואָס איז קנאַפּ, און קאַרג, געשריבן געוואָרן וועגן אים, אויסער אין צייטונגס אַרטיקלען, ס'איז דאָך דער „רמב״ם־יאָר״ און דאָס דערמאַנונג פון זיין נאָמען און שאַפן איז שוין געוואָרן אין דער בחינה פון אַ מצוה און „צו־השעה״.

דערביי וויל דער שרייבער פון די אַריינפיר שורות זאָגן, אַז ער וואָגט ניט מוסיף זיין אויך ניט מינערן פון דאָס וואָס איז שוין געזאָגט געוואָרן פון די וועלט־חכמים. די כוונה איז דאָ איבערצוגעבן, בקיצור, וואָס עס איז שוין געזאָגט געוואָרן אין אַ פּאָפּולערער פאָרם און באַלייכטונג. מעגלעך, אַז דרך־אגב זאָל זיך אַנטפּלעקן אַ פאַרגעסענער געדאַנק אָדער אַפילו אַ ניי־וואָרט, וואָס קאָן דינען אַלס פאַרבן־שטריך צו דאָס קאָלירפולע בילד און געשטאַלטונג פון דעם גדול־הדורות, וואָס פון זיין תורה און חכמה קוואַל האָבן דורות געטרונקן, און עד היום קוויקן מיר זיך און שטאָלצירן מיטן נאָמען—רמב״ם!

מיט די עטלעכע אַריינפיר ווערטער, הויבן מיר אָן דעם ערשטן קאַפּיטל, „דער רמב״ם אַלס פוסק אחרון״. אַ נאָמען צו וועלכן לומדים און בעלי־הוראה וועלן זיכער מסכים זיין, ניט רעכענענדיק זיך מיט אייניקע וועלכע וועלן זיין קעגן אַדיעקטיוו—„פוסק אחרון״.

געבורט און וואוקס פון רמב״ם.

מיט 820 יאר צוריק, דעם 30־טן מאַרץ, וואס איז דאמאלסט אויסגעפאַלן אונדזער ערב־פסח, איז ביי דעם דיין פון קארדאווא, רבי מיימון, געבוירן געוואָרן, מיט מזל, א זון, וועמען די עלטערן האָבן א נאמען געגעבן משה.

דער נאמען זאָל האָבן געוועזן א מין נבואה־פּאָראויסזעאונג, ווייל דאס האט רבי מיימון ניט געגעבן דעם נאָמען נאָך זיין טאַטן, זיין פאָטער האט געהייסן יוסף, אויב מיר זאלן אנעמען, אז דאס איז א „פּרעדעסטינײשאן" איז עס טאקע מקויים געוואָרן, ווייל אויפן רמב״ם איז געזאָגט געוואָרן „מן משה עד משה, לא קם כמשה" דאס הייסט: פון משה רבינו ביז משה בן מיימון, איז נאָך ניט געווען אַזאַ משה.

ווען ער איז געבוירן געוואָרן איז נאָך, אפשר, ניט איינגעפאַלן די עלטערן, אז דאס אינגעלע, וועט אויסוואקסן א שיינענדער שטערן פאַר זיין דור, פאַר די נאָכקומענדע דורות און ביז היינטיקן טאָג.

זיינע עלטערן האָבן דאס ניט געקאנט דיינקן, מחמת אין יענעם האלבן יאָר־הונדערט, האבן שוין ניט עקזיסטירט די גרויסע ישיבות פאַר תורה און דעת, וואס האָבן זיך אויפגעשטעלט נאָך דער גאונים עפאָכע. עס זיינען אויך שוין ניט געווען יענע פערזענלעכקייטן, אין גדולה און תורה, ווי א רבי שמואל הנגיד און א רבי יצחק אלפסי, נאָר ווען דאס קינד האָט גענומען וואקסן, האבן די עלטערן, וואָרשיינלעך, יא באמערקט אין אים אויסערגעוויינלעכעס.

ס׳איז א סברה, אז גאוניות־סמנים ווייזן זיך ביי קינדער ווען זיי זיינען נאָך אין די „ווינדעלעך"; אין די בליקן, אין דער רירעוודיקייט און אין די תנועות קאָן מען פילייכט, דערקאנען דעם צוקונפטיקן זשעני, ווען ער איז נאָך אן „עופעלע".

דער פאָטער, רבי מיימון, אליין א מופלג בתורה מיט ידיעות אין אלגעמיינע וויסנשאפט פון יענער צייט, האט דעם קליינעם משה׳ן גענומען אונטער זיין השגחה און געוואָרן זיין רבי. ער האט זיך דאס אונטערגענומען ניט בלויז דערפאַר, ווייל ער האָט געוואָלט מקיים זיין דעם „ושננתם לבניך", נאָר אויך דערפאַר, ווייל ער האָט ניט געפונען אין קארדאווא א בעסערן מלמד ווי זיך.

ס׳איז איבעריק צו קאנסטאַנטירן דעם פאַקט דאס דער פאָטער האט נאָך אין משה׳ס קינדער יאָרן דערקאנט אין אים אַן אויסערגעוויינלעכן מוח. א רואיקער,

א פֿאַרטראַכטער, נאָר מער וואונדער האָט ער דערזען אין אים, ווען ער האט אים געגומען לערנען. משה׳ס קשיות און תירוצים, משה׳ס שאַרפֿקייט און שכל־הישר, האָט דעם פֿאָטער מוט און ענערגיע געגעבן איינצופֿלאַנצן אין זיין זון אן אונבאַ־גרענעצטע ליבשאַפֿט צו אידישע און אלגעמיינע וויסנשאַפֿט. דער פֿאָטער אַליין איז אויך געווען געלערנט אין אסטראנאמיע, געאָמעטרי און א מחבר פֿון ספרים אויף דעם געביט.

צוזאמען מיט תלמוד און פוסקים האט ער אים אויך דערצויגן אויף דער וויסנשאַפֿט פֿון יענער צייט, און דער יונגער משה האט באוויזן גוואלטיקע פֿייאיקייטן און נייגונגען צו חידושים.

ביז בר־מצוה איז דער פֿאָטער געווען דער רבי און דער זון דער תלמיד. נאָר אין מאנכע מאָמענטן איז דער תלמיד געוואָרן דער רבי און דער רבי—דער תלמיד.

ווען משה איז געוואָרן דרייצן יאָר אלט, איז די פֿרייד און רו אין רבי מיימון׳ס הויז צושטערט געוואָרן. אן אומגליק איז באַפֿאַלן די שטאט קאָרדאָווא. די עקסטרימע מחמדאַנישע סעקטע, די אלמוהאדים, האָבן אין יאָר 1148 די שטאָט איינגענומען, און באלד האָבן זיי ארויסגעגעבן א גזירה, אז די קריסטן און די אידן, וועלכע געפֿינען זיך אין שטאָט, זאָלן זיך אויסקלייבן איינע פֿון די דריי באַפֿעלן: ענטוועדער ארויסגעטריבן צו ווערן און זייער גוטס און האב זאל קאָנפֿיסקירט ווערן, אדער אנצו־נעמען דעם מחמדאַנישן גלויבן, און אויב זיי נעמען ניט אָן איינע פֿון די צוויי גזירות, זיינען זיי פֿאַראורטיילט צו א גרויזאַמען טויט.

מען קאָן זיך פֿאַרשטעלן די לאגע פֿון די אידן בכלל און פֿון די מיימון פֿאַמיליע בפֿרט. דער גרעסטער טייל פֿון די אידן אין קאָרדאָווא, האָבן איבערגעלאָזן אלץ וואס זיי האָבן פֿארמאָגט און זיך געלאָזן גיין אין גלות, וואו די אויגן וועלן זיי טראָגן, און רבי מיימון, מיט משה׳ן און די גאנצע פֿאמיליע האבן אויך, צוזאמען מיטן אידישן קהל, זיך געלאָזן גיין פֿון דער שטאָט, וואו זיי האבן גליקלעך און צופֿרידן געלעבט, זוכן א ניי ווינקל וואו צו לעבן אלס אידן.

יענער צייט זיינען נאָך געווען שטעט אונטער דער ממשלה פֿון די קריסטן, וואו עס האָט ניט געהערשט די גזירה פֿון שמד, און וואו אידן האבן געהאט רעכט צו לעבן. האָט זיך די מיימון פֿאַמיליע דערשלעפּט צו דער קריסטלעכער שטאָט אלמיריע. נאָר אויך אין דער שטאָט האָבן אידן לאַנג ניט געקאָנט פֿאַרבלייבן, ווייל אומגעפֿער אין א יאָר ארום, 1151, איז אויך די שטאָט אלמיריע איינגענומען געוואָרן פֿון די ווילדע רעליגיעזע פֿאַנאַטיקער, די אלמוהאדים, און ווידער מוז די פֿאַמיליע מיימון נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין די הענט.

אזוי האט רבי מיימון מיט זיין פֿאַמיליע גענומען וואַנדערן פֿון שטאָט צו שטאָט און פֿון לאַנד צו לאַנד. נאָר דאס וואַנדערן און ארומשלעפּעניש האבן קיין השפעה ניט געהאָט אויף משה׳ס לוסט צו תורה און חכמה. ער איז געוואקסן אזוי ווי א שטאַרקער צעדערבוים וואס קיין שטורם קאָן ניט צוברעכן און געוואָרן א פערזענ־לעכקייט מיט אַ באַרימטן נאָמען.

אָנזעטיקן זיך מיט דער תורה און חכמה פֿון פֿאָטער, האט ער זיך גענומען צו

די וויסנשאַפט פון די אַראַבישע חכמים: נאַטור־וויסנשאַפט, מעדיצין, אַלגעבּרע און פּילאָזאָפישע פאָרשונג.

אַ באַזונדערע ליבשאַפט האָט ער געהאַט צו דער מעטאַפיזישע פאָרשונגען, צו דאָס הימעלשע און געטלעכע. שליסנדיק באַקאַנטשאַפט מיט די גרויסע אַראַבישע דיינקער האָט ער רייכער זיך איינגעשאַפט זיין וויסן און פיל געלערנט פון זיי און זיי פון אים.

זיין טיפע און ברייטע אידישע וויסנשאַפט צוזאַמען מיט די אַלגעמיינע פילאָזאָ־פישע לערע, האָט משה געגומען לייטערן, קריסטאַליזירן און אָפּטרייסלען דעם שטויב און ווידערוואוקס פון זיי. מיט טיפער פאָרשטענדניס האָט זיין אויג אריינגעקוקט אין די ערדישע פּראָבּלעמען און אין די הימלישע רעטענישן, זיין נאָמען אין פילאָזאָפישע פאָרשונג איז אַזוי הויך געשטיגן, אַז די אַראַבישע וועלט האָט אים גערופן „דער אידישער אַריסטאָטעלס".

דער באַגריף איז ביי די היינטיקע אידישע דיינקער געבליבן, דאָס דער רמב"ם איז באַאיינפלוסט געוואָרן פון אַריסטאָטעלס פילאָזאָפיע. אין אמת'ן איז נאָך וועגן דעם אַ גרויסער ספק. מעגלעך, אַז ווען דער רמב"ם וואָלט געלעבט פאַר אַריסטאָטעלס, וואָלט מען אפשר געזאָגט, אַז אַריסטאָטעלס איז געווען באַאיינפלוסט פון רמב"ם. וואָרום סוף כל סוף, ווען דער דיינקער, אחד־העם, אין זיין אַרטיקל, „שלטון השכל" אין וועלכן ער גיט אַן אויספירלעכע אָפּשאַצונג וועגן רמב"ם און באַשטימט, אַז דער רמב"ם האָט געהאַט אַן השפעה פון אַריסטאָטעלס, קומט דאָך צו דער אויס־פירונג, אַז דער רמב"ם אין זיין פילאָזאָפיע איז פיל ווייטער געגאַנגען פון אַריסטאָטעלס. מיר מעגן דאָך גלויבן, אַז דער רמב"ם מיט זיין געניאַלן מוח, מיט זיין טיפע פאַר־שטענדניס און מיט זיין שכל־הישר, האָט שוין געהאַט אין מוח זיין „מורה נבוכים", זיין „ספר המדע" און זיין גאַנצע שיטה חקר־אלוה, איידער ער האָט נאָך אַריינגע־קוקט אין אַריסטאָטעלס שריפטן. אמת, צוויי חכמים קאָנען ניט באַזיצן דעם זעלבן סטיל און פאָרם, אָבער זיי קאָנען האָבן איין געדאַנקענגאַנג. פאַרוואָס זאָלן מיר אָנעמען אַז דער רמב"ם איז געווען באַאיינפלוסט פון אַריסטאָטעלס ?

דער אידישער היסטאָריקער, פּראָפעסאָר גרעץ זאָגט, למשל: „לויט דעם אופן פון רמב"ם'ס פאַרשטענדניס און זיין גייסטלעכן גאַנג, האָט ער אומפאַרמיידלעך געמוזט זיין אַ פאַרערער פון דעם גריכישן פילאָזאָף, פון סטאַגיאַ, (אַ שטאָט אין מאַצעדאָניע, וואו אַריסטאָטעלס איז געבוירן געוואָרן) אָט דער גרויסער, גריכישער פילאָזאָף, וועלכער האָט צו גאָרנישט געמאַכט די מיינונגען פון אַלע פילאָזאָפן, וואָס האָבן געלעבט פאַר אים. וואָס זייער אַרט דיינקן האָט מען געקאָנט אויסטייטשן אויף פאַרשידענע אופנים, ניט ווי אַריסטאָטעלס, וואָס האָט זיין פילאָזאָפישע שיטה קלאָר און פאַרשטענדלעך געמאַכט. אין יענער צייט פון רמב"ם, האָט אַריסטאָ־טעלס זיך דערוואָרבן פיל פאַרערער און אָנהענגער צווישן פיל דיינקער, אידישע און אַראַבישע. די קריסטלעכע פילאָזאָפן זיינען נאָך ניט געשטאַנען אויף דער מדריגה צו פאַרשטיין דעם ווערט פון אַריסטאָטעלס און זיינע מיינונגען. קיין איינער ניט, פאַר דעם רמב"ם, האָט אַזוי זיך פאַרטיפט אין גאָט־פאָרשונג, אין בריאת־

העולם געדאנק פון אריסטאטעלס, אזוי ווי דער רמב״ם. דערפאר האט ער זיך פארליבט אין אריסטאטעלס אַרט־דיינקן. ער האט אים פארשטאנען, געפאַרשט און אויך געוואוסט די סתירות פון זיין פילאזאפיע״.

„פארשטיין און פארטיפן זיך״ אין אימעצענס געדאַנקן קאן נאך ניט באשטימען אז מען ווערט באאיינפלוסט, והראיה, אז גרעץ אליין איז מודה, דאס דער רמב״ם האט אויך געזען די סתירות אין אַריסטאטעלס פילאזאפיע. דעם רמב״ם׳ס פארטיפן זיך אין דעם גריכישן פילאזאף׳ס שיטה איז געווען כדי צו וויסן אין וואס ער איז ניט אויסגעהאלטן, פיליכט האָט דער רמב״ם געפונען אין אריסטאטעלס דאס, וואָס ער, דער רמב״ם, האט געהאט פריער אין זינען.

לאָמיר זען וואס דער רמב״ם אליין זאָגט אין זיין „מורה נבוכים״ חלק ב. וועגן אריסטאטעלס מיינונג איבער בריאת־העולם:—

„אַריסטאָ, מיט זיינע פאנטאסטישע השערות, שטיצט זיך און האלט, אז די וועלט איז א „קדמון״, דאס הייסט, אז גאט האָט די וועלט ניט באַשאַפן. פארוואָס זאָלן מיר זיך ניט שטיצן אויף משה רבינו און אברהם אבינו און ניט אויף די „הזיות״ פון אריסטאָ? ס׳איז פיל מער פארשטענדלעך צו גלויבן, אז אונדזער תורה איז אמת און ניט גלויבן די פוסטע רייד פון אריסטאטעלס״.

אין אמת׳ן איז דאָך די גאנצע פילאזאפישע שיטה פון רמב״ם געבויט אויף דער שטאַרקער אמונה, דאס גאט האָט באשאפן די וועלט, דאס איז דאָך דער יסוד. דער „חוט השדרה״ פון רמב״ם פילאָזאָפיע, ער האָט אָט דעם גרויסן אמת אויפגעוויזן דורך זיינע פילאזאפישע געדאַנקן. עס איז ניט וויכטיק וואס די הנחות, דעם סדר און אופן פון דערקלערן זיין שיטה איז גענומען פון אריסטאטעלס. וויכטיק איז דער הויפט געדאנק, אז עס איז דא א גאָט וואס האט באשאפן די וועלט. גלויבט מען אין דעם „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ״ קאן מען שוין גלויבן, אַז גאָט האָט זיך אנטפלעקט אויפן באַרג סיני און אונדז געגעבן די תורה דורך משה רבינו, קאָן מען שוין גלויבן אין די זעאונגען און נביאות פון אונדזערע נביאים, אז גאט׳ס גייסט האט פון זיי ארויסגערעדט. (דעם רמב״ס׳ס ווערטער.)

דאָס האט אריסטאטעלס ניט געגלויבט. איז שוין אין גרונט־פרינציפ א גרויסער אונטערשיד צווישן די צוויי דיינקערס. דאס איבעריקע איז ניט וויכטיק צו דער רמב״ם איז יאָ געווען באאיינפלוסט פון דעם גריכישן פילאזאף אָדער ניט.

אגב, איז דען דער רמב״ם געבליבן ביי אונדז דער גדול־הדורות צוליב זיין פילאזאפיע אדער צוליב זיינע טיפע, ברייטע וויסן פון תלמוד־בבלי, תלמוד־ירושלמי, ספרי, ספרא, תוספתא, די סברות הגאונים, שאלות ותשובות, און אלץ וואס איז געשאַפן געווארן אין יהדות פון משה רבינו ביז זיין צייט? זיין „יד החזקה״ לערנען אלע רבנים פון היינט, און עס האָבן געלערנט אלע אין זיין דור און איי אלע דורות. רבנים, פוסקים און היינטיקע גאונים קאנען זיך באגיין אָן „מורה־נבוכים״, זיי קאָנען זיך אבער ניט באגיין אָן דעם „פירוש המשניות״ און אָן דעם „משנה־תורה״, דאָס הייסט: דעם „יד־החזקה״, אין אלע ספיקות פון הלכה, פסקן א דין, א „שאלה״ גיט מען גלייך א קוק וואס זאָגט דער רמב״ם.

בײַ אונדז איז דער רמב״ם דער פּוסק־אחרון, דאָס לעצטע וואָרט טראָץ די אָבפּרעגונגען די „השגות״ פון מאַנכע גדולים. בנוגע זײַן פילאָזאָפישן דײנקן וועלן מיר בארירן אין די ווײטערדיקע קאַפּיטלעך.

אײנפלוס און באַאײנפלוסט ווערן.

אלס אַרײַנפיר צו דעם קאַפּיטל ווילן מיר זיך דערלויבן קלערער צו מאַכן דעם געדאַנק פון „השפעה״ און „מושפע״, וואָס אין אונדזער אידיש־לשון מײַנט: „אײנ־פלוס״ און „באַאײנפלוסט זײַן״.

אזוי ווי „מושפע״ קאָן ניט זײַן אָן „השפעה״, אזוי קאָן „השפעה״ ניט זײַן אָן מושפע. דאָס הייסט: דער וואָס ווערט באַאײנפלוסט מוז האָבן אין זיך זעלבסט, מער אָדער ווייניקער, די קוואַליטעט פון דעם באַאײנפלוסער. דער באַאײנפלוסער מוז האָבן דעם „אימיצן״ וועמען צו באַאײנפלוסן. ניט יעדערער קאָן ווערן באַאײנפלוסט און ניט יעדערן קאָן מען באַאײנפלוסן.

אַ טיפער געדאַנק, אַ טיפע אידעע און אָן אָריגינעלע, מוז האָבן דעם טיפן דײנקער און דעם אָריגינאַלן מענטש צו קאָנען ווערן באַאײנפלוסט. אָפּט טרעפט, אַז דער גדול וואָס ווערט באַאײנפלוסט, דערהויבט זיך העכער אין מדריגה ווי דער באַאײנפלוסער.

ווען מיר זאָלן האַלטן פון דער מײנונג, אַז ברוך שפּינאָזע איז געווען באַאײנ־פלוסט פון דעקאַרטעס, פון רלב״ג אָדער פון רמב״ם, איז ער נאָכאַלעמען געבליבן הײנט דער גרעסטער צווישן זײ, אין זײַן פילאָזאָפישן טיפן דײנקן.

היסטאָריקער גיבן ניט אָן די געשיכטע פון רמב״ם׳ס יוגנט, נאָר עס איז פאַר־שטאַנען, דאָס זײַן פאָטער, וועלענדיק אַז זײַן זון משה, זאָל אויסוואַקסן אַ רב אָדער אַ דיין, האָט אים אויפגעבראַכט אויף תורה און אַראַבישע וויסנשאַפט. ס׳איז דערפאַר קײן ספק ניט, אַז ווען דער יונגער משה האָט געלערנט דעם תנ״ך און געקומען צום נביא יחזקאל, וואָס הויבט אָן זײַן נבואה מיט דער „מעשה־מרכבה״, האָט זיכער זײַן יונגער מוח גענומען טראַכטן וואָס אין די הימלען טוט זיך. ער האָט געוויס דעמאָלט ניט געלערנט און אפשר ניט געזען אַריסטאָטעלס שריפטן.

עס איז אויך זיכער, אַז אַריסטאָטעלס עטישע לערע האָט ער ערשט גענומען לערנען, נאָכדעם ווי ער האָט אײַנגעזאַפּט אין זיך די עטיק פון „פּרקי״־אבות, ס׳איז דערפאַר געדרונגען, אַז סײ אין זײַן טעאָלאָגישע רעליגיעזע דעות און סײ אין די עטישע־מאָראַלע לערע, האָט ער ניט באַדאַרפט קײן אײנפלוס פון אַריסטאָטעלס. אור־היהדות האָט ער געפונען פריער אין אונדזערע אוצרות.

ווען מיר זאָלן גלויבן די לעגענדעס וואָס ווערט דערציילט וועגן אַט דעם גריכישן פילאָזאָף, קאָן גאָר זײַן, אַז אַריסטאָטעלס האָט חרטה געהאַט אויף פיל פון זײַנע טעאָ־לאָגישע מײנונגען. און די אויפקלערונג האָט אים געגעבן אַ אידישער חכם, אײנער פון די אנשי־כנסת הגדולה.

אמת, ס׳איז בלויז א לעגענדע, אבער אין יעדע לעגענדע, ארום א גרויסן מענטשן, געפינט זיך אַן עסענס פון אמת.

אריסטאטעלס, ווי באוואוסט, איז געווען אלכסנדר מוקדון׳ס רבי, דערציילט די לעגענדע, דאָס אין א בריף צו זיין גרויסן תלמיד, אלכסנדר, האָט ער געשריבן, אז ער האט געענדערט פיל פון זיינע פילאזאפישע דעות, מיינונגען און דאגמעס. א חכם פון די אידן האט אים אויפגעקלערט, אז זיי זיינען ניט דער אמת וואס ער זוכט. דער נאמען פון דעם חכם איז געווען, זאגט ער, שמעון.

אז אריסטאטעלס האָט געלעבט, אין דער צייט פון שמעון הצדיק איז געדרונגען פון דער אגדה אין תלמוד:— ווען אלכסנדר מוקדון, איז אריין אין ירושלים, האט אים שמעון הצדיק באגעגענט. מעגלעך אז דער קעניג אלכסנדר איז דאמאָלסט געווען באגלייט פון זיין רבי׳ן אריסטאטעלס, און שמעון האָט געהאט מיט אים א פילאזאפישן געשפרעך.

א צווייטע לעגענדע, אין שייכות מיט דעם, ווערט דערציילט: ווען אלכסנדר מוקדון האט איינגענומען ירושלים האָט ער פון דארט געבראכט די מגילה „קוהלת", א מתנה פאר זיין רבין אריסטאטעלס, נאכן דורכלערנען „קוהלת" האט אריסטאטעלס גענומען שרייבן זיינע פילאָזאָפישע טעזעס.

נאָך א לעגענדע איז פאַראַן, אז אריסטאטעלס האָט זיך מגייר געווען. נאר ווען דער רמב״ם האָט הארמאנירט זיין פילאזאפיע לויט אריסטאטעלס, איז שוין צווישן אידן געשאפן געווארן א לעגענדע, אז אריסטאטעלס איז געווען א איד און ער שטאַמט פון שבט בנימין.

מיר זיינען ניט מחויב צו גלויבן אין די אלע לעגענדעס, נאר פון אט די לעגענדעס שאפט זיך דער באגריף, אז אין יענער צייט, ווען זיי האבן זיך געשאפן, איז נאך קיין שום מחשבה ניט געווען, דאס דער רמב״ם איז באאיינפלוסט געווען פון אריסטאטעלס.

מיר ווען דערפאר לאָזן די חקירה פון יא איינפלוס און ניט איינפלוס פאר די היסטארישע פאָרשער. נאר עס איז פיליכט אין פלאץ צו באמערקן א געוויסן „איב־פיריאָריטי קאמפלעקס" אין מאנכע געלערנטע פון אונדזער פאלק. דערזעט מען א גרויסן מענטשן ביי די אומות־העולם, זוכט מען גלייך זיין אפשטאמונג, און מען מאַטערט זיך אים מגייר צו זיין, אדער, אז ער שטאַמט פון אידן, מען האָט דאָך אפילו שעקספיר׳ן שיער געמאכט, אז ער שטאַמט פון אידן.

נאָך א שוואכקייט פון אונדזערע געלערנטע גרעסטע איז, אז ווען עס באווייזט זיך ביי אונדז א גדול וואָס ווערט באַרימט, נעמט מען זוכן פון וועמען ער איז געוואָרן באַאיינפלוסט.

זיך גערעטעט פון טויט

מיר האבן, אין ערשטן קאפיטל, איבערגעלאזן די פאַמיליע מיימון וואַנדערנדיק אין דער ווילדער פאנאטישער מחמדאנישע שפאניע, פון איין שטאט צו דער צווייטער זוכענדיק אן ארט וואו צו קאנען לעבן אלס אידן.

מאנכע היסטאריקער ווי דר. קארמולי און דר. מונק, באהויפטן, דאס די פאמיליע האט געלעבט אין שפאניע אונטער דער מאסקע פון מחמדניזם, דאס מיינט, אַז זיי האבן מיטן מויל געזאגט אז מחמד איז א נביא. דאס זעלבע זאגן אויך מאנכע אַראַבישע שריפטשטעלער, וואס האבן געלעבט אין דער זעלבער צייט. נאר דאס ווערט אפגעלייקענט, און גערעכט זיינען די וואס לייקענען דאס אפ. ווארום ווען די מיימון פאמיליע וואלטן מיטן מויל מודה געווען, אז מחמד איז דער אמת'ער נביא, וואס דאס אליין איז שוין גענוג געווען צו האבן פולע פרייהייט אזוי ווי די אמתע מחמדאנער, וואלט דאך די פאמיליע ניט באדארפט ארומוואנדערן אויף וועגן און שליאַכן צו געפינען ערגעץ אן אָרט, וואו צו לעבן אלס אידן. דאס איז אַ גענוגענדע איבערצייגונג אז אין שפאניע האָט די פאמיליע זיך ניט פארמאַסקירט און זיך געהיט מען זאל איר ניט כאַפן, דערפאר האט זי ארומגעוואַנדערט א פיר יאר און זיך אפגעהיט. נאַר, ניט קאַנענדיק, ווארשיינלעך, מער זיך באהאלטן, האט די פאמיליע אויסגעוואַנדערט פון שפאַניע און אוועק קיין פעס, דרום אפריקע (מארקאָ).

דער אידישער היסטאריקער, גרעץ, זאגט, אז מען ווייס ניט די סיבה פארוואָס די פאמיליע האט אויסגעוואנדערט פון איין לאנד וואו מען האט געצוואונגען אידן צום שמד און אוועק אין אן אַנדער לאַנד, וואו דארט האט אויך די זעלבע גזירה געהערשט. אין דער שטאָט פעס, זאגט דער היסטאריקער, האָט זיך ניט געפונען קיין איין איד, וואס זאָל ניט טראגן די מאסקע אלס מחמדאַנער. דאס הייסט: וואס האט עפענטלעך ניט אנגענומען דעם מחמדאנישן גלויבן.

דאָרט האָט דאָך דאמאלסט געהערשט דער גרויזאַמער און אייפערזיכטיקער קעניג, עבדאל־מומין, וועלכער האט געצוואונגען, די אלע אידן און אלע קריסטן, אז זיי זאָלן אנערקענען מחמד'ן אלס זייער נביא און אנעמען זיין תורה. זיי זיינען געצוואונגען געווען דאס צו טאן, אבער אין געהיים האבן די אידן מיט מער שטרייגקייט און ליבשאַפט אפגעהיט אידישקייט מיט אלע מצוות און מנהגים.

אין דעם זין פון שמד, זיינען די אַראַבער ניט געווען אזוי עקסטרים ווי די קריסטן אין זייערע גזירות פון שמד. די אַראַבער האבן בלויז געפאדערט, אז דער איד אדער דער קריסט, זאל אין דער עפענטלעכקייט און אין קעגנווארט פון זייערע גייסטלעכע, זאגן, אז מחמד איז אמת, און זיין לערע איז אמת און זיי נעמען דאָס אָן.

די אַראַבער האָבן ניט אנגעשטעלט קיין שפיאנען אַכטונג צו געבן, צו דער איד היט אָפּ דעם מחמדאנישן גלויבן. דערפאר האָבן אידן געהאט די מעגלעכקייט זיך אויסלעבן אידיש, לערנען און דאוונען אונגעשטערט.

אמת, זיי פלעגן מוזן קומען אין די אַראַבישע געבעט־הייזער, זאָגן, אז מחמד איז אמת און זיי גלויבן אין אים. אָבער דאס האָט ניט געשטערט די אידן צו גלויבן אין גאָט און תורת משה אין זייערע היימען.

דערפאר האָט דער רמב"ם געפסקנט, אז אַזאַ מין „שמד" גייט ניט ארונטער די קאַטעגאָריע פון „יהרג ואל יעבור", דאס הייסט: אז א איד זאל זיך בעסער לאָזן דער׳הרג׳ענען איידער עובר צו זיין און אָנעמען אן אַנדער גלויבן. דאס איז ניט

קיין עבודה־זרה, ניט קיין געצן־דינסט, אויף וואס די תורה האט אונדז פֿאַרזאָגט זיך מוסר־נפש זיין.

אין שייכות מיט דעם פסק־דין פֿון רמב״ם און אויך זיין טעאָלאָגישע פֿילאָזאָפֿיע, האָט ער געהאַט געוויסע קעגנער, נאר וועגן דעם אין די ווייטערע קאַפּיטלען.

אנדערע היסטאָריקער זאָגן, אז דערפֿאַר האט די מיימון פֿאַמיליע אויסגעוואַנדערט פֿון שפאניע קיין פעס, ווייל דער רמב״ם האָט זיך דערוואוסט, אז דאָרט, אין אַפֿריקע, געפֿינט זיך דער גאון רבי יהודה הכהן אבן שושן, וואָס האט געשמ'ט אלס גדול און צדיק, דערפֿאַר האָט זיך די משפחה באזעצט אין פעס, און דער רמב״ם האָט געפֿונען אין דעם גאון אַ גוטן חבר.

עס איז פֿארשטאנען, אז די וואנדערונגען פֿון דער פֿאַמיליע, האט אויפֿן רמב״ם קיין ווירקונג ניט געמאכט. ער האָט פֿארטגעזעצט זיין התמדה אין לערנען תורה און וויסנשאפֿט, און אנקומענדיק אין אפֿריקע, האט ער שוין געהאַט מיט זיך א שווערן באַגאַזש מיט תורה און חכמה.

די פֿאַמיליע מיימון איז באשטאנען פֿון פֿאָטער, רבי מיימון, צוויי זין, משה און דוד, און זייער שוועסטער. די מוטער ווערט ניט דערמאנט, מעגלעך, אז זי איז שוין געשטאָרבן אין שפאניע.

קיין לאנגע רו האָבן זיי אין אפריקע אויך ניט געהאט. ווען דער גאון רבי יהודה הכהן איז געכאפט געווארן, אז ער היט אפּ אידישקייט, האט אים די מלוכה געצוואונגען צום שמד, ער האָט אָבער פֿאַר קיין אופֿן ניט געוואָלט אפילו מיטן מויל זאָגען, אז ער גלויבט אין מחמד, און איז אומגעקומען אויף קידוש־השם.

ווי עס שיינט איז דער היסטאָריקער ריכטיק, וועלכער זאגט, אז אויך דער רמב״ם איז געכאפט געוואָרן אפהיטענדיק אידישקייט, מען האט אים אויך פֿאַר־משפט צום טויט, נאר א דאַנק דעם אַראַבישן אבן ישע, וועלכער איז געוועזן א גרויסער פֿריינט פֿון רמב״ם, איז די משפחה געלונגען צו אַנטלויפֿן פֿון פעס קיין ארץ ישראל מיט די הילף פֿון אַראַבישן פֿריינט.

אין יאר 1165, אין א זונטאָג־ האט זיך די פֿאַמיליע ארויפֿגעזעצט אויף א שיף וואס איז געגאַנגען קיין עכו. גאַנצע 28 טעג האָט זיך די שיף געווארפֿן אין די כוואַליעס, אַפֿט האָט שוין אויסגעזען, אז אָט ווערט זי פֿארשלונגען, נאר גליקלעכער־ווייזע האָט זי דערגרייכט די ברעגן פֿון עכו, דעם דריטן טאָג אין סיון. דאס הייסט: דריי טעג פֿאר שבועות און די משפחה האט „גומל" געבענשט.

די קהילה האָט זיי געגעבן א ווארימען קבלת־פנים, ווייל מען האט שוין געהערט פֿון דער מיימון פֿאַמיליע. אין עכו האָט זיך די פֿאַמיליע אויפֿגעהאלטן אן ערך זעקס חדשים. אין דער צייט האט די גאַנצע פֿאַמיליע באזוכט ירושלים, געוועזן אויף די הייליקע קברים אויסגיסן זייערע ביטערע הערצער, אבער מער ווי א האלב יאָר האבן זיי ניט געקאנט פֿארבלייבן אין ארץ ישראל, מחמת די ארימקייט וואס האָט דאמאלסט געהערשט אין דער קהילה, קיין נדבות האָט די פֿאַמיליע ניט געוואלט נעמען. צו פֿאַרדינען דארט איז ניט געווען מיט וואָס, האָט זיך ווידער די משפחה

אויפגעהויבן און זיך געלאָזן גיין קיין מצרים. נאר דעם רמב״ם׳ס פאָטער איז פארבליבן אין ירושלים עד יום מותו.

דעם רמב״ם׳ס עצה.

דאָ וועלן מיר בלייבן שטיין פאר א קורצע ווײַלע, און נעמען דערציילן ווי דער רמב״ם האָט געלעבט פאר דער צייט, וואס ער האט געוויילט אין פעס, נארד אפריקע, וואָס דער רמב״ם האָט דאָרט געשאפן, און די צוויי וויכטיקע בריף וואָס רבי מיימון, דער פאָטער, און משה, דער זון, האבן ארויסגעשיקט צו די אידן, וועלכע האבן געלעבט אלס מחמדאנער און א געוויסע צאָל פון זיי האבן זיך, פון גרויס פארצווייפלונג איבערגעגעבן, אין אמת׳ן צום מחמדאַנישן גלויבן. דיינקענדיק, אז גאָט האָט זיין פאלק פארלאזן.

דער בריף פון פאָטער, רבי מיימון איז באקאנט מיטן נאמען „אגרת תימן״ און דער בריף פון רמב״ם איז באקאנט מיטן נאמען „אגרת־השמד״.

דעם פאָטער׳ס בריף איז געשריבן אין אַראַביש, אין יאר תתק״כ, אין וועלכן עס הויבט זיך אָן מיטן פאלגענדן נוסח:

—אונזערע ברידער, בני ישראל, וואָס זיינען אונטערוואַרפן פון צרות, גאָט זאָל זיך אויף אייך דערבארעמען:

מיר באדארפן וויסן אז די יסורים וואס גאָט שיקט אָן אויף אונדז איז צום גוטן. דאס אידישע פאלק, וואָס גאָט האט אויסגעוויילט פון אלע אלטע פעלקער, וועט ער זי ניט אויסבייטן פאַר אַן אנדער פאָלק. ווען אימיצער זאָגט, אז גאט האט אונדז אויסגעביטן פאר אן אנדער פאלק, איז דאס אונמעגלעך, ווייל גאָט האט זיך דאָך אויפגעפירט מיט אונדז אנדערש ווי מיט די אַנדערע פעלקער. ישראל אין גלות איז נאָך אלץ דער זון, דער בכור, פון השם יתברך, און אזוי ווי אַ מענטש באשטראָפט זיין זון אזוי איז גאט׳ס שטראָף. די אידישע תורה איז ניט געגעבן געוואָרן אין פארבארגעניש, נאר אלע אידן האבן מיט זייערע אויגען געזען קבלת התורה און דאס וואס די אידן זיינען געבליבן א קלענערע צאל און זייערע אונטער־דריקער ווערן שטארקער און שטאַרקער, טארן מיר נאך ניט טראכטן, אז גאט האט אונדז פאַרלאזן און ער וועט זיך ניט דערבארמען אויף אונדז. לאָמיר זיך קערן צו אים און ער וועט אונדז העלפן, אזוי ווי ער האט צוגעזאגט משה׳ן זיין קנעכט. מיר באַדאַרפן נאָר זיך משתדל זיין אפהיטן אונדזער תורה און מצוות. יעדער דארף זען אָפצוהיטן, ווי ווייט אים איז מעגלעך, אין אַזאַ צייט פון שמד. אויב מען קאן ניט דאַוונען אין צייט די תפילות, זאָל מען עס פארקירצן, מען באדארף נאָר זאָגן יעדן טאָג אַז מען איז אַ איד, א קינד פון פאלק ישראל און גאָט וועט אויפנעמען די קורצע תפילה.

דער רמב״ם האט געשריבן זיין בריף „אגרת־השמד״ צוליב א געוויסן פאַנאַטי־קער און עקסטרימער חסיד, זיין נאמען ווערט ניט דערמאָנט, וועלכער האט מיט זיין פראַפּאַגאַנדע צוטומעלט אלע אידן פון פעס.

ווען די דרשות און די אויפרופן זיינען צושיקט געוואָרן פון דעם פאַנאטיקער צו די קהילות פון נארד אפריקע, איז דער רמב״ם געווען באשעפטיקט אין זיין „פירוש המשניות״, אין זיין תורה לערנען און אין זיין שטודיום פון מעדיצין. פון

זיינע איבערגעבענע אַראַבישע פֿריינט האט ער געלערנט די מעדיציניש וויסנשאַפֿט, און ער האָט מיט זיי געלערנט זיין טעאָלאָגישע פֿאָרשונג. נאָר ווען אים האט דער־גרייכט די פּראָפּאַגאַנדע פֿון דעם חסיד און די ווירקונג, וואס האט געמאכט אויף די אידן, האט עס אים אזוי שטארק אנגעגריפֿן, אז ער האט ניט געקאנט שווייגן, און איז ארויסגעטראטן מיט זיין „אגרת־השמד" אין וועלכן ער האט געטרייסט די אידן וואָס האבן, דורך צוואַנג, אנגענומען מחמד׳ס גלויבן.

דער פֿאַנאַטישער חסיד האט אגיטירט אין זיין בריף צו די קהילות, אז דער וואס גלויבט אין זייער נביא מחמד, איז ווען אפֿילו ער היט אָפּ אלע מצוות פֿון דער תורה און דינט גאָט, איז ער פֿארעכענט אלס כופֿר בעיקר, ער איז ווי א געצן־דינער, פּסול צו זאָגן עדות, זיין שבועה איז קיין שבועה ניט, זיינע קדושין קיין קדושין ניט און זיין גט איז קיין גט ניט.

דער איד וואס איז געצוואונגען צו זאָגען אין אַן אַראַבישן מאסעי (געבעט־הויז), אז ער גלויבט אין מחמד, אפֿילו נאָר מיט די ליפּן, ניט מיטן הארצן, און דערנאָך גייט ער צו זיך אהיים און איז מתפלל צו אונדזער הייליקן איין־איינציקן גאָט אין הימל, איז דאס נאך א גרעסערע עבירה אויף וועלכער דער נביא ירמיהו זאגט: „שתים רעות עשה עמי" זאגט אויף דעם דער תלמוד: „צוויי עבירות האט מיין פֿאלק באגאַנגען, זיי האבן זיך געבוקט צו די געצקעס און אין דער זעלבער צייט האבן זיי זיך געבוקט אין היכל", אין בית־המקדש.

יעדער איד—האָט דער קנאי־חסיד געדרשנ׳ט—איז מחויב זיך מוסר־נפש זיין און גיין צו דער תליה, איידער מודה זיין אין די נביאות פֿון דעם משוגענעם מחמד. ווער עס טוט דאס ניט, איז א משומד, אפֿילו ווען ער היט אָפּ אַלע מצוות און לערנט אונדזער תורה.

דער המון־עם, די מאַסן אין יענער עפּאָכע זיינען ניט געשטאנען אויף א הויכער מדריגה אין תורה און וויסנשאַפֿט, פּשוטע אידן געווען, אומשולדיקע גלוביקע. זיי האבן פֿארשטאַנען, אז אין דאס וואָס מען האָט זיי געצוואונגען גלויבן איז הבל־הבלים, אין הארצן האָבן זיי געפֿילט און געווען אידיש פֿרום. איצט אָבער, אז זיי האָבן דערהערט, וואָס אָט דער חסיד זאגט, אז זיי זיינען גאר משומדים, זיי רעכענען זיך ניט אין כלל־ישראל, און וועלן זיכער קיין עולם־הבא ניט האָבן, נאר זיין אין כף־הקלע אין גיהנום, איז זיי פֿארביטערט געווארן דאס לעבן און האָבן זיך ארומ־געדרייט ווי אבלים צוטומעלטע און דערשלאָגענע.

א געוויסער צאָל פֿון די אנוסים האָט פֿון יאוש און פֿארצווייפֿלונג, אין אמת׳ן זיך איבערגעגעבן צום מחמדאניזם, דיינקענדיק: וואס קאָן מען שוין פֿארלירן? סיי ווי זיינען זיי ניט אין כלל־ישראל, אפֿשר איז מחמד אויך אַ נביא, אפֿשר וויל גאָט אליין איבערבייטן משה׳ן אויף מחמדן?

ווען דער רמב"ם האט דערזען די בהלה צווישן די אנוסים, וואס קאן פֿירן צו א טאָטאַלע פֿארניכטונג פֿון די אידישע קהילות אין נארד אפֿריקע, האָט ער דאס ניט געקאָנט מער פֿארטראגן, זיין אידישע פֿילענדע הארץ האָט אין אים אזוי שטאַרק געוויטאקט, אז ער האט באשטימט דאָס מען מוז רעטן די אידן פֿון אונטערגאַנג, און

מען מוז אויפֿווייזן זיי, אַז דער חסיד מיט זיינע דרשות האָט זיי אַראָפּגעפֿירט פֿון דרך־הישר, און האט דערפֿאר אָנגעשריבן דעם „אגרת־השמד", וואס איז פֿונאנדערגעשיקט געווארן צו אלע קהילות אין פעס און ארום.

דער „אגרת־השמד" איז געווען די ערשטע פּרוכט פֿון רמב"ם׳ס פען וואָס איז דערשינען. און ווייל אין דעם בריף האבן זיך שוין אנטפּלעקט סימנים פֿון רמב"ם׳ס לאָגישן דיינקן, פֿון זיינע טיפֿע פֿארשטענדניס און רייכער וויסן, וועלן מיר דא איבערגעבן אייניקע זאצן פֿון זיין בריף.

„ישעיהו הנביא און אליהו התשבי זיינען באשטראָפֿט געווארן פֿארוואס זיי האָבן געזאָגט אויפֿן אידישן פֿאלק „עם טמא שפתים", היינט וואס פֿאר א שטראָף וועט אָט דער קנאי דער חסיד האָבן פֿאַר רופֿן די אידן רשעים און פושעים.

בני־ישראל אפילו ווען זיי זינדיקן ווערן זיי אלץ אנגערופֿן „בנים למקום", גאטס קינדער.

אין דער צייט פֿון סכנה מעג מען זיך פֿארמאסקירן, אזוי ווי די חכמים רבי מאיר און אליעזר בן הורקנוס האבן געטאָן.

דער שמד אין וועלכן מיר זיינען געצוואונגען, גייט ניט אריין אין סוג פֿון עבודה־זרה, זיי בעטן אונדז בלויז, מיר זאלן זאגן אז מיר גלויבן אין דעם וואס זיי גלויבן, זיי פֿארשטייען, אז אין הארצן טראכטן מיר אנדערש, מיר נאַרן אפ זייער קעניג, דעם כליף.

דער שמד פֿון מחמד איז ניט גלייך צו יענע שמדות, וואס זיינען פֿארגעקומען אין דער צייט פֿון אונדזערע חכמים. דאמאלט האט מען אונדז ניט געלאזט לערנען אונדזער תורה, פֿארבאטן מל זיין אונדזערע קינדער, און היינטיקן שמד פֿארפֿליכטעט מען אונדז ניט וואס צו טאָן, נאר זאגען מיטן מויל. א איד, אויב ער וויל, קאן ער מקיים זיין די תרי"ג מצות.

ווען אימיצער פֿרעגט אונדז: צי זאָל ער זיך לאזן דערהרגענען אדער מודה זיין, אז מחמד איז א נביא? וואלטן מיר אים אן עצה געגעבן, אז ער זאָל מודה זיין און ניט זיך מוסר־נפש זיין, נאר ער זאָל ניט בלייבן אין דער מדינה, און זוכן אַן אָרט וואו אפצוהיטן די אידישע אמונה.

און די עצה — זאָגט דער רמב"ם — גיב איך זיך און מיינע פֿריינט און יעדן וואָס פֿרעגט מיר אַ עצה.

ס׳קאָן מעגלעך זיין, אז פֿון די לעצטע רמב"ם׳ס ווערטער, האבן היסטאריקער געדרונגען, אז ער האָט געלעבט אין פעס אלס מחמדאַנער. אבער עס ווייזט אויך אויס, אז די אידישע קהילות אין אפֿריקע, נאך דאס אָפּזאָגן, אז זיי גלויבן אין מחמד, האבן זיי געלעבט שטרייננג אידיש, געלערנט, געדאווענט און מקיים געווען אלע מצוות פֿון דער תורה.

ביי דער געלעגנהייט וועלן מר בעטן אנטשולדיקונג פֿון אונדזערע לייענער און פֿאר זיי איבערגעבן, אין קורצן, דעם רמב"ם׳ס פֿילאזאפֿישען דיינקן ווי ער ארגו־מענטירט אין זיין „אגרת־השמד", וועלכע פֿאָדערט זיך צו פֿארשטיין. דערנאך וועלן מיר פֿארטזעצן זיין לעבענסגעשיכטע.

„וועגן מסירות־נפש פֿאַר אונדזער גלויבן האָבן אונדזערע חכמים באַשטימט דעם דין, אַז אויף די דריי זאַכן: „עבֿודה־זרה“, „גלוי־עריות“, און „שפֿיכות־דמים“ דאַרף אַ איד זיך מוסר־נפֿש זיין. אַזוי איז אויך דער דין פֿון אַנדערע מצוות, אויב מען הייסט אונדז עובֿר זיין מיט דער כּוונה צו באַפֿרייען זיך פֿון אונדזער אמונה, מוז אַ איד זיך מוסר־נפֿש זיין.

יעדער איד איז אויך פֿאַרזאָגט אויף „קידוש השם“. אַזוי ווי „חילול־השם“ איז די גרעסטע זינד וואָס העלפֿט ניט קיין תשובֿה און וואָס אפֿילו יום־כּפּור ווערט ניט פֿאַרגעבן, אַזוי איז „קידוש־השם“ אַ גרויסע מצווה און ווערט באַצאָלט מיט אַ גוטן שכר.

יעדער איד איז מחויב אין „קידוש־השם“, אַזוי ווי די חכמים זאָגען אין ספֿרא: „איך בין דער גאָט וואָס האָט אייך אַרויסגענומען פֿון מצרים בתנאי איר זאָלט הייליקן מיין נאָמען אין דער עפֿנטלעכקייט.“

אויב אַ איד באַזיצט ניט גענוג קראַפֿט, בייצושטיין דעם נסיון פֿון די דריי דערמאָנטע זינד, צוליב ראַטעווען זיין לעבן, הייסט דאָס, אַז אַזאַ מענטש האָט ניט מקיים געווען די מצווה פֿון „קידוש־השם“, ער האָט ניט גוט געטאָן מיט דעם וואָס ער האָט געצוואונגענערהייט, פֿאַרשוועכט גאָט׳ס נאָמען, אָזעלכער איז ניט אין כּלל פֿון די זיבן שטראָפֿן: סקילה, שׂריפֿה, הרג, חנק, מיתה בידי־שמים, כּרת אָדער מלקות, ווייל מיר געפֿינען ניט אין דער גאַנצער תּורה באַשטראָפֿט צו ווערן, ווען מען איז געצוואונגען, נאָר ווען מען באַגייט די עבֿירות ברצון, דאַן איז מען אונטער־וואָרפֿן די שטראָפֿן.

אונדזערע חכמים האָבן דעם כּלל אָנגענומען: „אונס רחמנא פּטריה“, דאָס הייסט, אַז ווען מען צווינגט אונדז עובֿר צו זיין אַן עבֿירה אויב ניט דער׳הרג׳עט מען, איז דער מענטש פּטור פֿון שטראָף אויב ער איז עובֿר.

געוויס איז אַ הויכע מדרגה ווען אַ מענטש איז זיך מוסר נפֿש ניט אָנצונעמען אַן אַנדער גלויבן. זיין שׂכר איז גרויס. ער האָט זיך מוסר־נפֿש געווען פֿאַר קידוש־השם, אָבער ווען מען פֿרעגט אונדז אַן עצה ווי צו טאָן: צו לאָזן זיך אויף מסירות־נפֿש, אָדער זאָגן מיטן מויל, ניט במעשׂה, אַז מען גלויבט אין מחמד, וואָלטן מיר אים געראָטן, אַז ער זאָל בעסער בלייבן לעבן, נאָר זוכן אַן אַנדער אָרט וואו צו קאָנען לעבן מיט דעם אידישן גלויבן.

אַזוי אויך באַדאַרף מען ניט דערווייטערן און פֿאַראַכטן די וואָס זיינען מחלל־שבת, נאָר מען באַדאַרף זיי מקרב זיין און מאַכן, אַז זיי זאָלן אָפּהיטן ווי געהעריק אַנדערע מצוות. איבערהויפּט דאַרף מען זיך באַמיען צו אַנטלויפֿן פֿון אַזאַ מדינה, וואו מען צווינגט אונדז צום שמד, ווער עס קאָן אַרויס און גייט ניט, ווייל ער וואַרט אויף משיח׳ן איז אַ זינדיקער, וואָרום מיר האָבן ניט קיין באַשטימטע צייט, ווען משיח וועט קומען, און דער פֿליכט פֿון מצוות היינגט ניט אָפּ פֿון אים.

דעם בריף האָט דער רמב״ם געשריבן אין יאָר תּתקכ״ד און האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די אידן, די אנוסים, און אַ סבֿרה, ווי שוין דערמאַנט, זיינען אַלע אידן פֿון צפֿון אַפֿריקע, וואָס האָבן געלעבט אונטער די ממשלה פֿון גרויזאַמען

קעניג, עבדאל־מומין, געווען געצוואונגען מודה צו זיין, אז מחמד איז דער אמת׳ער נביא געשיקט פון הימעל.

זיין ערשטע וויכטיקע ווערק.

ווען דער רמב״ם איז אלט געווארן 23 יאר, האט ער אנגעהויבן שרייבן זיין פירוש אויף משניות, אזוי ווי די אומגאנגס שפראך צווישן די אידן איז געווען אראביש, האט ער דערפאר זיין פירוש אויך געשריבן אין אראביש. צען יאר האט אים גענומען די גרויסע און וויכטיקע ארבעט, וואס ער האט אנגעהויבן זייענדיק אין דער פאנאטישער שפאניע און געענדיקט אין מצרים.

אן אויסערגעוויינלעכן רושם האט דער ווערק געמאכט אין דער לומדים׳שע וועלט. די געלערנטע אין תלמוד און פוסקים פון רוים, האבן זיך באלד גענומען צו דער ארבעט פון איבערזעצן אזא נוצלעכע ווערק אין העברעאיש. א ספעציעלער שליח איז ארויסגעשיקט געווארן צו געפינען, אזעלכע געלערנטע וואס באזיצן גוט די העברעאישע און אראבישע שפראך, כדי די איבערזעצונג זאל זיין בשלימות.

דער גרויסער גאון פון יענער צייט, דער רשב״א, האט געווידמעט פיל צייט, געשיקט בריף צו חכמים און עשירים, אז דעם רמב״ם׳ס „פירוש המשניות״ זאל איבערזעצט ווערן אויף לשון־קודש. דאס איז אים געלונגען און די ערשטע איבער־זעצונג איז געדרוקט געווארן אין נייפעל אין יאר 1192.

דער הויפט ציל פון דעם פירוש אויף דער משנה, זאגט דער רמב״ם אליין, איז אויסצומארקירן, אז יעדע הלכה, דין וואס ווערט געבראכט אין תלמוד און עס פארנעמט פיל פלאץ אויף פיל בלעטער, צו געבן די זעלבע הלכה אין עטלעכע שורות, כדי צו פארלייכטערן דאס לערנען און וויסן פון אונדזערע דינים.

דער רמב״ם האט נאר געוואלט, אז די תורה און אירע דינים זאל אויך דאס ברייטע פאלק לערנען און וויסן, דערפאר האט ער עס געשריבן אין אראביש און אין קורצן ווי מעגלעך.

דער רמב״ם האט געזען, דאס אין זיין צייט ווערן אלץ ווייניקער די וואס לערנען דעם תלמוד, צרות און גזירות אויף אידן באנייען זיך אפט, אידן פארשפרייטן זיך אין אלע נאענטע און ווייטע לענדער, ס׳איז שוין ניטא די טויזנטער און צענדליקע טויזנטער, וואס פלעגן קומען לערנען אין די ישיבות, עס זיינען געבליבן בלויז יחידים וואס זיינען זיך עוסק אין תורה, דערפאר זאגט דער רמב״ם אין זיין „מאמר תחית־המתים״, ווען ער וואלט געקאנט מאכן דעם גאנצן תלמוד אין איין פרק וואלט ער עס ניט געמאכט אין צווי.

דאס איז געווען זיין ציל און אידעע פון „פירוש־המשניות״ און אויך פון זיין גרויס ווערק „יד־החזקה״ וועגן וועלכן עס וועט נאך אויסקומען צו ריידן.

אין וועלכע שטאט פון מצרים זאל זיך דער רמב״ם האבן באזעצט, ווען ער איז ארויסגעפארן פון ארץ־ישראל, איז קלאר ניט באוויזן געווארן. איין קוועלע איז

פאַראַן, אז אנקומענדיק פון ארץ־ישראל, האט ער זיך באזעצט אין אלכסנדריה, וואס איז אין יענער צייט געווען א מסחר־שטאָט, הגם דער רמב״ם האָט קיינע געשעפטן ניט געפירט, ווייל ער האָט זיין צייט געווידמעט פאר תורה און וויסן, האט אבער זיין ברודער ר׳ דוד געפירט דעם מסחר פון דימאנטן, און דאס איז געווען די פרנסה פון דער פאמיליע. עס פארשטייט זיך, אז קיין לאנגע צייט איז דער רמב״ם ניט געזעסן אין אלכסנדריה, נאָר אין פוסטאט, דאס איז די אלט־שטאָט פון קאירא. דאָרט זאָלן די צוויי ברידער משה און דוד האבן געעפענט א דימאנטן געשעפט. דער ברודער פלעגט אָפט ארויספאָרן אין די ווייטע לענדער, מיט וועלכע זיי האבן געהאט געשעפטלעכע פארבינדונגען, און משה פלעגט בלייבן זיצן על התורה ועבודה.

זיצנדיק שוין כמעט בשלוה אין מצרים, האָט דעם רמב״ם געטראָפן דאס וואָס עס האט געטראָפן יעקב אבינו, און אפשר נאך ערגער.

יעקב האָט זיך באזעצט אין כנען אין רו און פרידן, איז אים באפאלן די צרה מיט יוסף׳ן און די ברידער. דער רמב״ם האָט זיך באזעצט אין מצרים, וואו דאָרט האָט ער שוין געקאנט רוען און לעבן אלס איד, האט אים געטראָפן דער אונגליק מיט זיין ברודער דוד.

דוד מאכנדיק א געשעפטלעכע נסיעה קיין אינדיע, מיטנעמענדיק א גרויסן קאפיטאל מיט זיך איינצוקויפן די טייערע סחורה, האט זיך דער ים צוברויזט מיט שטורם און די כוואליעס האבן געזונקן די שיף מיט די פאסאזשירן און דוד איז צום גרונט פארשלונגען געוואָרן.

דאָס האָט געהאט אויפן רמב״ם א שרעקלעכע ווירקונג. אויסער דעם גאנצן קאפיטאל וואס די ברידער האבן פארמאגט איז פארלוירן געוואָרן, איז דער ברודער דוד געווען דעם רמב״ם׳ס איינציקער טרייסט און ברויטגעבער. ער האָט אים ליב געהאט ווי זיינעם אן איינאיינציק קינד. אגב איז דוד אויך געווען א תלמיד חכם און אַ וועלטלעכער געשעפטסמאן. דאס האט דעם רמב״ם צובראכן. ער האָט קיין טרייסט ניט געפונען פאר זיך. מיט זיין גאנצער נשמה איז ער געווען צוגעבונדן צו זיין ליבן איינציקן ברודער. ער האט דעם בראָך ניט געקאנט דערטראגן און ניט אויפגעהערט צו טרויערן אויף אים.

דער גרויסער אונגליק האָט מיטגעשלעפט א צווייטן אונגליק, וואס שיער האָט דעם רמב״ם געקאָנט אומברייננגען פון דער וועלט. מען האָט אים געמסרט, פאר דער רעגירונג, אז ער איז קעגן זייער אמונה, און א סברה איז, אז דער פערזאָן וואָס האָט אים פארמסרט איז געווען דער זעלביקער פריינט אבו־אלערב אבן מיישא, וואָס האָט אים אין קארדאָווא, גערעטעט דאָס לעבן. נאָר די קנאה אויף וועלכע שלמה המלך האט געזאגט, „קשה כשאל קנאה״, אייפערזיכט איז אזוי שרעקלעך ווי די גרוב אָדער גיהנום, דאס איז געווען אויך מיט דעם אראבישן פריינט.

אבו־אלערב איז געקומען קיין מצרים און דערזען דעם כבוד פון רמב״ם אין די הויכע פענסטער און צווישן די געלערנטע, האָט דאס אים אזוי געקריינקט, אז ער האָט אויף אים דעם בלבול געמאכט. נאטירלעך האָט גאט געהאָלפן, אז דער רמב״ם זאָל בלייבן לעבן און די מסירה האָט זיך ניט איינגעגעבן. אבער פון די

גרויסע ליידן צוליב דעם ברודער׳ס טויט צוזאמען מיט דער מסירה האבן דעם רמב״ם קראַנק געמאכט, און ער איז געלעגן אויפֿן קראנקן־בעט א גאנץ יאר ביז ער איז פֿאלקאָם געזונט געוואָרן.

אין איינעם פֿון זיינע בריף צום רב־הראשי פֿון עכו, ארץ־ישראל, רבי יפת מיט וועלכן דער רמב״ם האָט זיך באַפֿריינדעט, צו אים האָט ער געשריבן וועגן זיינע ליידן, אויסגיסענדיק זיין האַרץ פֿאַר אים מיט די פֿאלגענדע ווערטער:

„דער גרעסטער פֿון אַלע אומגליקן וואס מיר האט געטראָפֿן איז דער אומקום פֿון מיין ברודער דעם צדיק, וועלכער איז דערטרונקען געוואָרן מיט זיין גאנצן פֿארמעגן, און האט מיר איבערגעלאָזט מיט אן אלמנה און א קליין טאָכטערל. דאָס האָט מיר קראַנק געמאכט און אַ גאַנץ יאָר געלעגען אין בעט. איך קאן מיין ברודער ניט פֿאַרגעסן, איך קאָן זיך ניט טרייסטן און ניט געטרייסט ווערן. מיין ליבער ברודער דוד, וואס האט זיך אויף מיינע קניען אויסגעהאָדעוועט, ער איז געווען מיין ברודער, מיין תלמיד און מיין ברויט־געבער. אַך, ווי גרויס איז געווען מיין שמחה ווען איך פֿלעג אים דערזען. איצט האָט זיך אָפּגעטאָן פֿון מיר מיין פֿרייד. ווען איך גיב א בליק אויף זיינע ספרים דערוועקט עס אין מיר מיין טרויער. ווען ניט די תורה, אין וועלכע איך געפֿין מיין גאנצן אמוזאנט, אויך די אנדערע חכמות פֿון וויסנשאפֿט וואָס מאכן מיר פֿארגעסן מיינע ליידן וואָלט איך אויסגעגאַנגען אין מיין פּיין״.

נאר א לעבעדיקער מענטש, אפֿילו דער גרעסטער זשעני, מוז עסן, קליידן זיך, און בויטיקט זיך אין לעבענסמיטלען, דאס האט דעם רמב״ם געצוואונגען אנצוהויבן פּראַק־טיקירן אלס דאָקטאָר מעדיצין, און איז גיך בארימט געוואָרן אלס ספּעציאַליסט אין דעם געביט.

זיין נאמען אַלס דאָקטאָר, איז אזוי פּאָפּולער געוואָרן ווי זיין נאָמען אלס דיינקער און געלערנטער. רעגירונגס באַאַמטע האָבן זיך צו אים געווענדעט, ווען זיי האבן באַדאַרפֿט אַ דאָקטאָר, און פֿון טאָג צו טאָג האָט אים די הצלחה געגומען שיינען. ער האָט, אבער, צוליב זיינע מעדיצינישע ארבעט, ניט פֿאַרלאָזן דאס לערנען און פֿאָרשן אינם ים־התלמוד און זיינע מפרשים, און האָט אין מצרים געענדיקט זיין פּירוש אויף משנה. ער איז שוין דאמאלט געווען 33 יאר אלט.

מיט גרויס ליבשאפֿט האט ער געארבעט אויף דעם ווערק. זייענדיק א גוטער מאטעמאטיקער, אַסטראנאם, נאטור וויסנשאפֿט און אנאַטאמיע, איז ווען ער איז געקומען צו די חלקים פֿון דער משנה, וואס האנדלען מיט די טעמעס, האט ער זיך געפֿונען אין זיין וועלט, אין דערהיים, ווי מען זאגט. אין דעם האט ער אריינ־געטאָן פֿיל פֿארשונגען, און האָט אויפֿגעוויזן, אז די חכמים, וואס האבן מיט זייער תורה אויפֿגעהאלטן דעם טראַדיציאָנעלן אידנטום, זיינען אויך געווען גרויסע וויסנ־שאפֿטלער אין וועלטלעכע וויסענשאפֿט. חכמה איז דער יסוד פֿון דער תורה.

אין דער הקדמה צו דער משנה גיט דער רמב״ם אן ערקלערונג דעם ענין פֿון נבואה. ניט די ניסים און ניט די מופֿתים באשטעטיקן דעם אמת פֿון דער נבואה, נאר די תורה אונדזערע, וואס איז געגעבן געוואָרן אויפֿן בארג סיני. דער נביא

קאָן ניט צוגעבן אדער מינערן פֿון דער תורה, אונדזערע נביאים זאגען אונדז נאָר אז מיר זאָלן אפּהיטן די תורה, ניט מער און ניט ווייניקער. נאַטירלעך אין דער שפּראַך פֿון די נביאים, אין זייערע וויזיאָנען, דריקן זיי אויס וואונדערבארע געדאַנקען און ריינע חכמה, איבערנאַטירלעכע חכמה.

דער רמב״ם דערקלערט דערנאָך, דעם מהות פֿון קבלה און טראַדיציע, און קומט ענדלעך צום אויספֿיר, אז ניט אלץ וואס איז געזאגט געוואָרן אין דער משנה איז בקבלה איינער פֿון אנדערן ביז משה רבינו. אבער די דינים אין וועלכע עס זיינען ניטאָ קיין מחלוקת, נאר אלע חכמים שטימען איין, די זיינען בקבלה פֿון משה רבינו.

אין דעם מיינונג, נאַטירלעך, האָט ער א גרויסע צאל קעגנער, נאר דאס באַרירט ניט זיין כבוד און גדלות, וואס ווערט אים צוגעטיילט אפֿילו פֿון זיינע קעגנער.

זער גרויס געוויכט לייגט דער רמב״ם אויף דער מסכת „אבות״—דאס הייסט אויף „פּרק״, וואס מיר זאגען זומער אלע שבת. אט אין די זעקס פּרקים משניות אין וועלכע עס קומט צום אויסדרוק, דער ״מוסר־היהדות״, די זיטן און מאָראַל, די טיפֿע געדאַנקען האבן אים אינספּירירט. אין זיי האט ער פֿאר אונדז אנטפּלעקט א גרויסן טייל פֿון זיין טעאָלאָגישע און געזעלשאַפֿטלעכע פֿילאָזאָפֿיע.

אויסצוג פֿון רמב״ם׳ס א דערקלערונג

זאָל אונדז דאָ דערלויבט ווערן צו ציטירן, אין קורצן איינִיקע פֿון זיינע מיינונגען, אויף מאנכע ציטאטן פֿון די משניות, אין וועלכע ער דערמאנט אויך אריסטאטעלס׳ן צום גוטן, אבער ניט, אז ער האט דעם געדאנק גענומען פֿון אים.

אויף דעם מאמר פֿון יהושע בן פרחיה, וואס זאגט: „עשה לך רב וקנה לך חבר״, דאס הייסט ווערטערליך: „מאַך זיך א רבין און שאף זיך איין א חבר״, זאגט דער רמב״ם אזוי: מאַך זיך אַ רבין, ווען אפֿילו ער איז ניט ראוי צו זיין דיין רבי, דאָס הייסט: ווען אפֿילו דו ביסט געלערנט אזוי ווי ער, דאך מאַך אים פֿאַר דיין רבין, זאָלסט זיך פֿאַרשטעלן, אז ער איז דיין רבי וועט דיר געלינגען צו לערנען חכמה, ווייל עס איז ניט גלייך ווען איינער לערנט מיט זיך אליין ווי ווען ער לערנט מיט א צווייטן. געוויס איז גוט צו לערנען אליין, אבער וואס מען לערנט צוזאַמען מיט א צווייטן, גערדיינקט זיך בעסער און ס׳איז מער פֿארשטענדלעך. אפֿילו ווען ער איז ניט אזוי קלוג ווי דו און אפֿילו ווען ער איז עטוואס נאך ווייניקער געלערנט ווי דו, וועט דיר דאס ברייננגן נוצן.

„וקנה לך חבר״—דער אויסדרוק „וקנה״—קויפֿן. דער תנא זאגט ניט „עשה״, מיינט דאס אז א מענטש זאָל זיך איינשאַפֿן א פֿריינט פֿאר זיך, אזעלכן וואס זאָל אים ברייננגן צו א תיקון, צו אַן אויסבעסערונג פֿון זיינע מעשים, א פֿריינט אזעלכן וועמען מען זאל ליב האבן און זיין געליבט פֿון אים, א פֿריינט מיט וועמען מען זאל איינפֿארשטאנען זיין אין מיינונגען אוןביידנס כוונות זאָלן ציען צו איין ציל.

אין שייכות דערמיט ברייננגט דער רמב״ם אריסטאטלס דרייערליי מינים פֿון ליבהאבן און געליבט זיין. אין געליבט זיין איז נאר איין מין דאָ, אבער אין ליב האבן זיינען דריי מינים; ליבשאפֿט אויס נוצלעכקייט, ליבשאפֿט אויס רואיקייט און איבערליבשאפֿט. די ערשטע איז ווי די ליבשאפֿט פֿון צוויי שותפים, אדער ווי די

ליבשאַפֿט פֿון א קעניג צו זיין ארמיי. דער צווייטער מין ליב האבן איז רואיקייט. דער מין ליבע איז אויך פֿון צוויי סאָרטן: ליבע פֿון גענוס, ווי תאוה פֿון מאַן צו א פֿרוי, און ליבע פֿון זיכערקייט, דאס מיינט צו האבן א פֿריינט פֿאַר וועמען צו אנטדעקן אלע מיאוסע וועגן און ניט מורא האבן, אז דאס קאָן אים ברייגנען שאדן, דאן איז דער מענטש רואיק און זיכער. נאָר די דריטע מדרגה, די אויבער־ליבע, מיינט, אז ביידע האבן דיזעלבע באַגערן. די זעלבע צילן און דעם זעלבן ווילן צו העלפֿן איינער דעם צווייטן, און די גוטעס וואס קאָן טרעפֿן צו איינעם זאָל זיין פֿאַר ביידן. ווי די ליבשאַפֿט פֿון א רבין צו זיין תלמיד, און דעם תלמיד׳ס ליבשאַפֿט צום רבין.

און דער רמב״ם מיינט, אז דאס איז די כוונה פֿון תנא וואס זאגט „וקנה לך חבר״ אַזאַ חבר באַדאַרף מען זיך קויפֿן, מען דאַרף זיך משתדל זיין זיך איינצושאַפֿן אַזאַ חבר, ווי א חפֿץ אין וועלכן מען נויטיקט זיך און מען קויפֿט עס.

מיר האָבן געבראַכט דעם אויסצוג פֿון רמב״ם מיט דער בלויזער כוונה צו ווייזן, אז אין מאָראַלע געזעלשאַפֿטלעכע אנגעלעגנהייטן, איז דער רמב״ם איינשטימיק מיט דעם גריכישן פֿילאָזאָף, אבער דער רמב״ם האט דאך די משנה געלערנט און פֿאַר־שטאַנען פֿריער איידער ער האט געלערנט אריסטאטלס שריפֿטן. ביי אונדזער פֿאָלק איז, ליידער, מער אנגעמבאַר און שטאַרקער א מיינונג, ווען מען קאָן אויפֿווייזן, אז א גדול פֿון די אומות־העולם זאָגט אויך אזוי. דער רמב״ם האָט זיכער ניט געמיינט זיין כבוד דערמיט צו דערהויבן, נאָר די נוצן פֿאַר זיין פֿאָלק, וועמען ער האט אזוי שטאַרק ליב געהאַט און זיך באמיט איינצופֿלאַנצן די ריינע מידות, וואס אונדזערע חכמים האבן אויסגעדריקט אין פרקי־אבות, ברייגנט ער אמאָל, אז אריסטאטלס זאגט אויך אזוי.

מיר מוזן דערפֿאַר ברייגנען נאך איין אויסצוג פֿון רמב״ם׳ס א דערקלערונג, פֿון וועלכע איר וועט זען זיין קעגנערשאַפֿט צו אריסטאטעלס אין שייכות מיט טעאָלאָ־גישע דיינקונג, דערנאך וועלן מיר צוריק זיך קערן און ציען דעם פֿאָדעם פֿון דער רמב״ם מאָנאָגראַפֿיע.

אין דריטן פרק פֿון אבות זאָגט דער תנא רבי עקיבא: „הכל צפוי והרשות נתונה, ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה״. אויף דעם מאמר פֿון רבי עקיבא, זאגט דער רמב״ם: „אז עס אנטהאלט זער הויכע געדאנקן, און אַזאַ מאמר קאָן מיט רעכט געזאָגט ווערן ביי רבי עקיבא. דער פשט פֿון דעם מאמר, אין קורצן, און מיט דער באַדינגונג, אז איר זאָלט וויסן וואס עס איז געזאָגט געוואָרן אין די פֿריערדיקע פרקים (דאס מיינט ער אַפֿשר זיין הקדמה צו די „שמונה פרקים״) רבי עקיבא מיינט צו זאָגען, לויט דעם רמב״ם׳ס פירוש, פֿאָלגענדעס:

אלץ וואס איז אין דער וועלט איז פֿאַר השם יתברך באוואוסט. דאס איז וואס מיינט „הכל צפוי״. זאָלסט אבער ניט דיינקן, אז ווי באַלד גאָט ווייס אלץ וואס געשעט און וואָס עס וועט געשען, איז דאך דער מענטש געצוואונגען אזוי צו טאָן ווי השם יתברך ווייס, ער קאָן דאָך אנדערש נישט טאָן. ניין, עס איז ניט אזוי, „והרשות נתונה״ די דערלויבניש ווי צו טאן איז געגעבן געוואָרן צום מענטשן, אזוי ווי מיר

האָבן דאס דערקלערט אין אַכטן פּרק: יעדער מענטש האט די בחירה און קאָן טאָן ווי ער וויל. „ובטוב העולם נדון" מיינט, דאס גאטס הנהגה מיטן מענטשן איז ניט לויטן דין, דאס הייסט: ניט לויטן שטרייננגען געזעץ, מידת הדין, נאר מיט מידת הרחמים ווי גאט׳ס אטריבוטן זיינען: „ארך אפים ורב חסד ואמת", זאגען אונדזערע חכמים „ארך אפים לצדיקים ולרשעים" און ווי דער נביא זאגט: „טוב ה׳ לכל", דאס איז וואָס רבי עקיבא זאגט „ובטוב העולם נדון".

און דער רמב״ם ענדיקט מיט אַן אריגינעלע דערקלערונג רבי עקיבא׳ס ווערטער „והכל לפי רוב המעשה", די מעלה און שכר איז ניט לויט די גרויס פון טאָט נאר לויט די צאָל פון טאָט: למשל: ווען איינער גיט א נדבה טויזנט גולדן מיטאמאָל צו אימיצן, און מער גיט ער צו קיינעם ניט, איז זיין טאָט ניט אזוי חשוב ווי ווען איינער גיט טויזנט גולדן צו טויזנט מענטשן. דער וואָס האָט געגעבן די גרויסע נדבה און מער ניט, איז זיין גוטהארציקייט דערוועקט געוואָרן נאר איין מאָל, אבער דער וואָס גיט די זעלבע סומע צו טויזנט מענטשן, איז טויזנט מאל אנטפלעקט געוואָרן זיין גוט הארציקייט. דאס איז שוין א העכערע מדריגה.

און דאס איז וואס דער תנא מיינט, זאגט דער רמב״ם, „הכל לפי רוב המעשה" לויט די צאָל פון גוטע מעשים ווערט דער מענטש באַצאָלט אבער ניט לויט דער גרויס פון דער מעשה.

ווי געזאָגט, איז דער געדאַנק אַן אריגינעלער, אין דעם זינען פון פסיכאלאגישן בליק אין מענטשענ׳ס נשמה. זיין איין מאָל גוט איז אויך אַ מדריגה, אבער אַ העכערע מדריגה איז צו זיין טויזנט מאל גוט. ס׳טרעפט אמאָל, אז דער גוטער ווילן פון א מענטשן דערוועקט זיך ביי אים צוליב א געוויסע סיבה, ענטוועדער צוליב כבוד, אדער צוליב בארימעריי און גיט אמאָל א גרויסע סומע און מער ניט. אבער ווען דעם מענטשענ׳ס הארץ צעווארעמט זיך שטענדיק און גיט טויזנט מאל, אפילו ווייניקער, איז דער טאָט פיל חשובער און מער באלוינט.

דאס שטימט מיטן געדאַנקגאַנג און שיטה פון רמב״ם אין זיין ריזן ווערק „יד החזקה", צו וואס זאל אַ איד מוזן לערנען צען בלאט גמרא און וויסן איין דין, אז ער קאָן פאַר דער זעלבער צייט וויסן צען דינים אין איין בלאט, צוליב דעם זעלבן טעם איז, מעגלעך, געווען דער רמב״ם קעגן פלפול, ניט מחמת ער האט דאס ניט געהאלטן אלס תורה וללמוד אנו צריכים, נאר דערפאַר, ווייל פלפול איז אַ עסק פאַר יחידים און געוואָלט האט ער, אז דאס גאנצע אידישע פאָלק זאָל זיין לימודי ה׳— „הכל לפי רוב המעשה" און ניט „לפי גודל המעשה".

די שיטה זיינע און סדר האט ער דורכגעפירט אין זיין קאָלאסאלע ווערק „יד־החזקה" אדער „משנה תורה" ווי ער רופט עס. ער האָט דעם גאנצן ש״ס בבלי, ש״ס ירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא, תשובות הגאונים אייגעפאסט אין פיר חלקים, ער האָט גענומען די „תורה שבכתב" און די „תורה שבעל פה" און געשאפן א קאָמ־פּאַקט ספר־החוקים פון אידנטום.

און געטאָן האָט ער דאס, ווייל די מקורות פון אלע געזעצן איז פאַר יחידי־סגולה, זיין וואונש איז געווען, אז די מערהייט, אויב ניט אלע, זאלן וויסן אונדזערע

דינים, אפילו אָן די מקורות, ווייל דאס באַדאַרף פאַרנעמען פיל צייט און ארבעט צו דערגרונטעוועז זיך צו זיי. און טראָץ די „השגות" פון גאונים, וועגן וועלכע עס וועט נאָך אויסקומען צו ריידן, איז דער „יד החזקה" אנגענומען געוואָרן אלס פוסק אחרון, ניט בלויז אין אפריקע, נאָר אויך אין דער גאנצער וועלט.

אונפארשטענדלעך איז די קריטיק פון מאנכע מאדערנע היסטאריקער, פראָ־פעסאר גרעץ איינגעשלאָסן, וועלכע זיינען אין דער מיינונג, אז דער רמב״ם האָט אַ טעות געמאכט מיט דעם, וואָס ער האָט געזוכט, און אפשר געפונען, א הארמאָניע צווישן די גריכישע פילאזאפיע און די אידישע תורה.

אין אמתן האָבן דאס דאך אויך געטאָן די אידישע פילאזאפן פאר דעם רמב״ם, און ביז היינטיקן טאָג טוען דאס פיל טעאָלאָגישע פאָרשער, ווען זיי קאנען אויפ־ווייזן געוויסע געדאנקן פון אלטע ניט אידישע דענקער, וואס הארמאָניזירן מיט מאַנכע געדאַנקען פון אונדזער תנ״ך, אדער מיט געוויסע אויפקלערונגען פון אונדזערע תנאים.

גאָר ניט לאַנג צוריק האט דאך צו דעם געשטרעבט משה מענדעלסאָנ׳ס שולע, די השכלה עפאָכע און אינדיווידועלע פאָרשער. דער חילוק איז אבער, אז די מענ־דעלסאָנ׳ס פילאזאפיע און די השכלה באוועגונג, האָט דערפירט צו אפיקורסות, צום אוועקגאַנג פון דרך הישר, אין דער צייט וואס דעם רמב״ם׳ס הארמאָניע מיט אריס־טאטעלס פילאָזאָפיע, האָט פאַרשטאַרקט און פארשענערט די אידישע אמונה, אויף דעם זאָגן עדות די דרייצן פרינציפן, די „אני מאמין׳ס" וואס דער רמב״ם האט אוועקגעשטעלט אלס יסוד פון ריינער יהדות.

דעם רמב״ם׳ס מיינונג איבער יהדות איז, אַז די אידישע אמונה איז א ריין־געלייטערטע פילאזאפיע, דער אידישער גאָט, וואס זיין ווילן איז נור גוטס צו טאָן און אויסבעסערן דעם מענטשן, האָט ער די פילאָזאָפישע וויסן, אנטפלעקט צו זיין באליבט פאָלק דורך נבואה און עטישע מאָראלישע לערנונג.

דער רמב״ם איז אזוי שטרייננג געווען אין דעם געביט פון ריינער יהדות, אז ער האָט געוואָגט צו זאגן, דאס אמתע אידישע אמונה איז צו האלטן זיך ביי די 13 פרינציפן. דער וואס לייקענט אפילו בלויז אין איינעם פון זיי, איז אַן אפיקורוס און נעמט זיך ארויס פון כלל ישראל.

נאָך אַזאַ אָפענע דערקלערונג איז ווירקלעך א גרויסער וואונדער, פאַרוואס ער האָט געהאט פיל קעגנער מצד עקסטרעמע רבנים, פאַרוואָס עס איז געקומען דערצו אז מען האָט געברענט זיינע ווערק, נאָר וועגן דעם אין די ווייטערע קאפיטלעך.

בהלה צווישן די אידן פון תימן.

ס׳איז אפשר געווען דעם רמב״ם׳ס מזל, וואס אין יאר 1171 איז דער פאַנאַטישער און שלעכטער כליף פון מצרים געשטאָרבן, אדער מען האט אים דערמארדעט, און די לאגע אין לאַנד האט זיך צום גוטן געענדערט. אויפן קרוין־שטול פון מצרים איז אַרויף סאָלאדין דער גרויסער. אַ פערזענלעכקייט מיט גרויס וויסן און פאַר־שטענדניס, מיט אַ פילענדע האַרץ און ליבשאַפט צו יעדן וואס איז באשאפן אין מענטשלעכן געשטאלט.

סאלאדין איז געווען קעניג פֿון מצרים און הערשער אויף א גרויסן טייל פֿון ארץ ישראל און סיריע, איראק, מעסאפּאָטאמיע האבן זיך צוגעהערט צו יעדן ווארט און צו יעדע אידעע, סיי פּאָליטיש און סיי געזעלשאפֿטלעך, וואָס קעניג סאַלאַדין האָט געזאָגט. סאַלאַדין׳ס לענדער וועלכע ער האָט באהערשט זיינען געוואָרן שוץ־ ערטער פֿאר די אידן ,וועלכע זיינען געווען פֿאַרפֿאלגט און אונטערדריקט.

די היסטאָריקער פֿון זיין צייט דערציילן ווי ווייט זיין גוטסקייט און פֿארשטענד־ ניס האָט דערגרייכט, דאס איין מאל פֿארבייגייענדיק האט ער געהערט ווי א איד זאָגט צו א צווייטן: דער קעניג סאַלאַדין האט ניט ריכטיק ארויסגעגעבן אַן אורטייל אין געריכט קעגן אים, קעגן דעם אידן. האט זיך דער קעניג אוועקגעשטעלט און אויסגעהערט די קלאגע פֿון אידן און ארויסגעגעבן זיין אורטייל צום גוטן.

ס׳איז דערפֿאר קיין וואונדער ניט וואס אונטער זיין הערשאפֿט האבן אידן גע־ לעבט גליקלעך און צופֿרידן, רייך געווארן, פֿארנומען רעגירונגס אמטן און גענאָסן פֿון אלע פֿרייהייט אין לאַנד. נאר דער אידישער מזל איז שוין אזוי ,ווען אידן האבן אלע פֿרייהייט אין איין לאַנד, ווערט פֿארשווערט די אידישע לאַגע אין אַן אַנדער לאַנד.

דאס האָט געטראָפֿן, אין דער זעלבער צייט, צו די אידן פֿון תימן. דארט זיינען אויפֿגעשטאנען צוויי געמיינע רעליגיעזע פֿאַנאַטיקער פֿון מחמד, וואס האבן פֿאר־ נומען די הויפט אַמטן פֿון דער הערשענדער מאַכט, און גענומען צווינגען די אידן, אז זיי זאָלן אנעמען מחמד׳ס אמונה.

די תימנער אידן, וועלכע זיינען ניט געשטאנען אויף א הויכער מדריגה אין תורה און חכמה, איז די גזירה פֿון שמד געווען א גרויס סכנה. זייער אונוויסנהייט אין שייכות צו אידישקייט האָט זיי געקאנט פֿירן צו בלייבן גלויביקע מחמדאנער און אין גאנצן אפגעריסן ווערן פֿון כלל ישראל.

גראד האָט זיך דארט געפֿונען איינער, וואס האט זיך געשמדט אין מחמדאנישן גלויבן, און גענומען פּראָפּאַגאנדירן, אז אלע אידן זאָלן זיך שמדן. מיט שמוץ און מיט ליגן האָט ער צונישט געמאכט אונדזער תורה און אונדזערע חכמים, און אויפֿגעוויזן, אז דער נביא מחמד, איז באצייכענט געוואָרן פֿון די נביאים, אז ער איז דער אמתר נביא.

פֿון איין עקסטרים צום צווייטן, איז אין דער זעלבער צייט אויפֿגעשטאַנען אַ האַלבער משוגענער, וואָס האט געזאגט, אז ער איז געשיקט געווארן פֿון אידישן גאָט, אַנצוזאָגן דעם פֿאָלק ישראל, אז משיח קומט, מען זאל זיך צוגרייטן. ס׳איז דערפֿאר אַ גרויסע מצוה צוצוטיילן גוטס און האב פֿאר די אָרימעלייט, און זיין גרייט מקבל־פּנים זיין משיחן וואס קומט.

דורךביידע עקסטרימען האט זיך געשאַפֿן א שרעקלעכע בהלה צווישן די אידן פֿון תימן, אנדערע פֿרומע זיינען צוטומעלט געווארן, ניט וויסנדיק וועמען צו גלויבן, די וואס האבן ניט געגלויבט דעם משוגענעם אידן, האבן זיך געקערט צו דעם משומד, אנגענומען מחמד׳ס גלויבן און ארויס פֿון כלל ישראל. בלויז אַ קליינע צאַל זיינען געבליבן טריי צו דער אידישער אמונה, אבער די סכנה איז געווען נאנט,

אז דער גרעסטער טייל פֿון דער אידישער באַפֿעלקערונג קאָן ארויס פֿון כלל ישראל.

דאָס האָט דערזען דער אידישער גרויסער חכם פֿון תימן, רבי יעקב אלפאיומי און האָט זיך געווענדעט מיט אַ בריף צום רמב״ם, אז ער זאָל קומען צוהילף און ראַטעווען די אידן פֿון תימן.

דער רמב״ם האָט אים באלד געענטפֿערט מיט זיין בריף „אגרת־תימן״, אין וועלכן ער האט זיין גאנץ הארץ אויסגעגאסן פֿאר די אידן, זיי געטרייסט, זיי אויפֿגעוויזן אז דער אידישער גאָט האט זיי ניט פֿארלאזן, מיט אזוי פֿיל הארץ, געפֿיל און וויסנשאפֿט איז דער בריף געווען, אז דאָס האָט געהאט דעם געוואונשטן איינדרוק אויף די תימנער אידן. צום סוף בעט דער רמב״ם דעם חכם ר׳ יעקב אלפאיומי, אז ער זאָל מאַכן קאָפּיעס פֿון בריף און פֿאַנאַדערשיקן צו אלע קהילות אויף וועלכע די גזירה פֿון שמד איז געלעגן. דערביי האט זיך דער רמב״ם באַמיט ביי די הערשער פֿון מצרים, אז זיי זאָלן ווירקן צו פֿארלייכטערן די לאגע פֿון די אידן אין תימן. זיין בקשה איז אנגענומען געווארן. די גזירות זיינען פֿארלייכטערט געווארן, און די אידן פֿון תימן האבן ניט פֿאַרגעסן, וואס דער רמב״ם האָט פֿאר זיי געטון. זיי זיינען געבליבן איבערגעבענע אידן, האלטענדיק זיך פֿעסט ביי תורת־משה און תלמוד. און האבן דעם נאָמען פֿון רמב״ם פֿארהייליקט און פֿאראייביקט אין „קדיש״. זיי האבן צוגעגעבן זיין נאמען און געזאגט: „בחייכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בן מיימון״. וואס האט זייערע אויגן באלויכטן אין דער תורה, און וואס ער האט זיי געהאלפֿן, אז מען זאל פֿון זיי אפשאפֿן די שווערע גזירות און די צינזן וואס זיי פֿלעגן באדאַרפֿן צאָלן צו די אַראַבישע הערשער.

אַזאַ כבוד ווי זיי האבן צוגעטיילט צום רמב״ם איז ניט צוגעטיילט געווארן, צו קיין אנדער גדול אויסער צו דעם נשיא פֿון בבל, ווען מען האט אים אויפֿגענומען.

די פאלשע נביאים

איידער מיר גייען ווייטער מיטן רמב״ם׳ס לעבן און שאפֿן, ווילן מיר דאָ פֿארצייכנען א פונקט פֿון זיין „אגרת־תימן״ אין וועלכער ער דריקט אויס זיין קעגנערשאפֿט צו די יעניקע וואס זאגן נביאות אויף דער צייט פֿון משיח׳ס קומען. דאס וואס מיר רופֿן: זיי זאָגען פֿאראויס דעם „קץ״.

צו זאגן פֿריער די צייט פֿון דער גאולה—זאגט דער רמב״ם, איז ניט פאסענד און ניט ריכטיק פֿאר די גרויסע גלויביקע אין אונדזער אמונה. ווארום דאס איז אן ענין וואס עס איז פֿון אונדז פֿארהוילן, קיינער קאן ניט וויסן דעם „קץ״. מיר באדארפֿן ניט אורטיילן דעם גרויסן גאון רב סעדיה, פֿארוואס ער האט פֿאָראויס גערעכענט דעם „קץ״. ער האט דאס געטאן מיט א גוטער כוונה. די אידן פֿון זיין דור זיינען געווען ניט גענוג גאט־גלויביק. זיי האבן געצווייפֿעלט צו עס וועט ווען קומען א צייט פֿון ביאת־המשיח. דערפֿאר איז ער, סעדיה גאון, ארויס מיט א באשטימטער צייט און אויסגערעכענט דעם יאר ווען משיח וועט קומען. אבער מען טאר ניט אויסרעכענען

און פאראויסזאגען די צייט ווען משיח וועט קומען, ווייל מיר ווייסן דאס ניט.

די סיבה וואס עס האט געבראכט דעם רמב״ם אויסצודריקן זיין קעגנערשאפט צו די גביאות־זאָגער אויף דער צייט פון די גאולה, איז ווייל אין זיין צייט זיינען דערשינען אזעלכע, ווי ער רופט זיי, משוגעים וואס פלעגן זיך איינריידן, אז זיי זיינען משיחים געשיקט פון גאָט אויסצולייזן די אידן פון גלות.

אזוי למשל דער פאלשער משיח, וואס איז דערשינען אין פערסיען, אנפאנגס די הערשאפט פון די כליפים, זיין נאמען איז געווען; אבו עיסי, און ער האט דאדורך פיל צרות און יסורים פארשאפט די אידן אין פערסיען.

אזוי אויך זיינען דערשינען פאלשע משיחים אין פעס און אין קארדאווא, אויך אין פראנקרייך האָט זיך געפונען איינער וואס האט געזאגט, אז ער איז משיח געשיקט פון גאָט.

איינער פון די משיחים, וואס האָט פארשאפט גרויסע צרות, און א יאר צייט איז אים געלונגן אנצוגיין מיט זיין משוגעת, אז ער איז משיח און צוטומעלט פיל אידישע קהילות. ווייל, ווי שוין געזאגט, זיינען די אידישע מאסן יענער צייט, ניט געשטאַנען אויף א הויכער מדריגה פון לערנען, וויסן און פארשטיין. אויך די צרות און גזירות האבן זיי געמאכט, צו גלויבן, אז עס איז משיח צייט.

אָט דער פאלשער משיח איז ענדלעך געכאפט און אַרעסטירט געווארן פון איינעם פון די אַראַבישע הערשער, פאר וועלכן ער האט מיט דרייסטקייט געזאגט, אז גאָט האָט אים געשיקט און דאָס וואָס ער פריידיקט איז עס דירעקט פון גאָט, וואס ער גיט אים אריין אין מויל.

דער הערשער האט אים געבעטן אז ער זאָל אים ווייזן א צייכן, דאס גאָט האט אים געשיקט און דאס וואס ער זאגט איז אמת.

דער משוגענער וואס האט זיך איינגערעדט, אז ער איז משיח, האט אין אמתן געגלויבט אין דעם, און געענטפערט דעם הערשער, אז דער סימן וועט ער אים ווייזן דערמיט; זאל מען אים אפשניידן דעם קאפ און ער וועט צוריק לעבעדיק ווערן.

דער הערשער האט דערצו באלד מסכים געווען. וואס קאן זיין פאר א בעסערן סימן ווי דער וואס דער משוגענער משיח האָט פארגעשלאגן?

האט דער אַראַבישער מושל באלד באפעלן זיינע משרתים, און מען האט דעם משיח אפגעשניטן דעם קאפ. עס פארשטייט זיך, אז ער איז שוין לעבעדיק ניט געווארן.

פון דעם אינצידענט, וואס היסטאריקער ברענגען און עס איז ווירקלעך געשען, קאן מען זיך שוין משער זיין אויף וואס פאר אַ נידעריקע מדריגה עס זיינען גע־שטאנען די מאַסן אין בילדונג און וויסן. סיי דער אידישער און סיי דער אַראַבישער המון זיינען געווען אָבערגלויבער, פאַנאַטיש ווילד און עס איז זיי ניט שווער געווען איינצוריידן „אויפן הימל א יריד״.

דערפאר האָט דער רמב״ם געפונען פאר נויטיק ארויסצוזאגען זיין מיינונג קעגן די „מגידי־קיצין״ וואס רעכנענען אויס דעם יאר ווען משיח וועט קומען. און מיטן רמב״ם׳ס א ווארט האט מען זיך גוט גערעכנט. ווייל זיין נאָמען האט שוין גענומען

לויכטן ניט בלויז צווישן די אידן פֿון מזרח און מערב, נאר אויך צווישן די אַראַבישע הערשער און זייערע חכמים.

דער רמב״ם, זייענדיק אין מצרים, האט ער חתונה געהאט, צום צווייטן מאל. מיט אַ טאכטער פֿון איינעם פֿון די אנגעזעענסטע פערזענלעכקייטן אין מצרים. זיין צווייטע פֿרוי איז געווען א שוועסטער פֿון אבו אלמעאלי, דער סעקרעטאר פֿון דער מלוכה. און אבו אלמעאַלי האט חתונה געהאט מיטן רמב״ם׳ס שוועסטער.

דעם רמב״ם׳ס צווייטע פֿרוי האָט אים געבוירן זיין איין־איינציקן זון, אברהם, וועלכער איז אויך ארויסגעוואקסן א גדול, און איז אָפּטמאל ארויסגעטראָטן אַלס דער מליץ פֿון זיין פֿאָטער קעגן די וואס האבן אים קריטיקירט.

ווען אברהם איז געבוירן געווארן, איז דער רמב״ם געווען פֿופֿציק יאָר אלט. און לויט ווי עס לאָזט זיך פֿארשטיין, זאל ער האבן שוין געענדיקט זיין גרויסע ריזן ווערק דעם „יד החזקה״, אדער געהאלטן ביים ענדיקן.

ס׳איז פֿאראן אבער א דעה פֿון היסטאריקער, אז ווען אברהם איז געבוירן געווארן, זאָל דער רמב״ם האבן פֿארענדיקט זיין פֿילאזאפֿיש ווערק „מורה נבוכים״, וועלכן ער האט ספעציעל מחבר געווען פֿאר זיין בעסטן תלמיד, רבי יוסף אבן עקנין. לויט דעם רעכענונג קומט אויס, אז ביידע ווערק, דעם „יד החזקה״ און „מורה נבוכים״ האט ער פֿארענדיקט אין איין צייט. דאס הייסט: אז אין 17 יאר צייט האָט ער געשאַפֿן די צוויי גרויסע ווערק, ווייל ווען ער איז אלט געווען 33 יאר האָט ער פֿארענדיקט זיין „פירוש המשניות״ און האָט ווארשיינלעך באלד אנגעהויבן ארבעטן אויף די צוויי ווערק.

ענגלישער קעניג׳ס איינלאדונג צום רמב״ם

נאָר לאמיר איבערלאזן די ריכטיקע דאטומס פֿון זיין שאפֿן צו די רמב״ם פֿארשער, וועלכע ווילן געענוי אויפֿווייזן די צייט און יאר פֿון זיין לעבן און שאפֿן. פֿאר אונדז געוויינלעכע מענטשן איז איבערהויפט אינטערעסאנט דער אינהאלט פֿון זיין לעבן און שאפֿן און ניט די פינקטלעכע צייט פֿון זיין שאפֿן.

דאס איז קלאר, הגם מען וויס ניט פינקטלעך די יאָרן ווען זיין נאמען איז גרויס געוואָרן אלס דאָקטאָר, אבער מען וויס געענוי, אז די גרעסטע מיניסטאָרן און קעניגלעכע באַאַמטע פֿון מצרים און ארומיקע לענדער פֿלעגן קומען אדער אים איינלאדן, אז ער זאל זיי היילן פֿון זייערע קראנקהייטן.

ס׳איז געווען דער פֿאקט, דאס דער זער ווייט בארימטער דאקטאָר עבד־אלטיף, וועמען דער קעניג סאלאַדין האָט רעספעקטירט און ליב געהאט, אט דער אראבישער דאָקטאָר איז פֿון בגדד ספעציעל געפֿאָרן קיין קאירא צו זען זיך פערזענלעך מיטן רמב״ם און ניט נאר ער אליין, נאר אויך אנדערע הויכע רעגירונגס לייט און פֿילאזאפֿן פֿלעגן באזוכן דעם רמב״ם און זיך קוויקן מיט זיינע מעדיצינישע מיטלן און מיט זיינע פֿילאָזאָפֿישע אויפֿקלערונגען.

ס׳איז העכסט אינטערעסאנט דאס דער ענגלישער קעניג ריטשארד די לייאָן האַרט, זייענדיק דאמאלס אין אשקלון און הערענדיק די באַרימטהייט פֿון רמב״ם, האָט אים איינגעלאדן אַלס זיין דאָקטאָר וואס זאָל אים באגלייטן, נאָר דער רמב״ם האָט דעם הויכן אַמט ניט אָנגענומען. ער האָט בעסער געוואלט בלייבן אויף זיין

פלאַץ, וואו זיין נאמען איז שוין ווייט באַרימט געווען און וואו עס איז אים צוגע־טיילט געוואָרן דער כבוד פון ניט בלויז דעם קעניג סאלאדין, נאר אויך פון אַנדערע הערשער.

ס׳איז קיין וואונדער ניט, וואס נאָך אַזאַ כבוד און גדולה וואס דער רמב״ם האָט געהאט ביי די גויים, זאָל ער ווערן דער גדול־הדור ביי די אידן.

ער איז געווארן דער קאפ פון די קהילות אין מצרים. יעדער רב אדער דיין האָט זיך געווענדעט צו אים מיט שאלות. עס איז אין פלאץ דא צו ברייננען, דאס ווען די רבנים האבן זיך געווענדעט צו אים מיט דער שאלה: ווי זאָלן זיי זיך נוהג זיין מיט די קאַראַאימער, די סעקטע פון ענן, וואָס האבן געגלויבט און זיך געפירט בוטשטעב־לעך לויט דעם געשריבענעם וואָרט פון דער תורה און געלייקענט אין דער אינטער־פרעטאציע פון תלמוד. האָט דער רמב״ם זיי געענטפערט: דאס די קאַראַאימער וואס געפינען זיך אין קאירא, אין אלכסנדריה, אין דמשק און אין ערטער, וואס ווערן באַהערשט פון די אַראַבער, זאל מען זיך פירן מיט זיי מיט רעספעקט, אזוי לאנג ווי זיי, די קאַראַאימער פירן זיך מיט אונדז אנשטענדיק. באגריסן זיי, מל זיין זייערע קינדער אפילו אום שבת, מקבר זיין זייערע טויטע און אפילו גיין מנחם אבל זיין. אויך זייערע וויין איז ניט קיין יין־נסך, נאר מען טאר זיי ניט באזוכן אין די טעג פון זייערע ימים־טובים, וועלכע זיי האָבן זיך געשאפן אנשטאט אונדזערע ימים טובים, אויך איז מען זיי ניט מצרף צו א מנין, ווייל לויט אונדזער תורה איז א מנין פון צען אן „עדה״ און זיי זיינען ניט מודה אין דעם.

נאך א וויכטיקע תקנה האט דער רמב״ם איינגעפירט אין די קהילות, א תקנה וועלכע איז בעצם אין קעגנזאץ צום דין, דאך האט ער געפונען, אז צוליב דעם כבוד פון אידן, מעג מען אפנויגן פון דין וואס אונדזערע חכמים האָבן געמאכט.

די תקנה זיינע איז אין שייכות מיט דער הויכער „שמונה עשרה״. אין די שולן האָט מען זיך אויפגעפירט, אז ווען דער חזן פלעגט זאָגן די הויכע „שמונה־עשרה״ האט זיך דער עולם ניט צוגעהערט. מען פלעגט ארומגיין הין־הער אין שול, מען פלעגט ריידן איינער מיטן אנדערן. די מוסלמאנער פלעגן פון אונדז לאַכן, ווייל זיי, ווען זיי זיינען אין תפילה, איז רואיק, יעדערער איז טיף פאַרזונקען אין די תפילות, און דאָ ביי די אידן איז אזוי וואכעדיק, דער חזן זאָגט און זיי לויפן און שמועסן און שמייען צווישן זיך.

האָט דער רמב״ם אפגעשאפט אין גאנצן די שטילע „שמונה־עשרה״ און מתקן געווען, אז יעדערער זאָל שטילערהייט נאכזאָגן דעם חזן, ווען ער זאגט די שמונה־עשרה. דער מנהג איז איינגעפירט געווארן ניט בלויז אין מצרים, נאָר אויך אין אַנדערע קהילות פון ארץ ישראל, דמשק, אלעפא און אנדערשוואו. דער מנהג איז געווען אין קראפט העכער דריי הונדערט יאר.

פאַרשטיין די גאונות פון רמב״ם קאן נאר אן ענלעכער גאון ווי ער. מיט רעכט האָט ער, אין זיין בריף, צו די חכמים פון לוניל געשריבן: נאר אזעלכע גרויסע גאונים ווי איר וועלן וויסן וואָס איך האָב אויפגעטאָן״.

ס׳איז אָבער ניט אָפגעפרעגט, אז אויך קלענערע לומדים, און אפילו געוויינ־

לעכע מענטשן מיט שכל הישר, זאָלן אויך פֿארשטיין די גדלות פֿון אָט דעם „חד בדרא״, מען דארף נאר וויסן זיין לעבן און שאפֿן. זייענדיק אין קאירא דער ראש פֿון דער אידישער קהילה, וועלכע ער האט מייסטערהאפֿט פֿארוואלטעט, הן אויפֿן רעליגיעזן געביט און הן אויפֿן געזעלשאפֿטלעכן און פאליטישן געביט. זייענדיק אין דער זעלבער צייט פֿארנומען אלס בארימטער דאָקטאָר, צו וועמען עס האבן זיך געווענדעט זער פֿיל קראנקע, רייכע און ארימע, אידישע און ניט־אידישע, פּרינצן און קעניגלעכע באַאַמטע. דערצו האט ער אויך באַדאַרפֿט ענטפֿערן אויף שאלות, וואס רבנים און געלערנטע האָבן אים געפֿרעגט פֿון אלע טיילן פֿון דער וועלט, וואו אידן האבן זיך געפֿונען, און אין דער זעלבער צייט שאפֿן אזעלכע ריזן ווערק ווי דער „יד־החזקה״, דעם „מורה נבוכים״ און פֿיל אנדערע ספרים, וועלכע מיר וועלן נאך אויסרעכענען, דאס קאן נאר באווייזן צו טאן אן אויסערגעוויינלעכער מוח, מיט אויסערגעוויינלעכע אידישע און אלגעמיינע וויסנשאפֿט.

פֿארשפּרייטונג פֿון יד־החזקה

מיר וועלן נאך שפעטער קומען צו די גרויסע צאָל ספֿרים וואָס ער האט פֿאר דער צייט פֿון 70 יאר פֿון זיין לעבן געשאפֿן. לאמיר זיך דערווייל אפשטעלן אויף דער קאלאסאַלער ווערק „משנה־תורה״ אדער ווי ער האט דאס א צווייטן נאמען געגעבן „יד־החזקה״.

דער לייענער באדארף דאָ פֿארשטיין, אז מיר מיינען דא ניט צו באהאנדלן דעם אינהאלט פֿון דער גרויסער ווערק. דאָס זיינען מיר ניט בכוח און דאָס האבן שוין געטאָן פֿיל גאונים, ווער קריטיש און ווער מיטן גרעסטן יראת־הכבוד. עס וועט נאך אויסקומען צו ריידן וועגן דעם, וואס מיר ווילן דא דערציילן איז ווי אַזוי דאָס ווערק האָט זיך פֿארשפרייט און מיט וואס פֿאר א גדולה און ליבשאפֿט זי איז אנגענומען געוואָרן.

וועגן פאדואַר אויסגאבע פֿון רמב״ם׳ס „משנה תורה״ דערציילט דער רמ״א הקדוש אין זיינע „שאלות תשובות״ פֿאלגענדע אונאנגענעמע געשעעניש:— דער גאון רבי מאיר פֿון פאדואַ איז געווען דער ערשטער וואָס האָט פֿארטראכט, אז מען מוז אַזאַ ווערק פֿון אַזאַ גאון ווי דעם רמב״ם פֿארעפֿענטלעכן אין דרוק. צו אים איז צוגעשטאנען א גרויסער גביר און אייגנטימער פֿון א דרוק, אוןביידע אין שותפֿות האָבן די ארבעט פֿון דרוק פֿארענדיקט. גראד האט זיך געפֿונען א קריסט־לעכער דרוקער, וועמען עס האָט פֿארדראָסן פֿארוואָס מען האט אים ניט ארייננע־נומען אין שותפֿות, און האָט אויך אפגעדרוקט דעם זעלבן ווערק פֿון רמב״ם, האָט זיך אָנגעהויבן א מחלוקה. נאָר אזוי ווי לויטן מדינה־געזעץ האט מען דאך ניט געטאָרט אנאָנסירן, אז מען זאָל ניט קויפֿן דעם ספר משנה תורה פֿון קריסט, וואס ער האָט אפגעדרוקט. איז געבליבן, אז פֿריער זאל מען פֿארקויפֿן די אפגעדרוקטע ספרים פֿון דעם גאון רבי מאיר מיט זיין שותף, און דערנאך וועט מען קאנען קויפֿן די אפגעדרוקטע קאפיעס פֿון דעם קריסטלעכען דרוקער. דער רמ״א האט געמאכט א „חרם״ אויף יעדן אידן, וואס וועט קויפֿן פֿון גוי איידער עס וועלן זיך פֿארקויפֿן די קאפיעס פֿון די צוויי אידישע שותפים.

דער נוסח פֿון חרם איז געווען אזוי: היות ווי דער גאון רבי מאיר האט מסכים

געוועז צו פֿארקויפֿן פֿריער זיינע אפגעדרוקטע קאפיעס פֿון „משנה־תורה״, זיינען מיר אויך מסכים און מיר לייגן אריין אין „חרם״ יעדן תלמיד, גרויס אדער קליין, אז ער טאָר ניט קויפֿן פֿון די נייע אויסגאבע (דאָס הייסט פֿון קריסט) נאר ער מוז קויפֿן פֿון די וואס דער גאון רבי מאיר מיט זיין שותף האבן ארויסגעגעבן, אָדער פֿון זייערע פֿאַרטרעטער, און ווער עס וועט עובר זיין אויפֿן חרם, וועט דאס אים ניט פֿארגעבן ווערן ביזן טויט, און וועט קומען צו קבורה פֿון קבר־חמור. דער חרם איז געמאכט געוואָרן פֿיר טעג אין חודש אלול אין יאר ש״י א.א.וו. אונטערגעשריבן: משה דער זון פֿון ישראל שליט, וואָס רופֿט זיך משה איסרל׳׳ש פֿון קראקא (רמ״א).

עס איז ניט נויטיק צו זיין א גרויסער און געניטער סוחר צו פֿארשטיין, אז די ערשטע אויסגאָבע פֿון רמב״ם׳ס „יד־החזקה״, וואס איז דערשינען אָן שום פירושים, איז גלייך צוכאפט געוואָרן. דער „חרם״ אויף דער אויסגאבע פֿון קריסט־לעכן דרוקער, איז במילא בטל געווארן. אזוי האט זיך פֿארשפרייט די גרויסע, אדער ווי אנדערע היסטאריקער זאגען: די גרעסטע ווערק זינט דער תלמוד, איבער דער גאנצער אידישער וועלט. ס׳איז אויך א סברה, אז ניט קיין אידישע געלערנטע, האבן אויך זיך איינגעשאפֿן דעם ווערק.

אינטערעסאנט איז, וואס די אידישע געמיינדעס אין פּראָווינציע, דאס הייסט אין דרום פֿראנקרייך, וועלכע האבן דאמאלסט געלעבט רואיק, און געהאט גרויס תענוג פֿון די פֿרייהייט און גלייכהייט אין לאַנד, איז ווי דעם רמב״ם׳ס ווערק איז דאָרט דערגרייכט געוואָרן, האבן זיך אלע חכמים און געלערנטע, מיט גרויס ליבשאפֿט און מיט אויסערגעוויינלעכע פֿארערונג באצויגען צום רמב״ם.

די פֿראנצויזישע אידישע חכמים, וואס האבן גע׳שם׳ט אין דער אידישער וועלט מיט זייער תורה און חכמה, האבן דאך ניט געקאנט געפֿינען דעם וועג פֿון הארמאניע צווישן תורה און פֿילאזאפֿיע, ביז זיי האט דערגרייכט דעם רמב״ם׳ס ספרים. אין אָט די ספרים האָבן זיי געפֿונען דעם שליסל צו דער פֿארשונג פֿון תורה און חקירה. אין רמב״ם׳ס ספרים האָבן זיי דערזען די אמתע קלאָרע פֿארשטענדניס, דעם שכל־הישר פֿון זיינע דערקלערונגען. זיי האבן אים געפֿונען אלס דער רבי פֿון אידישן פֿאלק, אַלס נייער ליכטיקער שטערן אינם הימעל פֿון אידישקייט, וואס קאָן נאָר אויפֿשיינען איין מאל אין טויזנט יאר. היסטאריקער זאָגען, אז פֿיל פֿון די דאמאלס־דיקע חכמים האָבן געדיינקט, דאס זינט רבינא און רב אשי, די בויער פֿון תלמוד בבלי, איז נאך ניט געוועזן אזעלכער ווי רבי משה מיימון.

עס פֿארשטייט זיך אויך, אז עס האבן זיך געפֿונען א הייפֿל, וואס צוליב קנאה אדער צוליב עקסטרימער פֿאנאטיזם, ניט פֿארשטייענדיק גענוי דעם רמב״ם׳ס אידעען און אויפֿטו, זיינען, פֿאר א לאנגער צייט, געוועזן זיינע שארפֿסטע קעגנער, נאר וועגן דעם שפעטער.

לאָמיך ענדיקן דעם קאַפיטל מיט די עטלעכע שורות דיכטונג, וואָס דער גרעסטער אידישער פאעט אין רמב״ם׳ס צייט אלחריזי האט געזונגען וועגן אים:—

מאתך, השר, תהלתנו — וממך כל גדולתנו
גבהו דרכיך ועמקו — ויתרון פעלך על פעולתינו

מלאך אלהים אתה ונבראת — ואם אתה כתבניתנו
בגללך אמר אלהים — „נעשה אדם בצלמנו“.

פֿאַר די לייענער, וועלכע עס איז פֿרעמד די דיכטונג פֿון אונדזערע מיטלאַלטער פּאָעטן, וועל איך דאָס איבערזעצן אין מאַמע־לשון. עס פֿאַרשטייט זיך אַז אין אָריגינאַל איז עס פֿיל שענער און טיפֿער.

„פֿון דיר, אָ, האַר איז אונדזער באַרימטקייט
פֿון דיר איז אונדזער גרויסקייט.
טיף זיינען דיינע וועגן און הויך,
דיינע אויפֿטואונגען וויכטיקער ווי אונדזערע אויך.

פֿאַר אַ מלאך באַשאַפֿן האָט דיר גאָט,
נאָר אויב דו אונדזער געשטאַלט האָט,
איז צוליב דיר האָט גאָט געזאָגט דאַרום,
„לאָמיר מאַכן אַ מענטשן אין אונדזער פֿאָרם“.

דער ראב״ד׳ם קריטיק

ס׳איז אַ נאַטירלעכע דערשיינונג און אַ שמערצלעכע, דאַס ווען אַ חכם ווערט אויסערגעוויינלעך באַרימט אין דער וועלט, מוזן זיך געפֿינען חכמים, וואָס קאָנען ניט באַהערשן די מידה פֿון קנאה, און נעמען זוכן פֿעלערן אין דעם באַרימטן גדול.

דאָס זעלביקע האָט געטראָפֿן מיט דעם גדול־הדור, דעם רמב״ם, ווען זיין נאָמען האָט באַלויכטן די גאַנצע אידישע און ניט אידישע וועלט אין זיין צייט, און זיין ווערק „משנה תורה“ אדער ווי ער רופֿט עס אויך „יד־החזקה“ מיט זיין „מורה נבוכים“ האָבן אויפֿגעשטורמט די לומדים און די פֿאָרשער פֿון דער אידישער וועלט, האָט זיך געפֿונען אַ גאון, אויך גרויס אין לומדות, פֿיל עלטער ווי דער רמב״ם, וואָס זיין נאָמען איז באַקאַנט אַלס דער ראב״ד. (ר׳ אברהם דוד פֿון פּיסקיירא אין דרום פֿראַנקרייך) וועלכער איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ שאַרפֿע קריטיק אויפֿן „יד־החזקה“.

דער היסטאָריקער דר. גרעץ זאָגט, אַז דער ראב״ד האָט געהאַט אַזאַ נאַטור, דאָס ווען אימיצער איז ניט געווען איינשטימיק מיט זיינע מיינונגען, איז ער קעגן אים אַרויסגעטראָטן מיט די שאַרפֿסטע ווערטער. אַזוי ווי מען האָט דאָס אויך געקאָנט זען אין דעם תלמודישן וויכוח, וואָס ער האָט געהאַט מיט דעם גאון פֿון זיין דור און אין זעלבן לאַנד, רבי זרחיה הלוי, דער „בעל המאור“. אויך אין די אַרגומענטן מיט אים פֿלעגט דער ראב״ד אַרויסטרעטן מיט היץ און מיט זייער שאַרפֿע ווערטער.

ס׳קאָן מעגלעך זיין, אַז ער איז בכלל געווען אַן אויפֿגערעגטער מענטש, און צו דער עלטער ווערט מען מער אומטאָלעראַנט. ער האָט זיך טאַקע אויסגעדריקט אויפֿן

רמב״ם: „ער איז דאָך נאָך אַ יונגערמאַן און מיר זיינען עלטער״, דאָך איז שווער מסכים צו זיין צו דר. גרעץ, אז דעם ראב״ד׳ס שאַרפער אַרויסטריט איז געווען צוליב קנאה.

דער ראב״ד איז דאָך גערעכט געווען אין שייכות דערמיט, וואָס דער רמב״ם האָט ניט אנגעוויזן די מקורות פון וואַנעט ער האט גענומען דעם אדער יענעם דין, וואו עס געפינט זיך די אדער יענע הלכה. א סברה איז דאך פאַראַן, אַז דער רמב״ם האט שטאַרק באדויערט דעם פעלער.

אין אמתן איז ניט זעלטן דער פעלער ביי די גרויסע גאונים און דערפינדער. זיי מיינען, אז בכן זיי פאַרשטייען און ווייסן, ווייס אויך און פאַרשטייט זייער צוהערער. אזוי האבן גרויסע רביים צדיקים, געזאגט תורה פאַר זייערע חסידים, וואָס די זאָגער האבן פאַרשטאַנען, אבער די צוהערער ניט. דאס האט מען א נאָמען געגעבן אין חסידיזם: „רזין דרזין״, גאַלע סודות.

אויך אין דער וויסנשאַפטלעכער וועלט איז דאס זעלבע. וויפיל, אומגעפער, פאַרשטייען פראָפעסאָר איינשטיין, ווען ער פלעגט ריידן פון זיין רעלאַטיוו טעאָריע? אזוי אויך אין אַנדערע נייע מאַטעמאַטישע און אַסטראָנאָמישע וויסנשאַפט.

דער רמב״ם האָט געוואוסט די מקורות פון וואַנעט ער האט די דינים און הלכות פאַרצייכנט אין זיין „משנה־תורה״, נאָך היינט זאָגן לומדים, אז דער רמב״ם האט קיין דין ניט געבראַכט, אז ער זאל ניט האבן געגעבן געוואוסט דעם מקור אין תלמוד, אדער אין אַנדערע ספרים. מען קאָן זיך אויף אים פאַרלאָזן און מען פאַרלאָזט זיך אויף אים טראָץ די קריטיק פון ראב״ד און די השגות פון אַנדערע. סוף כל סוף איז דאָך פאַראַן השגות אויף די השגות פון ראב״ד.

יעדנפאַלס, אויב מיר זאָלן נאָכגעבן, אז די קעגנערשאַפט צום רמב״ם איז געווען אויס קנאה פשוט, איז אבער דער רעזולטאַט געווען א רעאַליזירונג פון „קנאת סופרים תרבה חכמה״; דאס אייפערזוכט פון געלערנטע מאַכט פאַרמערן חכמה.

צוליב די השגות פון ראב״ד אויפן „יד־החזקה״, איז אנטשטאַנען דורכדעם א גאַנצע שולע פון תלמידי־חכמים, וואס האבן זיך פאַרטיפט אין רמב״ם׳ס „משנה־תורה״ און אויך אין דער קריטיק פון ראב״ד, מען האט געפאָרשט, ארגומענטירט, טיף אריינגעקוקט אין מפרשים, רעכט געמאַכט דעם רמב״ם קעגן זיינע קריטיקער. מען האָט געלערנט ערנסט אידישע לימודים, און די קריטיק אויפן רמב״ם האט ניט פאַרמינערט אויף קיין האָר דעם גרויסן כבוד פון רמב״ם אין דער וועלט.

דער ערשטער וואס איז אָפן ארויסגעטראָטן מיט גרויס יראת־הכבוד צום רמב״ם איז געווען רבי שמואל אבן תיבון פון פראָווענציא (דרום פראַנקרייך). ער האט דעם רמב״ם געשריבן א פריינטלעכן בריף און אים מודיע געווען, אז ער וויל איבערזעצן זיין „מורה־נבוכים״ פון אַראַביש אויף לשון־קודש, דערצו האט ער אים אין בריף געזאָגט, אז אים געלוסט זיך מיט דער גאַנצער נשמה צו באהעפטן זיך און זיין איינער פון זיינע תלמידים. ער וואלט אים אויך געוואלט זען פערזענלעך אט דעם וואונדערבאַרן מענטשן, וואס איז דער קאָפּ פון אידישן פאָלק.

דער רמב״ם האָט אים נאַטירלעך געענטפערט, אז ער איז מסכים צו זיין בקשה,

ווייל דער רמב״ם האט שוין לאנג געוואלט א לשון־קודשדיקע איבערזעצונג פֿון „מורה־נבוכים״, נאר ער האָט אים געבעטן, אז ער זאל מאכן א פֿרייע און דערצו פּינקטלעכע און איבערהויפּט א פֿארשטענדלעכע איבערזעצונג.

רבי שמואל אבן תיבון האָט אויך געשריבן צום רמב״ם, אז ער וואלט זיך לאָזן פֿאָרן איבער ימים און מדבריות און קומען קיין מצרים, כדי צו זיין אין איין מחיצה מיטן רמב״ם און לערנען פֿון אים. אויף דעם האָט דער רמב״ם ניט מסכים געווען צוליב צוויי סיבות: ערשטענס צו לאָזן זיך פֿאָרן פֿון דרום פֿראנקרייך קיין מצרים, אַזאַ סכנותדיקן מהלך, אין יענער צייט, צווייטענס האָט ער אים געענטפֿערט, אַז ער האָט פּשוט קיין צייט ניט צו פֿארברייינגען מיט אים, ווייל „איך—שרייבט אים דער רמב״ם—וואוין אין פֿאסטאַט, אלט קאיראָ, און דער קעניג פֿייזאל, סאלאדינס זון איז אין קאיראָ גופֿא, פֿון מיר צו אים זיינען צוויי תחום־שבת׳ן. איך מוז זען דעם קעניג יעדן טאָג, אָפּטמאָל איז ער ניט געזונט, אדער אימיצער פֿון זיינע קינדער אדער איינע פֿון זיינע קעבס־ווייבער. ווען איך קום צוריק פֿון קעניגלעכן הויף בין איך מיד און הונגעריק, און איך געפֿין מיין גאנצן קארידאָר פֿון מיין הויז פֿול מיט מענטשן, אידן און גוים, באאמטע און פּשוטע, ריכטער און גוטע פֿריינט. איך קום אריין און בעט זיי אנטשולדיקונג, זיי זאָלן מיר מוחל זיין ביז איך וועל עטוואס איבער־בייסן. נאכדעם הויב איך ערשט אָן ארבעטן; עקזאמינירן די קראנקע, פֿארשרייבן רעצעפּטן פֿאר זיי. דאס מאכט מיר פֿארנומען ביז נאכט. איך פֿיל דערנאָך זער מיד און שוואַך, איך קאן קיין ניט ווארט ניט ארויסריידן. איז צוליב וואס זאל זיך רבי שמואל מוסר־נפש זיין און זיך לאָזן אין אַזאַ ווייטע און סכנהדיקע נסיעה קיין מצרים״?

רבי שמואל אבן תיבון האָט פֿארשטאַנען פֿון דעם, אז ער דארף ניט פֿאָרן קיין מצרים, טראָצדעם וואס עס געלוסט זיך אים צו זען דעם רמב״ם פּנים אל פּנים און הערן פֿון אים תורה ודעת פֿון דערנאָנט. האָט ער, מיט גרויס חשק זיך גענומען צו דער איבערזעצונג פֿון „מורה נבוכים״, אין געוויסע שטעלן וועלכע איז אים אומקלאר געווארן, אדער ער האט ניט געפֿונען די פּאסענדע טערמינען און אויסדרוקן אין העברעאיש, האָט ער אָנגעפֿרעגט דעם רמב״ם, און געטאָן אזוי ווי ער האָט אים גע׳עצה׳ט. די איבערזעצונג איז פֿארטיק געווארן, פֿארעפֿנטלעכט געווארן און זיך פֿארשפּרייט אין אלע וועלט־טיילן, וואו עס געפֿינען זיך אידישע מושבים.

דעם רמב״ם׳ס „יד חזקה״

מיט דער איבערזעצונג פֿון „מורה נבוכים״, זיינען שוין אלע רמב״ס ווערק געווען פֿארשפּרייט איבער דער וועלט, און דעם רמב״ם׳ס נאמען האט גענומען שיינען אלס רבי און מנהיג ביים גאנצן אידישן פֿאלק.

זיינע ספרים, איבערהויפּט זיין „משנה תורה״ מיט זיין קלאָרקייט, האט פֿארנומען דעם „אויבן אָן״ פֿון אלע פֿריערדיקע הלכה און חקירה ספרים וואס זיינען געשאפֿן געווארן פֿון אנדערע חכמים. זיין ווערק „משנה תורה אדער ווי עס רופֿט

זיך מיטן צווייטן נאמען „יד החזקה״ איז באטראכט געווארן אלס נייער תלמוד און אלס פונדאַמענט פון דער אידישער תורה און אמונה.

א חכם וואָס האט געלעבט אין זיין צייט, רבי ששת בניבנשתי, אין א בריף וואָס ער האָט געשריבן צו די חכמים פון לוניל זאגט ער:—

„ביז דער דערשיינונג פון ספר „משנה־תורה״ אין שפאַניען, האט מען מיט גרויס שוועריקייטן געמוזט זוכן א דין אין „אלפס״ און אין די סוגיות פון תלמוד, וואָס דאס איז געווען זער א שווערע ארבעט. מען האט באדארפט אנקומען צו די רבנים און מורה־הוראה׳ס אין געפינען וואס מען מעג און וואס מען טאָר ניט, ווייל קלאָר געפינען דעם דין אין גמרא, נאך די פיל ארגומענטן, פילפולים און מחלוקת פון די תנאים און אמוראים, האט מען ניט געקאנט וויסן גענוי ווי דער דין איז. נאר ווי דער ספר „משנה תורה״ האט דערגרייכט אין לאַנד, איז באלד אלץ קלאר געווארן, און עס האבן זיך גענומען מערן, יונג און אַלט, צום לימוד התורה״. אויך אין אנדערע לענדער איז דער „משנה־תורה״ אויפגעכאפט געווארן ווי א זעלטענע מציאה און דעם רמב״ם׳ס נאמען האט גענומען קלינגען איבער דער וועלט אלס א „חד־בדרא״ וואס האָט געעפענט די אויגן פון גאנצן אידישן פאלק.

ס׳איז קיין וואונדער ניט, וואס נאך אַזאַ פארערונג און נאך אזעלכע שבחים און גדולה וואס עס איז צוגעטיילט געווארן צו משה בן מיימון, זאָל זיין גורל אַנדערש זיין ווי דער גורל פון משה בן עמרם. ביידע האבן געהאַט קעגנער, און די קעגנער־שאַפט האבן אפשר געטראָגן דעם זעלבן כאַראַקטער און מאָטיוו: — קנאה.

פראפעסאר גרעץ, הגם אין מאנכע היסטארישע געשעענישן קאן מען זיך ניט פארלאָזן, אין גאנצן, אויף זיין מיינונג, נאר אין דעם היגזיכט פון רמב״ם׳ס קעגנער, איז ער האַלב גערעכט. ער זאגט: אז דער רמב״ם האט גליק געהאט אין אלע זיינע אויפטואונגען נור ווי ער האָט גענומען שטייגן צו מער גדולה, האבן זיך גענומען פארמערן זיינע שונאים, די וואָס האבן אים מקנא געווען. די קלענערע רבנים, ווען דער „יד־החזקה״ האָט באוויזן זייער הינטערשטעלונג אין תורה און דעת, ווען זיי האבן דערזען, אז זיי דערגרייכן ניט צו זיינע קנעכלעך, האט זיך די קנאה ביי זיי צופלאַמט און גענומען זוכן חסרונות. איינער פון אָט די קעגנער איז געווען דער ראש־ישיבה פון באגדאַד, רבי שמואל בן עלי, וואס האט זיך געהאלטן פארן גרעסטן גאון, און געפירט זיין הערשאפט אויף א גראַנדיעזן אופן.

זייענדיק פארמעגלעך און האבענדיק ארום זיך תלמידים און באוואָפענטע משרתים, וואס האָבן אפגעהיט זיין כבוד, אז עס זאל חלילה קיין שטויב אויף אים ניט פאלן, ווען אט דער רבי שמואל בן עלי האָט דערזען, אז עס איז אויפגעשטאַנען אגרעסערער ווי ער, א פערזענלעכקייט וואס זיין נאמען קלינגט אין דער גאנצער אידישער וועלט, האט ער דאס ניט גקאנט דערטראגן. נאר אזוי ווי ער האט ניט געהאט דאס גרויסע און פולע וויסן פון רמב״ם צו קאנען ארגומענטירן מיט אים און אויפווייזן, אז ער איז גרעסער פון רמב״ם, האט ער אנגענומען דעם מיטל פון ביטול און זילזולים, דאָס זיינען געווען די וואָפן מיט וועלכע ער איז אַרויסגעטראָטן קעגן אים.

רבי שמואל האָט געפֿונען צו זיך אזעלכע אנהייגער. ווארום מבטל צו זיין אימיצן געפֿינט מען תמיד גיכער אנהייגער ווי אויפצווייזן מיט לאָגיק און וויסענ־שאַפֿט דעם צ׳ווייטנס פֿעלערן. ביי יעדע געלעגנהייט האָבן זיי דערנידעריקט דעם רמב״ם׳ס כבוד און עפֿענטלעך פּראָפּאגאנדירט אז ער איז ניט קיין למדן, ער איז גאָר קיין גלויביקער ניט, און איז ניט קיין בר־סמכא, מען טאָר זיך אויף אים ניט פֿאַרלאָזן. זיין תורה איז קיין תורה ניט און זיין פֿילאָזאָפֿיע איז קעגן תורת־משה.

אמת, צווישן די קעגנער פֿון רמב״ם האָבן זיך געפֿונען ערנסטע מענטשן, וואס האָבן ניט געגנוג אריינגעדרונגען, אדער ניט גוט פֿאַרשטאַנען דעם רמב״ם׳ס אידעען, און די וואס האָבן יאָ פֿאַרשטאַנען, האָבן אים חושד געווען, אז ער האָט דאס גענומען פֿון ניט אידישע קוועלן און דאס קאָן גאָר ברענגען שאַדן צו דער אידישער אמונה.

אויסער די קעגנערשאַפֿט אין שייכות מיט קלענערע דינים, וועלכע דער רמב״ם האָט מתיר געמאכט און זיי האָבן געהאלטן, אז עס איז אסור, איז זייער שאַרפֿע קעגנערשאַפֿט געווען צו זיין מיינונג וועגן „תחית־המתים״ ווי ער דערקלערט אין זיין פּירוש אויף דער משנה אין צענטן פּרק פֿון סנהדרין.

פֿון די קלענערע דינים איז דאָ ווערט צו ברענגען די שאלה וואס זיי האָבן אים געפֿרעגט: צו מעג מען פֿאָרן אויף א שיף אויפֿן טייך „חדקל״ אדער אויפֿן טייך „פרת״, אויף דער שאלה האט זיי דער רמב״ם געענטפֿערט, אז מען מעג. אויף דעם האָט זיך דער ראש־ישיבה פֿון באגדאד אנגעכאַפּט, און אין א בריף צום רמב״ם האָט ער אים געשריבן, דאס וואס ער איז מתיר ווייזט, אז ער ווייס אפֿילו ניט דעם דין פֿון „תחום־שבת״ צו דאס איז מן התורה אדער מדרבנן. נאָר אויף דעם בריף האט אים דער רמב״ם געענטפֿערט, אז די טייכן חדקל און פרת זיינען ניט קיין רשות הרבים, און מען מעג פֿאָרן אויף זיי אום שבת.

מיט דעם ענטפֿער איז אט דער רבי שמואל בן עלי ניט אנטשוויגן געוואָרן און האט ניט אויפֿגעהערט צו באליידיקן דעם רמב״ם מיט זיין „משנה־תורה״ און האָט זיך געהאַלטן ביים איסור פֿון פֿאָרן אויפֿן וואַסער אום שבת.

שטארקער איז געווען די קעגנערשאַפֿט קעגן רמב״ם וועגן „עולם הבא״, וואס לויט זיין מיינונג איז ניט ווי אין תלמוד ווערט געזאָגט, אז די טויטע וועלן אויפֿשטיין אין זייערע קליידער און נעמען צוריק לעבן אויף דער וועלט. „תחית המתים״, לויט דעם רמב״ם׳ס מיינונג איז דאס לעבן פֿון די נשמות לעולם־הבא, וואו דאָרט איז אייביק לעבן און אייביקער גענוס. ווארום ווען דער מענטש שטאַרבט ווערט פֿון זיין גוף ערד, נאר די נשמה, דער גייסט, גייט ארויף צו דער געטלעכקייט און דער וואס איז זוכה לעבט דארט זיין נשמה אייביק אין תענוג. די מיינונג איז אין קאָנ־טראַסט מיט פֿיל מאמרים אין תלמוד און דאס האָט אויפֿגעברויזט שטארק זיינע קעג־נער.

אין אמתן איז שווער צו פֿאַרשטיין דעם רמב״ם׳ס מיינונג וועגן „תחית־המתים״, ווייל אויפֿווייזן דאס מיט שכל און לאָגיק קאָן מען ניט. פֿאַר דעם וואס איז א גלויבי־קער דאַרף מען ניט קיין לאָגיק און קיין שכל. ער גלויבט און דערמיט איז געענדיקט, און פֿאַר דעם וואס גלויבט ניט וועט אפֿילו שכל און לאָגיק ניט העלפֿן. דער רמב״ם

האָט בעצם געגלויבט אין תחית־המתים. דאָס איז דאָך פֿון זיינע 13 עיקרים.

תחית־המתים—זאָגט דער רמב״ם—איז איינע פֿון די פּרינציפּן אין דער אידישער אמונה, אבער דאס איז ניט דער לעצטער תכלית. אמת איז, אַז די יעניקע, וועלכע צו זייערע גופים וועלן זיך די נשמות צוריקקערן, וועלן עסן, טרינקן קינדער האבן, נאָר זיי וועלן צוריק שטארבן. ווארום מען קאן זיך דאָך ניט פֿאָרשטעלן, אז גאט וועט באשאַפֿן א מענטשן מיט אלע זיינע גלידער און זאל לעבן אָן א סוף, סתם אזוי. די וואס וועלן יאָ לעבעדיק ווערן, וועלן צוריק שטארבן, נאָר זייערע נשמות וועלן אייביק לעבן. זיך געפֿינען אין דער וועלט פֿון נשמות, און געניסן דעם פֿאַרגעניגען פֿון זיו השכינה. דאָרט איז נישטאָ קיין עסן און טרינקן, דאָרט איז גאָלע גייסט.

די מיינונג באַגרינדעט דער רמב״ם פֿון תנ״ך און פֿון תלמוד. דאָס האָט אָבער ניט צופֿרידנגעשטעלט זיינע קעגנער נאר נאָך מער זיי ארייננעבראכט אין צאָרן. ס'איז אויך מעגלעך, אז זיין מיינונג האָט ניט צופֿרידנגעשטעלט אפֿילו א סך פֿון זיינע אנהייננער. דער איינציקער ענטפֿער, וואס קאן געגעבן ווערן איז, דאס דער רמב״ם האָט באמונה שלימה געגלויבט אין ״תחית־המתים״, און ניט געזוכט אויף דעם קיינע איבערצייגונג און קיין שכל.

נאָך א שטארקן קעגנער האט דער רמב״ם געהאט אין אלעפא מיטן נאָמען זכריה, וואָס האָט באליידיקט און באשמוצט דעם רמב״ם'ס נאמען. דער, מיטן ראש־ישיבה פֿון באגדאַד האבן צוגעצויגען אנדערע און אין געהיים געארבעט ארונטער־צורייסן דעם רמב״ם'ס נאמען. דער רמב״ם אליין האט קיין אויפֿמערקזאמקייט ניט געשאָנקען צו זייערע רכילות און לשון הרע, נאר זיין באליבטער תלמיד, רבי יוסף אבן עקנין, האָט דאס ניט געקאנט פֿארטראגן ווי מען פֿארביטערט זיין רבי'נס לעבן, און גענומען נקמה פֿון דעם ראש־ישיבה. ער האט אין באגדאַד געגרינדעט א ישיבה צו לערנען תלמוד און פוסקים לויט די שיטה פֿון רמב״ם. א סברה, אַז פֿיל תלמידים פֿון רבי שמואל האבן אים פֿארלאָזן און אריין אין דער ישיבה פֿון רבי יוסף אבן עקנין.

דער רמב״ם האט אים ניט געשטערט פֿון גרינדן די ישיבה, אבער ער האט אים געוואָרנט, אז ער זאל דערפֿון קיין עסק ניט מאַכן, ער זאָל קיין געלט ניט נעמען פֿון דער קהילה, און אים געגעבן אַן עצה, אַז ער זאָל נעמען לערנען מעדיצין כדי צו פֿאַרדינען זיין פרנסה צום לעבן.

אינטערעסאנט איז, וואס גראַד אין אַזאַ טומעל און גערודער קעגן אים, דערצו נאָך זייענדיק אזוי פֿארנומען אלס דאָקטאר, האט דער רמב״ם פֿארענדיקט זיין גרויסע פֿילאָזאָפֿישע ווערק דעם „מורה־נבוכים״, וואס האט צוגעגעבן מער פֿייער אין די הערצער פֿון זיינע קעגנער, אי ביי זיין לעבן און נאָך מער נאָך זיין טויט.

ווי נאר די איבערזעצונג פֿון „מורה־נבוכים״ האט דערגרייכט די געמיינדע פֿון מאָנטפּילייר, האט זיך, צווישן דאָרטיקע חכמים, אויפֿגעהויבן א „ויצעקו״. עפּעס נייע געדאנקען, גארניט קיין אידישע, האבן זיי געפֿונען אין דעם „מורה־נבוכים״. עפּעס איז דעם רמב״ם'ס גאט גאר אַן אנדערער ווי זיי גלויבן. אויך איז דער שכר־ועונש אויף יענער וועלט גאָר אנדערש ביים רמב״ם ווי זיי האבן געלערנט און פֿארשטאנען. זיי האבן געלערנט, אז אויף יענער וועלט גיט מען פֿאר מצוות דעם לויתן, דעם שור־

הבר און דעם יין־המשומר, און דא קומט דער רמב״ם און דערציילט זיי פֿון גייסטיקע פֿארגעניגענס, פֿון וועלכע זיי האבן קיין אַנונג ניט.

בכלל, ניט פֿארשטייענדיק גרינדלעך די פֿילאָזאָפֿיע פֿון „מורה־נבוכים״ האבן זיי מיט אייגענע סברות אינטערפרעטירט און אויסגעפֿונען, אז אַזאַ ספר טאָר זיך ניט אין קיין אידישע הויז געפֿינען.

צו זיי זיינען אויך צוגעשטאנען גרויסע רבנים, וואס האבן געפֿונען אין רמב״ם׳ס ספרים אזעלכעס, וואס פֿירט אראפּ פֿון דרך־הישר, און עס איז א מצוה זיי צו פֿאַר־ברענען און זיי אויסראָמען, אַז עס זאָל פֿון זיי קיין זכר ניט בלייבן.

דער הויפּט אנפֿירער פֿון מקיים זיין די מצוה צו פֿארברענען דעם „חמץ״, איז געווען הרב ר׳ שלמה בן אברהם. א פּאָפּולערער רב אין לומדות און צוויי תלמידים איינער רבי גירונדי החסיד, ער איז געווען דער רבי פֿון רשב״א און אַ קרוב פֿון רמב״ן. די קרובהשאפֿט איז באשטאנען אין דעם, וואָס דעם רמב״ן׳ס שנור איז געווען די ווייב פֿון הרב שלמה׳ס זון און א טאכטער פֿון רבי יונה גירונדי, וואס האָט מחבר געווען דעם ספֿר „היראה און שערי־תשובה״, די וועלט האָט אים גערופֿן רבי יונה הגדול פֿון בארצעלאָנאַ. ער און נאך איינער, מיטן נאָמען ר׳ דוד בר׳ שאול, האָבן געגומען פֿארשפרייטן פּאַמפֿלעטן מיט א „חרם״ אויפֿן מורה־נבוכים און אויפֿן ספר „המדע״. (ערשטער טייל אין יד־החזקה).

אויסער דעם „חרם״ האבן זיי גענומען דרשנ׳ען קעגן רמב״ם אין די שולן און אין אלע עפֿענטלעכע פֿארזאמלונגען און פֿארשפרייט דעם „חרם״ אין פֿיל קהילות פֿון פֿראנקרייך און פֿון שפּאַניען.

די חכמים פֿון לוניל, וואס האָבן רעספּעקטירט דעם רמב״ם, האבן זיך אנגע־שלאָסן צו די חכמים פֿון נארבונא, וועלכע האבן אויך זער הויך געשעצט דעם רמב״ם און אַריינגעלייגט אין חרם די אלע וואס זאָגען א שלעכט וואָרט אויפֿן רמב״ם. זיי האָבן ארויסגעשיקט בריף צו אַלע קהילות אין שפּאניען, אז זיי זאָלן זיך ניט צוהערן צו די בלבולים און רכילות פֿון די חברה אין פֿראנקרייך וואס ארבעט קעגן דעם גדול־הדור, דעם רמב״ם.

אזוי איז אנטשטאַנען א פֿייערדיקע מחלוקה צווישן די קהילות איינס קעגן די אַנדערע. דער רב, שלמה בן אברהם, האט דערזען, אז אים מיט זיין חברה וועט ניט געלינגען צו באשמוצן דעם רמב״ם׳ס נאמען, האט צונויפֿגעקליבן נאך אזעלכע קנאים ווי ער און מען האט איבערגעגעבן דעם „מורה נבוכים״ אין די הענט פֿון די גלחים, אז זיי זאָלן זען ווי זיין מחבר לייקנט אין גאָט, און אָט דער ספר איז ניט בלויז א געפֿאַר צו דער אידישער אמונה, נאר אויך א סכנה פֿארן קריסטלעכן גלויבן און געבעטן די גלחים, אז זיי זאָלן פֿארברענען אלע מורה נבוכים׳ס וואָס געפֿינען זיך אין לאנד.

ס׳איז א היסטארישער פֿאַקט, דאס ווען אידן קריגן זיך, צווישן זיך, און ווענדן זיך צו גויים, אז זיי זאָלן ווערן זייערע פֿארמיטלער, איז דער סוף זער א טרויעריקער.

דאָס זעלביקע האט געטראָפֿן מיט דער אידישער מסירה אויפֿן „מורה נבוכים״ פֿאר די גלחים. זיי האבן גענומען פֿארניכטן אלע ספֿרים פֿון רמב״ם. איבערהויפּט יעדן ספר „מורה נבוכים״ וואו נאָר זיי האבן דאָס געקאנט געפֿינען.

דאָס האָט נאָך מער אויפגעפלאַקערט די מחלוקה צווישן די צוויי אידישע מחנות, די וואָס האָבן פאַרערט און פאַרהייליקט דעם רמב״ם און זיינע ספרים מיט די וואָס האָבן באַשמוצט זיין נאָמען און אים פאַרמסרט ביי די גלחים — און די ערגסטע סכנה פאַר דעם אידישן פאָלק איז, ווען עס איז קיין אחדות נישטאָ; ווען דאָס פאָלק צוברעקלט זיך אין עקסטרימע פאַרטייען. דאַן געפינען די שונאים די בעסטע געלעגנהייט צו פאַרניכטן ביידע צדדים.

ווי נאָר די קאַטוילישע קירכע האָט דערהערט די שפאַלטונג צווישן די אידישע קהילות, האָט זי זיך גענומען צו פאַרניכטונגס אַרבעט. אָנהויבנדיק מיט דער פאַר־לענדונג פון רמב״ם׳ס ספרים און ענדיקענדיק מיט שחיטות אויפן פאָלק.

מעגלעך ווען דער רמב״ם וואָלט נאָך געלעבט, מיט זיין גרויסן קלינגענדן נאָמען, וואָלט אפשר דער גאון און גדול־הדור, געפונען אַן עצה דורך פּאָליטישע אָדער געזעל־שאַפטלעכע קוועלן, צו פאַרמיידן דעם אומגליק.

עס איז אויך מעגלעך, אַז די שפאַלטונג און קריגעריי צווישן די קהילות וואָלטן ניט געווען אַזוי שאַרף, אַז זיינע קעגנער זאָלן זיך ווענדן צו די גויים. אָבער דער רמב״ם איז שוין ניט געווען צווישן די לעבעדיקע, און מען קאָן זאָגן, אַז ער האָט איבערגעלאָזן די אידישע קהילות פאַריתומ׳ט. נישטאָ שוין אַזאַ מנהיג, אַזאַ מוח און אַזאַ וועלט־פּערזענלעכקייט, וואָס זיין וואָרט זאָל האָבן אַ ווירקונג, צו וועמען מען זאָל זיך צוהערן.

אמת, דער רמב״ם האָט איבערגעלאָזן אַ גרויסן זון, רבי אברהם, וועלכער איז אויך געווען גרויס אין תורה און בארימט אַלס דאָקטאָר. איינער פון זיינע פּאַציענטן איז געווען דער ברודער פון קעניג סאַלאַדין. דערצו איז ר׳ אברהם אויפגענומען געוואָרן אויף זיין פאָטער׳ס פּלאַץ, אַלס מנהיג פון די קהילות אין מצרים, דאָך איז ער ניט געווען בכוח צו ווירקן אויף די קהילות, אַז זיי זאָלן שליסן שלום.

פון צייט צו צייט, פלעגט ער אַרויסטרעטן און פאַרטיידיקן זיין פאָטער פון די קריטיקער און קעגנער. דאָס האָט ער געטאָן, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט אין פאָטער׳ס תורה־דעות אָדער פילאָזאָפישע פּראָבלעמען, אָבער ער האָט ניט געקאָנט פאַרמיידן דעם פייער פון מחלוקת, ווען עס האָט שוין דערגרייכט אין די קריסטלעכע הענט, וואָס האָבן מיט אַלע מיטלען זיך באַמיט צו פאַרשטאַרקן די קאַטאָליקעשע העגע־מאָניע און אפּמעקן אַנדערע גלויבענס. באַזונדערס זאָל האָבן דאַמאָלסט געהערשט דער פּויפּ, אינוסינטו דער דריטער, וועלכער האָט אָנגעפירט זיין הערשאַפט מיט גרויס מאַכט און האָט ניט געקאָנט דערטראָגן די אידישע אמונה, וואָס איז אים ווי אַ דאָרן אין די אויגן געשטאַנען. ס׳איז דערפאַר איצט די בעסטע געלעגענהייט צו דערדריקן די אידן, ווען צווישן זיי הערשט אַזאַ פייערדיקע מחלוקה.

די קינה פון מהר״ם

געדרעכט איז געווען דער חכם שלמה המלך, וואָס האָט געזאָגט, „פוטר מים ראשית מדון, ולפני התגלע הריב נטוש״ וואָס דאָס מיינט: דער אָנהויב פון מחלוקת

איז אזוי ווי מען לאָזט לויז א וואַסער צו לויפֿן, דערפֿאַר אײדער די קריג ברעכט אויס לאָז עס אָפּ.

די קעגנערשאַפֿט צום רמב״ם פֿילאָזאָפֿישע מיינונגען האָט זיך אנגעפֿאַנגען נאָך ביי זיין לעבן, אבער דער יראת־הכבוד פֿאַר אַזאַ לויכטענדן שטערן האט געשאַפֿן אבשיי פֿון די ניט צופֿרידענע. זיי האבן זיך נאָר זער שטיל געשושקעט, געסודעט קעגן אים, מען האט קוים געקאַנט זיי הערן, מחמת דאס לויב און די שבחים מצד דעם רמב״ם׳ס פֿאַרערער, האָבן פֿאַרטויבט דאס מורמלען פֿון די עטלעכע קעגנער.

ס׳וועט זיין אין פּלאַץ צו דערמאַנען דאָ דעם געלערטן ר׳ מאיר בן טודרוס הלוי אבולאפיאַ, וואָס האָט געוואוינט אין טאָלעדאָ, און באַלד ווי צו אים האָט דערגרייכט דער „משנה־תורה״ פֿון רמב״ם, און האט ארייגעקוקט אין דעם טייל פֿון „ספר המדע״ וועגן עולם־הבא, וואס דער רמב״ם זאָגט, אז דאס מיינט ניט קיין פֿיזישע פֿאַרגעניגן, האָט אָט דער אבולאפיאַ באַלד געשריבן א בריף צו די חכמים פֿון לוניל זיך באַקלאָגנ־דיק פֿאַר זיי, אז דער רמב״ם גלויבט ניט אין תחית־המתים. נאָר זיין בריף האָט קיין ווירקונג ניט געמאַכט אויף די חכמים, הגם רבי אבולאפיאַ האָט געשטאַמט פֿון זער א הויכע פֿאַמיליע אין שפּאניען, און איז אליין אויך געווען א גרויסער למדן און זער געשעצט, דאך האבן זיינע רייד ניט געהאָלפֿן צו דערנידעריקן דעם כבוד און וויסן פֿון רמב״ם.

א חוץ אין שפּאַניע האָט זיך אויך געפֿונען א קעגנער צום רמב״ם איינער פֿון די בעלי־התוספֿות אין פֿראַנקרייך, רבי שמשון פֿון שאנץ. אַזוי שאַרף איז געווען זיין קעגנערשאַפֿט צום רמב״ם, דאס ווען די גרויסע חכמים פֿון פֿראנקרייך, און ענגלאנד, האָבן זיך אין א קאמפּאניע געלאָזט פֿאָרן קיין מצרים זען דעם רמב״ם פּנים אל פּנים, האט זיך רבי שמשון ניט אפּגעשטעלט אין מצרים מיט זיי, נאר איז גלייך געפֿאָרן קיין ארץ ישראל, ער האָט דעם רמב״ם ניט געוואלט זען.

ווי געזאָגט שוין זיינען די קעגנער פֿון רמב״ם, ביי זיין לעבן, ניט געווען פֿיל און ניט שטארק, נאָר ווי אָט דער גדול־הדור איז אוועק, האט זיך די מורא און כבוד, פֿון די קעגנער אָפּגעטאָן, און די שטילע, איינגעהאַלטענע און קוים הערענדיקע קריג, האָט גענומען זיך שפּרייטן, ווי א קוואַל אויסברוך, און געבראכט צרות און יסורים אין דער אידישער מחנה אין מזרח און מערב.

אמת, די פֿאַרערער און אנהייגער פֿון רמב״ם׳ס תורה און פֿילאָזאָפֿיע, זיינען געווען ניט אין אַן ערך, פֿיל מער און מעכטיקער פֿאַר די קעגנער, אבער אַז אייניקע פֿון זיי האָבן אָנגעהויבן מיט מסירות, און אריינגעשלעפּט די גלחים אין דער מחלוקה האָט עס געפֿירט צו פֿיל אידישע קרבנות.

ווי שוין אויבן דערמאָנט, איז דער ערשטער, וועלכער איז ארויסגעטראָטן אין אַן אָפֿענער מלחמה קעגן רמב״ם געווען ר׳ שלמה בן אברהם פֿון מאנטפּלייר. ער איז געווען אַ איד אַ חסיד, און זיין גאנצע וועלט איז געווען דער תלמוד. אפֿילו אין די לעגענדעס פֿון תלמוד האָט ער געגלויבט פּונקט אַזוי ווי די חכמים האָבן דערציילט. און ווען רבי בר־בר חנא דערציילט אים, אז „ער האָט געזען אַ פֿויגל וואָס זיין קאָפּ גרייכט אין הימעל שטייענדיק אין ים ביז די קנעכלעך, דאס טיפֿקייט פֿון וואַסער איז

דאָרט אזוי, אַז זיבן יאָר ווי עס גייט דאָרט אַן אייזערנע האַק און האָט נאָך צום גרונט ניט דערגרייכט", אָט די הגדה אויך איז געווען ביי דעם רבי שלמה אַן אמת, אווירק־לעכקייט.

ס'איז דערפאַר קיין וואונדער ניט וואָס ער, און נאָך אייניקע ווי ער, האָבן גע־גלויבט, אַז דאָס וואָס דער תנ"ך זאָגט ביי יחזקאל הנביא: „היתה עלי יד ה'", האָט ער פאַרשטאַנען, אַז גאָט'ס האַנט איז געווען אויף יחזקאל'ס פלייצעס, און נאָך אַנדערע אַזעלכע פסוקים, אין וועלכע גאָט ווערט פאַרגעשטעלט מיט הענט און פיס, מיט א מויל און אויערן און מיט אַלע אברים פון אַ מענטשן.

היינט דאָ קומט דער רמב"ם און זאָגט, אַז גאָט „אין לו גוף ואין לו דמות הגוף", עס איז גאָר אַ זינד ווען מען שטעלט זיך פאָר גאָט אין א פיזישן געשטאַלט. אַזאַ דעה איז געווען ביי דעם רבי שלמה גאַלע אפיקורסות. מען דאַרף דערפאַר מלחמה האַלטן קעגן זיינע ספרים, כדי מקיים צו זיין דעם „ובערת הרעה מקרבך", קיין אונ־טערשיד מיט וואָסערע מיטלען און וואָס עס זאָלן ניט זיין די קאָנזעקווענצן, האָט ער תחילה אָנגעהויבן מיט אַ חרם אויפן רמב"ם'ס ספרים און דערנאָך מיט א מסירה.

קעגן חרם זיינען באַלד אַרויסגעטראָטן די חסידים פון רמב"ם. זיי האָבן ניט געקאָנט פאַרטראָגן די חוצפה פון דעם ר' שלמה מיט זיינע צוויי תלמידים, רבנו יונה הגדול פון גירונדע און ר' דוד בן שאול, און די דריי קהילות פּראָווינציע, לוניל, באַדראָש און נאַרבונאַ האָבן אויסגערופן אַ חרם אויף די דריי, וואָס האָבן געמאַכט א חרם אויפ'ן רמב"ם'ס ספרים.

אויך אין מאָנטפּעליי גופא האָט זיך די קהילה צושפּאָלטן אין צוויי פּאַרטייען: איינע מיט ר' שלמה'ן און זיינע צוויי תלמידים, און א צווייטע פּאַרטיי קעגן זיי און האַל־טענדיק זיך פעסט צו די לערנונג פון רמב"ם.

צווישן דעם רמב"ם'ס חסידים האָבן זיך געפונען די צוויי גרויסע חכמים, וואָס האָבן גע'שם'ט אין דער אידישער וועלט, ר' דוד קמחי, (דער רד"ק) און ר' משה בן נחמן (דער רמב"ן) הגם דער לעצטער איז ניט געווען אין גאַנצן איינשטימיק מיטן רמב"ם'ס פילאָזאָפישע שיטה, דאָך האָט ער אים מכבד געווען פאַר זיין רייכער תורה. ביידע חכמים האָבן זיך באַמיט צו מאַכן שלום צווישן די קריגערישע קהילות. נאָר דאָס האָט זיך זיי ניט איינגעגעבן.

ס'וואָלט דאָ פאַרנעמען צופיל פּלאַץ איבערצוגעבן וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן צווישן די צוויי קריגערישע פּאַרטייען פאַר און קעגן רמב"ם. אין קורצן קאָן דאָ פאַרצייכנט ווערן, דאָס ווען דער הויפּט קריגער, ר' שלמה, האָט דערזען, אַז די חסידים פון רמב"ם פאַרמערן זיך, די מחלוקה פירט צו שפיכת־דמים, די גלחים ברענען נישט בלויז דעם רמב"ם'ס ספרים, נאָר יעדן אידישן ספר, וואו נאָר עס געפינט זיך, ווערט צוגענומען און פאַרברענט, דער קעניג לודוויג דער נייינטער און דער פויפּ גריגאָר דער נייינטער, האָבן אַרויסגעלאָזן א גזירה, אַז מען זאָל אויך פאַר־ברענען דעם תלמוד און א שטראָף איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף יעדן אידן, ביי וועמען מען וועט געפינען א אידישן ספר אין הויז, און דער סוף איז געווען, אַז גאַנצע וועגענער מיט ש"ס'ן און פוסקים האָט מען געברענט אין מיטן גאַס פון פּאַריז,

און די מיליטער און פּאָליציי, וואס פלעגן קומען אין אידישע הייזער צונעמען די ספרים פלעגן שלאָגן מכות־רצח, די יענע אידן וואָס האָבן זיך איינגעשטעלט צו פאַרהיטן די הייליקע ספרים, און ניט ווייניק אידן זיינען אומגעקומען אין דעם אומגליק. ערשט דאַן האבן די קעגנער פאַרשטאנען, אז דאס איז א שטראָף פון גאט, ווייל זיי האָבן באַרירט דעם כבוד פון דעם קדוש—דעם רמב״ם, און זיינען געווארן בעלי־תשובה.

די גרויסע שריפה אויף אלע אידישע ספרים איז פאָרגעקומען אין יאר 1244 אין דער פראַנצויזישער הויפּט־שטאָט פאריז. דער טרויער פון די אידן איז געווען נאך גרעסער ווי די שריפה. דאס ברענען די ספרים האט געדויערט פערציק טעג, אבער דער טרויער נאך די ספרים האט געדויערט פיל חדשים און יארן, ווייל חוץ די ספרים זיינען זער פיל אידן דערמארדעט געווארן. ס׳איז גענוג א פונק צו מאכן א גרויס פייער און עס איז גענוג א קליין סיבה צו מאָרדן און רויבן א גרויסע צאָל אידן.

רבי יונה גירונדי איז געווען דער ערשטער צו ווערן א בעל־תשובה. ער האט אויף זיך גענומען א תשובה, צו פאָרן קיין ארץ ישראל, און זיך לייגן אויפן רמב״ם׳ס קבר מיט א מנין אידן, און אים בעטן מחילה און כפרה.

גאַנצע זיבן טעג זאל ער דאס אזוי טאָן. אזוי האט ער פאַרזיכערט ווען ער האט געזאגט זיין ווידוי פאר א גרויסן קהל, און דאס איז געווען די ווערטער זיינע:

„איך שלאָג זיך אין פנים, איך שעם זיך און האב חרטה אויף אלע רייד וואס איך האב פון מיין מויל ארויסגערעדט קעגן אונדזער הייליקן רבין ר׳ משה בן מיימון און זיינע ספרים. איך בין זיך מודה פון טיפן הארצן און זאג: משה און זיין תורה איז אמת, און מיר זיינען ליגנער. איך נעם אויף זיך צו פאַלן מיט א מנין אידן אויף זיין קבר און זאגען אלע טאָג; איך האב געזינדיקט צום גאָט פון ישראל און צו רבינו משה בן מיימון און צו זיינע ספרים״.

וועגן דעם הויפּט מחלוקה מאַכער, ר׳ אברהם און אויך זיין צווייטער תלמיד, ר׳ דוד, דערציילט ניט די געשיכטע, אז זיי זיינען געווארן בעלי־תשובה.

עס ווערט אויך ניט דערמאנט ווער עס זיינען געווען די אלע מענטשן, וואס האָבן פאַרשוועכט די מצבה פון רמב״ם, אויף וועלכע עס איז געווען אויפגעשריבן, דאָס ער איז געווען דער „מבחר האנושי״ דאס הייסט: דער בעסטער פון דער מענטשהייט, האבן זיינע קעגנער פאַרמעקט דעם אויפשריפט און אנגשריבן, דאס „ר׳ משה בן מיימון איז אן אפיקורוס און ער איז אין חרם״.

פּראָפ. גרעץ ברייגנט, אז דער פאַרשוועכער איז געווען שלמה הקטן, ווארשיינלעך זאָל דאס האבן געטאָן דער שארפסטער קעגנער פון רמב״ם דער ר׳ שלמה וואס האָט אנגעפירט די מסירה פאר די גלחים, נאר די וואס זיינען געווארן בעלי־תשובה, נאך די שריפה, האבן צוריק פאַרמעקט דעם שענדלעכן אויפשריפט, און אנגעשריבן דעם אריגינאלן אויפשריפט.

מען קאָן זיך פאָרשטעלן דעם צער און הארצברעכעניש פון דעם גרויסן זון, רבי אברהם, ווען ער האט באקומען די ידיעה, אז מען האט זיין טאטענס ספרים

פֿארברענט, נאָר וואס האט ער געקאנט טאָן? ער איז אין מצרים און די שריפֿה איז געווען אין פּאריז. האט ער פֿארטיידיקט זיין גרויסן פֿאָטער אין א קליין ספֿרל, וואס ער האט א נאמען געגעבן „מלחמות ה׳ ״ אין וועלכן ער ווייזט אויף קלאר ווי ווייט די קעגנער פֿון זיין פֿאָטער פֿארשטיין ניט קיין פשט פֿון די פסוקים און די מיינונגען פֿון זיין פֿאָטערס תורה, און האט אין דעם ספֿרל באלויכטן פֿיל פֿון זיין פֿאָטער׳ס באגריפֿן וועגן גאט, וועלט, תורה און דעת.

דאָ איז אינטערעסאנט צו דערמאנען, אז וועגן די שריפֿה פֿון די ספרים, האט דער גאון מהר״ם מחבר געווען א קינה, וואס מיר זאָגן נאך היינט „תשעה־באב״. די קינה הויבט זיך אָן „שאלי שרופה באש״.

די לעגענדעס ארום רמב״ם

אין עלטער פֿון 70 יאר איז דער גאון און קדוש ר׳ משה בן מיימון נפטר געווארן דאס איז געשען אין יאר 1205. די ידיעה פֿון זיין פטירה האט אויפֿגערודערט די גאנצע אידישע וועלט. אין יעדע מדינה און אין יעדע שטאָט, וואו אידן האבן זיך געפֿונען האָט מען הספדים געמאכט און אבילות געהאלטן. אין מצרים האבן ניט בלויז אלע אידן געקלאגט, געטרויערט און געפֿאָסט, נאר אויך א גרויסע צאָל אראַ־בער האבן געטרויערט אויפֿן פֿארלוסט פֿון דעם גרעסטן אידן פֿון זיין דור.

אידן האבן זיך פֿארזאמלט אין די שולן, געלייענט אין דער תורה די פרשה פֿון דער ״תוכחה״ און מפֿטיר געלייענט דעם ערשטן קאַפּיטל פֿון נביא שמואל, וואו עס געפֿינט זיך דער פסוק: „גלה כבוד מישראל כי נלקח ארון אלהים״ און צו קבורה האָט מען אים געפֿירט קיין ארץ ישראל אין דער שטאט טבריה.

אינטערעסאנט איז דאָ איבערצוגעבן די לעגענדע וואס ווערט דערציילט וועגן רמב״ם׳ס לויה, ווי דער היסטאריקער גרעץ ברענגט עס אין זיין אידישער געשיכטע:

ווען די מלווים האבן זיין ארון געטראגן קיין ישראל, זיינען זיי באגעגענט גע־ווארן פֿון אַ קאָמפּאניע בעדואינער, וועלכע האבן געוואלט דעם ארון ארייַנוואַרפֿן אין ים. די צאָל פֿון די בעדואינער איז געווען דרייסיק מאן, האבן די דרייסיק בעדואינער גענומען זיך צו דער ארבעט ארייַנצוואַרפֿן דעם ארון אין ים. נאָר פֿארוואונדערט זיינען זיי געוואָרן זעענדיק, אז זיי קאָנען אים ניט אויפֿהויבן פֿון אָרט. טראכטענדיק וואס קאָן דאָס זיין, האט זיך דער הויפּטמאן פֿון זיי אפּגערופֿן: דאָ ליגט געוויס זער א הייליקער מענטש און אללא וויל ניט מען זאל אים ארייַנוואַרפֿן אין וואַסער. האבן די איבעריקע באלד פֿארשטאנען, אז זייער הויפּטמאן איז גערעכט און געלאָפֿן רופֿן די אידן, אז זיי זאָלן אים טראגן וואו זיי ווילן. די בעדואינער האָבן זיי באגלייט, אז קיינער זאָל זיי מער ניט שטערן און געגאַנגען מיט דער לויה ביזן פּלאץ פֿון קבר.

דעם רמב״ם׳ס קבר, לויט דעם „סדר הדורות״ געפֿינט זיך אין טבריה. נאר עס איז פֿאַראַן א דעה, אז ער איז געקומען צו קבורה אין חברון, ביי די קברים פֿון אונדזערע אבות. די ערשטע איז אמת׳ער.

דער רושם וואס דעם רמב״ם׳ס הסתלקות האט געמאַכט אין דער גאַנצער וועלט איז אין לשער. רבי ידעיה הפניני, אין זיין ספר „בחינת־עולם״ זאגט: „דער רמב״ם איז געווען דער לעצטער פון „די גאונים און דער ערשטער אין חשיבות״. אין דעם בריף פון דעם משכיל און למדן שי״ר, (ש. י. ראפאפארט ז״ל) וואס ער האט געשריבן קעגן די רמב״ם׳ס קריטיקער: זאגט ער: ״ס׳איז נאך ניט אויפגעשטאנען אזעלכע ווי דער רמב״ם ביז איצט אין דער גאנצער וועלט״.

אויף זיין מצבה האָט אימעצער אויסגעקריצט די פאָלגענדע שורות:—

אדם־ולא אדם
ואם אדם היית,
ממלאכי־רום אמך הרתה,
או אומרים לאל: באין אשה ואיש,
מלאך בעולם תחתון בראת.

לאָמיר פרואווען פאַרטייטשן דעם העברעאישן אויפשריפט פאַר די לייענער, וועמען עס איז פרעמד העברעאישע דיכטונג:—

מענטש—און ניט־מענטש
און אויב א מענטש ביזטו געבוירן,
דיין מוטער פון מלאכים טראָגענדיק געווארן.
אדער געלויבט איז גאט,
וואָס אן פרוי און מאן האָט
דאָ אויף דער וועלט דערנידער,
באַשאַפן א מלאך ווידער.

צו די שורות, ווי געזאגט, ווייס מען ניט ווער עס האָט זיי אויסגעקריצט. מען ווייס אבער ווער עס האט געלאזט אויסקריצן די שורה: „פה טמון משה בן מיימון מבחר האנושי״—דאס הייסט:—דא איז באהאלטן משה דער זון פון מיימון, דער בעסטער פון דער מענטשהייט. נאָר דער ר׳ שלמה, פון מאנטפלייר, ווי שוין דער־מאנט, איז געקומען קיין ארץ ישראל, האט אבגעמעקט די שורה און אנגעשריבן: „פה טמון משה בן מיימון המוחרם והמין״—דאס הייסט, אז דאָ ליגט דער וואס איז אין חרם ארייגעלייגט געווארן און דער אפיקורוס. אין אמתן ווייס מען ניט גענוי, צו דאס האָט געטאָן דער ר׳ שלמה, אדער איינער פון זיינע מיטהעלפער אין דער מחלוקה.

די צוויי אויפשריפטן אילוסטרירן די צוויי קאנטראסטן אין דער שיטה פון אידישקייט צווישן די צוויי אמאָליקע פאַרטייען פון דעם אידישן פאָלק. אט די שפאלטונג איז ניט געשטארבן מיט דעם רמב״ם׳ס הסתלקות. די מלחמה צווישן די צוויי כוחות איז פאַרטגעזעצט געוואָרן זער לאַנג, מעגלעך נאך מיט מער פייער און שנאה איינס צו די אַנדערע.

איידער מיר גייען ווייטער ווילן מיר דא פאַרענטפערן די קשיות וואָס מאנכע פרעגן:— ווי אזוי איז דאס מעגלעך, אז וועגן רמב״ם, וועלכער איז געווען אזוי פאַר־הייליקט ביי די גרעסטע צאָל אידן פון זיין צייט, זאָל זיך ניט האבן געשאפן א

גרויסער צאָל לעגענדעס, ווי עס האט זיך געשאַפן אויפן האר״י הקדוש, אויפן מהר״ל מפראַג, אויפן ווילנער גאון און אויף פיל אנדערע אידישע גאונים וגדולים?

ווי ווייט מיר ווייסן זיינען בלויז צוויי לעגענדעס געשאַפן געווארן. איינע די וואס מיר האבן דאָ שוין דערמאנט מיט זיין ארון. די צווייטע איז פון פראָפעסאר דר. אברהם אליהו הרכבי, וועלכער ברייננגט דאס אין זיינע „הערות ומלואים״ צו דער גרעץ געשיכטע, אויפן פאַרלאַנג פון איבערזעצער הר״ר שאול פנחס ראבינאוויץ (שפר).

די פאָלקס לעגענדע דערציילט:— „די סיבה פון רמב״ם׳ס קומען קיין מצרים איז געווען, ווייל אמאָל אין יום־טוב סוכות, איז דער רמב״ם ארויס פון בית־הכנסת צו זיך אהיים, נאך דאַווענען, מיטן לולב אין האַנט, ווי דער שטייגער איז ביי ערלעכע אידן. האָט אים באַגעגענד דער הערשער פון דער שטאָט קורדאווע שמייכלענדיק און אים געפרעגט: וואָס איז מיט אייך היינט, אז איר גייט אזוי ווי אַ משוגענער? האָט אים דער רמב״ם געענטפערט: מיין האַר, הערשער! ווי איך גיי מיטן לולב איז ניט קיין משוגעת, ווארום משוגעים האָבן אַ מנהג צו וואַרפן שטיינער, אבער אונדזער מנהג איז לויט די תורה פון משה רבינו, און לויטן מנהג פון ירושלים.

דער רמב״ם אין זיין ענטפער, האָט געהאט אין זינען צו געבן דעם הערשער א באַמערקונג, וועגן די מוסעלמאנער, וואָס האָבן א יום־טוב צו גיין צום באַרג ערפה אין זייער הייליקער שטאט מעקא און וואַרפן שטיינער אויף אים. דער הערשער האָט דאָס ניט פאַרשטאַנען, זיך צעלאַכט און אוועקגעגאַנגען צו זיך אהיים, ניט שיינקענדיק קיין אויפמערקזאמקייט צו דעם, וואָס דער רמב״ם האָט אים געזאגט.

נאר זיינע ראטגעבער, וואס האבן ניט איבעריקס ליב געהאַט אידן און זער פיינט געהאט דעם רמב״ם, אויס קנאה צום כבוד וואס אלע גיבן אים און באזונדערס דער הערשער, האבן זיי אים דערקלערט, אז דער רמב״ם האט אפגעלאכט פון אים און געלעסטערט פון די רעליגיע און מחמד זייער נביא, פאַר וועלכן דער מנהג איז צו וואַרפן שטיינער אויפן באַרג „ערפה״.. דער רמב״ם הייסט עס, האט זיי געמאכט פאַר משוגעים און געלעסטערט זייער אמונה.

ווען דער הערשער האָט דאס דערהערט האָט אין אים אויפגעפלאַקערט זיין כעס אויפן רמב״ם און באלד געגעבן אַ באַפעל זיינע משרתים, אז זיי זאָלן אים דער׳הרגן אָן דין און אָן משפט.

דאס האָט דער רמב״ם גלייך זיך דערוואוסט, מורא האבנדיק, אז מען וועט אים דער׳הרג׳ענען איז ער אנטלאָפן קיין מצרים. דאס איז געשען אין יאר פיר טויזנט ניין הונדערט, פיר און צוואנציק אונדזער צייט רעכענונג מבריאת העולם.

מיר האבן געבראכט די צוויי לעגענדעס וועגן רמב״ם אלס פועל יוצא פון וועלכן מיר קאָנען ארויסדרינגען צוויי פונקטן, וואָס רעפלעקטירן ארויס פון דעם רמב״ם׳ס שיטה.

עס האָט זיך ניט געקאנט שאַפן וועגן אים לעגענדעס, דאס אליהו הנביא האָט זיך צו אים אנטפלעקט, אָדער דער „מגיד״ פלעגט קומען צו אים יעדע נאכט, אדער רבי שמעון בן יוחאי האָט אים אין חלום סודות אנטדעקט. דער רמב״ם האט ניט

געגלויבט אין רוחות, און שדים, און מתים און אין חלומות. דערפֿאַר האָט זיך וועגן אים געשאַפֿן אזעלכע לעגענדעס, וועלכע זיינען קרוב אל השכל. אז מען וויל איז דאָ גאָר קיין ניסים ניט געווען. אַ הערשער אין מיטלאַלטער איז ניט שווער געווען צו געפֿינען א פגימה אין אַ אידן, אפילו א געלערנטן, און אים וועלן דער׳הרג׳ענען דורך א מסירה.

די צווייטע לעגענדע וועגן ארון קאן אויך זיין, אז די האלב ווילדע בעדואינער האָבן דערשפּירט א מורא פֿאַר דעם בר־מינן, וואס איז אין אים, אין ארון, און זייערע הערצער האָבן געגומען קלאַפּן, זייערע הענט האָבן גענומען ציטערן און האבן טאקע ניט געקאָנט אויפֿהויבן דעם ארון.

נאָך א וויכטיקער פונקט באגרינדעט די לעגענדע מיטן לולב און הערשער. עס איז דאָך פֿאַראַן א מיינונג, אז דער רמב״ם האָט געלעבט אין קארדאווא אונטער א מאַסקע פֿון מחמדיזם. דער כאַראַקטער פֿון דער לעגענדע לייקענט דאס אפּ. דער רמב״ם איז געגאַנגען פֿון שול מיטן לולב אין האַנט, עפֿענטלעך באוויזן, אז ער איז אַ איד, אַ גלויביקער און היט אָפּ תורת־משה. ווען ער וואָלט געלעבט אלס מחמדאנער וואָלט אַ לעגענדע וועגן אים געהאַט אַ ריח פֿון מחמדיזם.

אָפֿט איז דער אינסטינקט פֿון פֿאָלק דער היסטאָרישער אויסדרוק פֿון צייט, מענטש און סביבה. מיר וועלן דאס איבערלאָזן צו דיינקער, פֿאָרשער, מיסטיקער און פסיכאָלאָגן און זיך אומקערן צו אונדזער ענין וואו מיר האַלטן..

פֿארשטעלונגען און באגריפֿען.

אין די פֿריערדיקע קאַפיטלעך האבן מיר געבראכט בקיצור דעם רמב״מ׳ס שאפֿונגען, זיינע קעגנער, זיינע פֿארערער, און די סיבות וואס האבן געפֿירט צו דער שפּאלטונג פֿון די צוויי מחנות, ווען דער רמב״ם האט נאך געלעבט, און די פֿאָלגן, די טרויעריקע פֿאלגן, וואס די מחלוקת האבן דערפֿירט.

מיר ווילן איצט דערגאנצן די מאָנאָגראַפֿיע פֿון רמב״ם. מיר מיינען, אז עס איז נאך ניט ארויסגעבראכט געווארן דער גאנצער מהות פֿון דעם ריז און ניט גענוג געצייכנט געווארן דער כאַראַקטער פֿון זיינע קעגנער צו דער פֿילאזאפֿישער שיטה פֿון דעם גאון, וועגן וועלכן עס האט זיך געשאַפֿן א גוואלדיק גרויסע הלכה און תורה ליטעראטור, אין יעדן דור ביז היינטיקן טאָג.

* * *

אן ערך הונדערט יאָר האָט געדויערט דער אָפֿענער קאמף צווישן די צוויי לאַגערן; די חסידים פֿון רמב״ם און די מתנגדים זיינע. ס׳איז גאנץ מעגלעך, אז צווישן זיינע קעגנער האט זיך געפֿונען א קליינער פּראָצענט, וואס דעם רמב״ם׳ס ווערק האָט אין שאטן געשטעלט זייער גדולה, אבער די מערהייט פֿון די גדולים

זיינען געווען קעגנער פשוט דערפֿאר, ווייל זיי האבן ניט אויפֿגעכאפּט דאס נייאיקייט וואָס דער רמב״ם האָט אריינגעבראכט אין אידנטום מיט זיינע ווערק.

ערשטענס דאַרף א איד אַ למדן אויך לערנען די חכמות פֿון ניט אידישע גרויסע דיינקער, וואס אפּטמאל דורך זיי קאָן מען טיפֿער פֿארשטיין מאנכע מצוות, וועלכע מיר פֿארשטיין ניט, נאר מיר זאגן: דאס איז א געזעץ פֿון גאט און מען טאר ניט אריינטראכטן—פֿארוואס? צווייטענס באדארף א איד א למדן וויסן, וואסערע דינים עס זיינען הלכה למשה מסיני, און מיר האבן דאָס בקבלה, און וועלכע דינים עס זיינען ניט בקבלה. דער רמב״ם האָט דערפֿאר אונדז אוועקגעשטעלט די „דרייצען פרינציפּלס״, וועלכע זיינען די גרונטלאגן פֿון אידנטום און ער האט זיי ארויסגע־דרונגן פֿון תורת־משה. דריטענס באַדאַרף א איד וויסן, אז אין די תורה און די נביאים ווען זיי זאָגן: „גאט׳ס האַנט איז געווען אויף מיר״ הייסט דאס ניט, אז גאט האט א האַנט אדער ווען עס זאגט זיך אין דער תורה ביי די לוחות „כתובים באצבע אלהים״—געשריבן מיט גאטס פֿינגער, הייסט דאס ניט, אז גאט האט א פֿינגער, אדער ווען גאט האט געזאגט ביים באשאפֿן דעם מענטשן „נעשה אדם בצלמנו כדמותו״—לאָמיר מאכן א מענטשן אין אונדזער געשטאלט און פֿאָרם, מיינט דאס ניט, אז גאָט האָט אַ פנים, אַ געשטאַלט. די וואס גלויבן אזוי פֿארמינערן גאָט׳ס כוח, מאכן אים גשמיותדיק מיט אברים, ווען אין אמתן איז ער דאָך „אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף״, דאס הייסט: ניט בלויז טאר מען זיך ניט פֿארשטעלן, אז גאט איז פֿון בלוט און פֿלייש, אדער פֿון פֿייער און וואסער, נאר מיר מענטשן מיט מענטשלעכע מוחות קאָנען אפֿילו קיין באגריף ניט האבן צו פֿארשטיין וואס איז גאָט.

אונדזערע אלטע חכמים, די בעלי התלמוד, האבן שוין לאנג געזאגט: „דברה תורה כלשון בני־אדם״—די תורה רעדט, אפּטמאל, אזוי ווי געוויינלעכע מענטשן ריידן. נאר דער רמב״ם איז נאָך ווייטער געגאנגען. ער האט א נייעם תוכן אריינגע־געבן אין אזעלכע אויסדרוקן, וועלכע פערזאָניפֿיצירן גאט. פֿון זיין דערקלערונג, באלד אין אנהויב פֿון זיין „מורה־נבוכים״ וואס עס מיינט „צלם״ און „דמות״, קומט מען באלד צום באַגריף, אז מען קאָן ניט און מען טאָר ניט זיך פֿאָרשטעלן דעם רבונו של עולם אין געשטאַלט און פֿאָרם פֿון אַ מענטש.

מיר ווילן דא נאך ברייגגן פֿאר די לייענער נאך אן אויסצוג פֿון רמב״ם׳ס „מורה נבוכים״ וואס ער דערציילט באלד פֿון אנפֿאנג אין צווייטן קאפיטל, מיר וועלן זיך באמיען דאס איבערגעבן אזוי גענוי ווי מעגלעך ווי ער זאגט:—

„ניט לאנג צוריק האט מיר אַ געלערענטער מענטש געפֿרעגט זער אַ וויכטיקע קשיא: עס נויטיקט זיך אריינצוטראכטן אין דער קשיא און אין אונדזער ענטפֿער. נאָר איידער איך וועל דא דערמאָנען די קשיא און דעם ענטפֿער וויל איך דאָ זאָגן אטוואס: יעדער איד וויס, אז דאס ווארט „אלהים״ האָט אייניקע באדייטונגען; עס מיינט אויך הערשער פֿון לענדער. דער תרגום אונקלוס פֿארטייטשט די ווערטער פֿון פסוק: „והייתם כאלהים״ (דאס האָט געזאָגט דער שלאַנג צו חוה׳ן ווען ער האט איר איינגערעדט צו עסן פֿון עץ־הדעת) פֿאַרטייטשט דער תרגום דאס ווארט „אלהים״־פרינצן. איצט לאמיר

קומען צו דער קשיא: דער פֿרעגער זאגט, דאס לויטן איינפֿאכן פשט איז פֿאר־שטאנען, דאס די ערשטע כוונה, מיטן באַשאַפֿן דעם מענטש, איז געווען, אז ער זאָל זיין ווי די אנדערע לעבעדיקע באשעפֿענישן, וואס האבן קיין שכל ניט און קיין מחשבה ניט, און דער מענטש וועט קיין אונטערשיד ניט מאַכן צווישן גוט און שלעכט. נאָר ווען ער האט ניט געפֿאלגט וואס גאָט האט אים אנגע־זאָגט, האט זיין ניט פֿאָלגן אים געבראכט דאס גרויסע פֿאלקאמענהייט וואס ער האט דאס פֿריער ניט געהאט — דעם שכל. דאס קאן מיינען, אז פֿאר ניט פֿאלגען ווערט מען באלוינט. איצט הערט אונדזער ענטפֿער: דו (דער פֿרעגער) ביזט א מענטש וואָס האָט אויבערפֿלעכלעך געלערנט, דו מיינסט, אז דו קאָנסט פֿארשטיין דעם ספר הספרים, וואס איז געווען דער וועגווייזער אין דער פֿארגאַנגענהייט און איז דער וועגוויזער פֿון דער צוקונפֿט, ווען דו גיסט א קוק אין דעם אינהאַלט אין א מאָמענט נאכן עסן און טרינקן, אַזוי ווי דו וואָלסט לייענען א היסטאריע ביכל אדער פאעזיע. נעם זיך אין אַכט און פֿארשטיי, אַז די זאַך איז ניט אזוי ווי דו האָסט פֿריער גערעכענט, נאָר ווי דו וועסט אויסגעפֿינען נאָך א טיפֿער באַטראכטונג, נעמלעך: דעם שכל וואָס גאט האט באשאנקן דעם מענטשן האט ער אין אדם׳ן אריינגעגעבן נאך איידער ער האט געזינדיקט מיט ניט פֿאָלגן. אין שייכות מיט דער טייער מתנה זאגט אונדז די תורה, אז אדם איז באַשאַפֿן געוואָרן „בצלם אלהים״, פֿאר זיינעט וועגן האָט גאָט גערעדט מיט אים און אים פֿאַרזאָגט, ווי דער פסוק זאָגט: „ויצו ה׳ אלהים״—און גאט אלמעכטיקער האָט אים פֿארזאגט. מען קאן ניט פֿאר־זאָגן א בהמה און מען קאָן ניט פֿאַרזאָגן אימיצן וואָס האָט ניט קיין שכל. און מיט שכל אונטערשייד דער מענטש צווישן אמת און שקר. דאס האט אדם פֿאלקאם געהאט.

(דאָ גיט דער רמב״ם צו פֿארשטיין ווען עס פאַסט צו זאָגען „שיין און מיאוס״, „גוט און שלעכט״ „אמת און שקר״ און וויזט אויף דעם קשיא־פֿרעגער, אז ער פֿארשטייט ניט).

אויף זעבארע זאַכן זיינען „אדזשעקטיוון״ (דעם „שם התואר״ וואס מען רופֿט אין העברעאיש) „שיין״ אדער „מיאוס״. דאס האט ניט צו טאן מיטן אינטעלעקט. מען וועט ניט זאָגן אויפֿן הימל וואס איז האלב רונדיק, שיין. מען וועט אויך ניט זאָגן אויף די ערד וואס איז פֿלעט, מיאוס. (די אסטראָנאָ־מער, אין זיין צייט, האָבן נאָך געהאלטן, אז די ערד איז פֿלעט). נאָר מען וועט זאגן: אמת אדער שקר. אויף וואס עס איז שיין אדער מיאוס וועט מען זאגן: גוט אדער שלעכט, מיטן שכל ווייס מען אויף שכלדיקע אנגעלעגענהייטן צי זיי זיינען אמת אדער שקר. אבער אויף זעבאַרע אנגעלעגנהייטן, קאן מען ניט זאגן ס׳איז אדער ס׳איז ניט שקר, מען קאן זאגן דאס איז שיין און יענעס איז מיאוס, אדער דאס איז גוט און דאס איז שלעכט.

אדם איז באשאפֿן געווארן מיט פֿאלקאמע אינטעלעקטועלע אייגנשאפֿטן, מיט די העכסטע חושים פֿון שכל און גייסט. ווי דער פסוק זאגט: „ותחסרהו

מעט מאלהים״—האָסט דעם מענטשן באשאַפן עטוואס וויניקער פון געטלעכ־קייט. אדם מיט זיינע הויכע געטלעכע געדאנקען האט פאר קיין אופן ניט געקאָנט באגרייפן זעבאַרע, סובסטאנצן. ניט ער האָט געטראכט און ניט ער האט באגריפן, אז ארומצוגיין נאקעט איז מיאוס. זיין שכל און זיינע געדאנקען האבן זיך פארנומען אין הימעלשע, אינטעלעקטועלע און רוחניותדיקע וועגן. ווען אבער ער האט געזינדיקט, נאכגעגעבן זיינע קערפערלעכע באגערן און פאַרגעניגען, זיינע גשמיותדיקע געלוסטן, ווי דער פסוק זאגט: „כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים״—די ווייב זיינע חוה האָט דערזען, אז דער בוים איז גוט צו עסן און די אויגן געלוסטן. דאָס האָט שוין געמאכט נידעריק זיין הויכן געטלעכן שכל. דאס האט אים געפירט ניט צו פאָלגן וואס גאט האט אים באפעלן, ער איז דאדורך ארונטערגעפאלן פון זיינע הויכקייט און דערזען דאס זעבארע, דאָס ערדישע, ווי צו זאָגען, און גענומען פארשטיין וואס ער האט פארלוירן און אין וואס פאר א באשטאנד ער איז געבליבן. וידעו עירמים הם—זיי האבן געוואוסט אז זיי זיינען נאקעט.

און דאס איז וואס דער שלאַנג האט געזאגט צו חוה׳ן: „והייתם כאלהים יודעי טוב ורע״, ער האט ניט געזאגט „יודעי שקר ואמת״, איר וועט באגרייפן וואָס איז שקר און וואָס עס איז אמת, חוה האָט שוין משיג געווען און פארשטאנען דאס זעבארע דאס עפענטלעכע איז ניט שייך צו זאָגען שקר אדער אמת, נאָר „גוט אדער שלעכט״.

דאָס איז—זאָגט דער רמב״ם—וואָס דער פסוק זאגט: „ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם״ — זייערע אויגן האבן זיך געעפענט און זיי האבן זיך דערוואוסט, אז זיי זיינען נאקעט. עס שטייט ניט „ותפקחנה עיני שניהם ויראו. זיי האבן דערזען, נאָר „וידעו״ זיי האָבן געוואוסט, וואס זיי האבן פריער געזען האבן זיי דאס איצט אויך געזען. ס׳איז קיין בלענדעניש ניט אָפגעטאן געווארן פון זייערע אויגן, נאָר זיי איז באגייט געוואָרן אן אנדער ענין, וואָס פריער פאר די זינד איז ניט מיאוס געווען איז איצט נאָך די זינד מיאוס געווען ארומצוגיין נאַקעט.

דאָס „ותפקחנה״ מיינט ניט זען נאר אנטפלעקונג פון וויסן, אזוי ווי מיר געפינען ביי הגר׳ן:— „ויפקח אלהים את עיניה״ דאס מיינט, אז אלהים האט אנטפלעקט פאר הגר׳ן, אז דארט אביסל וייטער, איז פאראַן א ברונעם אנצו־טרינקען איר זון ישמעאל.

און אזוי ברייננט דער רמב״ם אנדערע פסוקים וואו עס שטייט דאס וואָרט פקח, וואס ווייזט קלאר, אז דאס מיינט וויסן, אנטפלעקונג און ניט זען. און מיט דערקלערונג האט דער רמב״ם פארענטפערט די קשיא וואס מען האט אים געפרעגט.

מיר האבן דעם אויסצוג פון „מורה נבוכים״ געבראכט, כדי אויפצעווייזן, דאס דער רמב״ם האָט אויסגעטראטן דעם וועג פאר אונדז, באזונדערס פאר די גראמאטי־קער און פאָרשער פון תנ״ך צו פארשטיין דעם ריכטיקן טייטש־וואָרט, די פאר־

שידענע מיינונגען וואס מאנכע ווערטער האָבן, שטודירענדיק דעם רמב״ם׳ס שיטה און האלטן זיך ביי דעם, קאָן מען געניער און אמת׳ער פֿאַרשטיין אונדזער תורה.

מען זאגט, אז דער_ווילנער גאון, וואס האט קיין איין ספר ניט איבערגעלאזן, וואָס ער זאל האבן ניט געלערנט, האט צו דער עלטער געגומען לערנען חומש מיט רש״י. משמעות, אז אונדזער תורה איז ניט אזוי פשוט, ווי די בעלי מחלוקת פֿון רמב״ם האָבן געמיינט. הגם צווישן זיינע קעגנער זיינען געווען גרויסע לומדים, צדיקים און חסידים, האבן זיי דאָך פֿאַרגעסן א מאמר אין דער גמרא קדושין: „המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי״—דער וואָס פֿאַרטייטשט א פסוק אין דער תורה איינפֿאַך ווערטערלעך איז ער א ליגנער, ווייל מען דאַרף וויסן, אז „יד־ה״ מיינט ניט גאָט׳ס האַנט, אדער „עיני—ה״ מיינט ניט גאָט׳ס אויגן. מען טאָר גאָט ניט פֿאַרקערפערן.—אין לו גוף!

פֿאַרשטענדנים פֿון תורה-ווערטער.

מיר ווילן, איידער מיר וועלן צוקומען צום רמב״ם׳ס שאַפֿונגען און אייניקע וויכטיקע פֿאַרטיידיקער זיינע, וועלן מיר ציטירן נאָך איינעם א קאַפּיטל פֿון „מורה נבוכים״, אין וועלכן ער ווייזט אויף, אז ווערטער אין דער תורה און די נביאים, באדארפֿן ניט פֿאַרטייטשט ווערן פשוט, אזוי ווי זיינע קעגנער האבן עס פֿאַרשטאַנען, באַטירלעך פֿאַדערט זיך פֿון דעם לייענער געדולט, און ניט לייענען דאס ווי מען לייענט א ראָמאַן. דאס האָט געזאגט דער רמב״ם צו זיין קשיא־פֿרעגער, און דאס איז וואס מיר ברייגגען דאָ אלסביישפּיל:—

די דריי לשון־קודשדיקע ווערטער: ראה, הבט, חזה—מיינט זען מיט די אויגען. אבער זיי מיינען אויך באגרייפֿן מיטן שכל. דער ערשטער מיינונג זען מיט די אויגן איז באוואוסט צו יעדערן, ווי מיר געפֿינען ביי יעקב׳ן: „וירא והנה באר בשדה״—ער האט דערזען, אז אין פֿעלד איז אַ ברונעם... דאס מיינט זען מיט די אויגען. ווען שלמה המלך זאגט אין קהלת: „ולבי ראה הרבה חכמה ודעת״—מיין הארץ האט געזען פֿיל קלוגשאפֿט און ויסנשאפֿט, דאס מיינט שוין „ער האט באגריפֿן״, דאס מיינט ניט מיט די אויגן האָט ער דאס געזען, נאָר מיטן שכל.

דערפֿאַר איז פֿאַרשטאַנען, אז דאס לשון „ראיה״ זען וואס קומט אין שייכות מיט השם יתברך, אזוי ווי ביי דעם נביא מיכיהו ריידענדיק צום קעניג פֿון ישראל יהושפט, האט געזאגט: „ראיתי את ה׳ יושב על כסאו״—איך האב געזען גאָט זיצנדיק אויף זיין שטול—אדער ווי מיר געפֿינען ביי אברהם: „וירא אליו ה״—גאָט האט זיך באוויזן צו אים. אדער ווי עס שטייט אין דער פרשה בראשית: „וירא אלהים כי טוב—גאָט האָט געזען, אז זיין באַשאַף איז גוט. אדער ווי מיר געפֿינען ביי משה׳ן דאס ער בעט זיך ביי גאָט: — „הראני נא את כבודך״—באווייז מיר דיין כבוד, אדער ווי עס שטייט ביי די זקני־ישראל אין דער פרשה משפטים: „ויראו את אלהי ישראל, ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר״.— און זיי האבן געזען דעם

גאָט פֿון ישראל; און אונטער זיינע פֿיס איז געווען אזוי ווי א פֿלאַסטער ווערק פֿון סאפירן שטיין, און אזוי ווי דער הימלאליין אין לויטערקייט. אט די אלע פֿאַלן פֿון „זען" מיינט באגרייפֿן מיטן שכל ניט מיט די אויגן, ווי עס ווערט פשוט פֿאַר־שטאנען (און אזוי ווי עס האָבן פֿארשטאנען פֿיל פֿון רמב"ם'ס קעגנער) ווארום דאס אויג קאָן נאָר באמערקן אַ קערפּערלעכן קעגנשטאנד, אדער קאלירן, דאס איז איין זאַך, און דאָס צווייטע איז: דאס גאט'ס באגריפֿן און זעאונגן זיינען ניט מיט קער־פּערלעכע גלידער.

אזוי ווי עס איז פֿארשטאנען „ראה" איז אויך פֿאַרשטאנען „הבט". הביט מיינט, ער האט געקוקט. ביי דעם מלאך וואס איז געקומען ראַטעווען לוט'ן פֿון סדום, האָט ער צו אים געזאגט: „המלט על נפשך, אל תביט מאחריך"—אנטלויף מיט דיין לעבן, זאָלסט זיך ניט אומקוקן הינטער דיר. נאָר לוט'ס ווייב האט יא זיך אומגעקוקט, ווי עס שטייט: „ותביט מאחריה". די ביישפּילן מיינט זען, קוקן מיט די אויגן, אבער דאָס וואָס מיר געפֿינען ביי ישעיהו הנביא:— „ונבט לארץ והנה—חשך" ווען אימיצער וועט א קוק טאָן אויפֿן לאַנד—עס איז א פֿינצטערניש, דאס מיינט שוין זען מיטן שכל, מיט באטראכטונג און פֿארשטענדניס. אין דעם זין איז פֿארשטאנען דער פּסוק: „לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל"—מען זעט ניט קיין אומרעכט אין יעקב, און מען מערקט ניט קיין עוולה אין ישראל", דאס האט געזאגט בלעם, און דאס מיינט אויך מיטן שכל. מען קאָן קיין „אומרעכט" ניט זען מיט די אויגן, נאָר בלויז מיטן שכל און פֿארשטאַנד, אזוי אויך דער פּסוק: „והביטו אחרי משה עד באו האהלה"—דאָס גאַנצע פֿאָלק האט נאכגעקוקט משה'ן ביז ער גייט אריין אין געצעלט. דער „והביטו" — זיי האבן נאכגעקוקט, מיינט פשוט מיט די אויגן, נאָר אונדזערע חכמים זאָגן, אז דאס מיינט, אז די אידן האבן נאכגעקוקט זיינע וועגן, זיי האבן עקזאמינירט און קריטיקירט זיינע מעשים און דאָס וואָס ער האט זיי געזאגט.

אין דער מעשה מיט מרים און אהרון, ווען ביידע האבן בארעדט משה'ן, פֿאַר־וואָס ער האט גענומען די כושישער ווייב, און השם יתברך האָט פּלוצלונג געזאגט צו זיי, אז זיי זאלען אלע דריי, משה, אהרון און מרים, ארויסגיין צום אוהל־מועד, האט גאט זיי געזאגט: „הערט אקאָרשט צו מיינע ווערטער, אז א נביא איז דא ביי אייך טו, איך, גאט, אין א זעאונג זיך דערקענען צו אים, אין א חלום רייד איך מיט אים, ניט אזוי מיין קנעכט משה, אין מיין גאנצן הויז איז ער באגלויבט, מויל צו מויל רעד איך מיט אים, און ביי זעאונגען און ניט מיט רעטענישן, „ותמונת ה' יביט"—און די געשטאַלט פֿון גאָט קוקט ער אָן". דאס מיינט אלץ ניט מיט די אויגען נאָר מיטן געדאַנק מיט נבואה. דאס זעלבע איז „חזה" זען: וואס ווערט פֿארטייטשט צו זען מיט די אויגן און צו זען מיט פֿארשטאנד מיטן שכל: „ותחז בציון עינינו" מיינט זען מיט די אויגן, און עס מיינט אויך באגרייפֿן מיטן האַרץ, למשל: „חזון ישעיהו, אשר חזה על יהודה וירושלים"—דאס זעאונג פֿון ישעיהו הנביא וואס ער האט געזען אויף יהודה און ירושלים, אדער „היה דבר ד' אל אברהם במחזה"—מיינט ניט מיט די אויגן באָר וויזיע. אויך דער פּסוק: „ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו".—און אויף די אדעלייט פֿון די קינדער פֿון ישראל, האָט ער ניט

אויסגעשטרעקט זיין האנט: און זיי האבן געזען גאָט און האבן געגעסן און געטרונקן.

אָט די אַלע לשונות פון ראה, הבט און חזה זאָגט דער רמב"ם, אז אפּטמאל מיינט עס זען מיט די אויגן און אפּטמאל מיינט דאס זען אין שכל. ער אַנאַליזירט מיט טיפער לאָגיק און אמת די ווערטער און זאַצן וואס באַציען זיך צו השם יתברך, און מיט קריסטאַל קלארקייט ווייזט ער אויף אין די ווערטער פון דער תורה, אז ביי גאָט איז ניט שייך צו זאגען, אז ער זעט מיט זיינע אויגן, אדער ער רעדט מיט זיין מויל און ער האָט הענט און פיס. מען טאָר אזוי ניט גלויבן.

דאס ריינע ליכט פון אונדזער תורה

מיר וועלן דא ציטירן נאָך איי̇ניקע ציטאַטן פון רמב"ם און זיך באמיען איבער־צוגעבן וואָרט אין וואָרט ווי ער, דער חכם און פילאזאָף, זאָגט עס אין ספר „המדע" דער ערשטער טייל פון זיין „יד־החזקה", אין פינפטן פרק פון „הלכות תשובה". איר וועט זיך דאַן פאַסן א גרונטלעכערן באַגריף פאַרוואָס ער האט זיך זיינע פילאזאפישע געדאַנקן.

נאר קודם כל וויל איך דא דערמאָנען א קורצע פראַזע פון א חכם וועלכער האט אין עטלעכע ווערטער אויסגעדריקט דעם גאַנצן מהות פון רמב"ם און פון זיינע ווערק:—

„דער רמב"ם האָט פאַרפילאָזאָפירט דעם תלמוד און פאַרתלמודירט די פילאזא־פיע". דאס איז א קורצער שניידענדער און אמת'ער געדאַנק אין דער אפשאצונג פון דעם עכטן אידישן גאון, וואס האט געוואָגט צו עפענען די אויגן פון פאלק ישראל, אַז עס זאָל דערזען דעם אמתן „אור הגנוז", דאס ריינע שיין פון אונדזער תורה. דער רמב"ם זאָגט:

„יעדן מענטשן איז געגעבן געוואָרן רשות פון ווילן. אויב ער וויל גיין אין א גוטן וועג און זיין א צדיק איז דאס אין זיין רשות. אויב ער וויל גיין אין אַ שלעכטן וועג איז אויך אין זיין רשות. דאס איז וואס אין דער תורה, איז געשריבן: „הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע", דאס מיינט: דאס דער מין מענטש איז איינער אין דער וועלט, און עס איז נישטאָ זיין גלייכן אין באצוג צו דעם, דאס ער אליין, אין זיינע געדאַנקען און דעה ווייס דאס גוטע און דאָס שלעכטע און טוט וואָס ער וויל. עס איז נישטאָ ווער עס זאל אים אָפּהאלטן פון טאָן גוטעס אדער שלעכטעס.

איר זאָלט נישט צולאָזן דעם געדאַנק דאס, וואס די נאַרישע פון די פעלקער און אויך די גולם'ס פון די אידן זאָגען, אז גאָט ברוך הוא איז גוזר אויפן מענטשן, גלייך ווי ער ווערט געבוירן, צו זיין א צדיק אדער אַ רשע. דאָס איז ניט אזוי, נאר יעדער מענטש קאָן זיין א צדיק ווי משה רבינו, אדער א רשע ווי ירבעם, ער קאָן זיין א חכם אדער א נאַר, ער קאן זיין א בעל־רחמים אָדער א שלעכטער, א קאַרגער אדער נאבל. אזוי אין אנדערע אייגנשאַפטן. ער האָט ניט ווער עס זאל אים נויטן, צווינגן און אימיצער וואס זאָל גוזר זיין אויף אים און ציען צו איינע פון די וועגן, נאר ער אליין מיט זיין אייגענער מיינונג און פאַרשטאנד, קאָן זיך ווענדן צו וועלכן וועג ער וויל, דאס איז וואָס

ירמיהו הנביא האט געזאגט: מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה ג׳) אז דער בורא איז ניט גוזר אויפֿן מענטשן צו זיין גוט אדער שלעכט, און וויבאלד עס איז אזוי, האט דער זינדיקער זיך אליין שאדן געבראכט״.

היינט שטעלט אייך פֿאַר אן אמאָליקן עקסטרעמען רעליגיעזען אידן, נאָך אַ גרויסער תלמיד־חכם, וואס איז קלאָר אין ש״ס און פוסקים, און דערזעט אין „ספר המדע״, אז דער רמב״ם זאָגט, דאס דער רבונו של עולם איז גארניט גוזר אויפֿן מענטש ווי ער זאל זיין. אַזאַ איד כאַפּט באלד די גמרא „חולין״ און גיט א בלעטער, מיט כעס, דעם דף צ״ז און מיטן פֿינגער פֿון האנט טייטלט ער שרייענדיק און בייזערדיק זיך: סטייטש! אָט זאָגט דאָך די גמרא בפירוש: „אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה״. דאס הייסט: אז א מענטש קלאַפּט זיך ניט אָפּ א פֿינגער דאָ אויף דער ערד, ווען עס איז ניט אויסגערופֿן געוואָרן פֿון הימעל, אז ער זאל זיך אָפּקלאַפּן דעם פֿינגער.. ווי אַזוי קאָן דער רמב״ם אָפּלייקענען א בפירושע גמרא ? ! ביי אַזאַ אידן איז עס אפיקורסות, און מען טאר אַזאַ געדאַנק ניט פֿארשווייגן.

און דער מענטש איז ניט איינער געווען וואס איז קלאָר ש״ס און פוסקים, נאָך אַנדערע, פֿיל אַנדערע זיינען אויך געווען אַזעלכע לומדים, וואס האבן געוואוסט דעם מאמר אין דער גמרא חולין, און האבן אויך מיט רוגזה געשריען דעם „סטייטש״, ווי וואַגט דאָס אָט דער משה בן מיימון אזוי צו זאָגען ? איז דען א חידוש, וואס עס האָט זיך אנטוויקעלט א גרופע, וועלכע איז ארויסגעטראָטן קעגן רמב״ם מיט זלזולים און באליידיקונג ?

פֿון כעס און צאָרן האבן זיי שוין ניט געוואָלט א קוק טאָן, וואָס דער רמב״ם זאָגט אביסל וויטער:—

„ווען גאָט וואָלט גוזר געווען אויף דעם מענטש צו זיין א צדיק אדער א רשע, איז ווי אזוי וואָלט גאָט אונדז פֿארזאגט דורך די נביאים צו טאָן אזוי און ניט אַנדערש? ווי אזוי וואָלטן אונדז די נביאים געהייסן „הטיבו דרכיכם״, מיר זאָלן ניט גיין אין די שלעכטע וועגן, אז באלד ווי מיר זיינען באשאַפֿן געוואָרן איז אויף אונדז נגזר געוואָרן ווי צו זיין? וואס פֿאַראַ פלאַץ וואָלט דאַן געהאט אונדזער גאנצע תורה? און מיט וואָס פֿאַר אַ משפט וואָלט מען געקאָנט באַ־שטראָפֿן די רשעים און שכר געבן די צדיקים, אז עס איז אויף זיי נגזר געוואָרן צו זיין גוט אדער שלעכט? „השופט כל הארץ לא יעשה משפט״—גאָט וואס איז דער ריכטער פֿון דער גאנצער וועלט וועט דען קיין גערעכטיקייט נישט טאָן״?

וואס, אלזאָ, האבן די קעגנער געקאנט זאגן אויף דער פֿראַגע פֿון רמב״ם? זיי האבן ניט בערירט דעם כבוד פֿון רבי עקיבא׳ן, וואס האט געזאגט: „הכל צפוי והרשות נתונה״, דער מענטש האט די ברירה צו זיין גוט אדער שלעכט, און מסתם האט רבי עקיבא אויך געזען דעם מאמר אין דער גמרא חולין... מעגלעך, דאס ווען רבי עקיבא וואלט געלעבט אין רמב״ם׳ס צייט וואלטן זיי אים אויך אזוי באהאנדעלט ווי דעם רמב״ם נאר ווי עס שיינט, האט זיך דער רמב״ם ניט געקימערט פֿאַר די אייניקע קעגנער פֿון זיין צייט, ווען ער האט געלעבט און האָט זיך אויך ניט געקימערט פֿאַר זיינע מער קעגנער נאכדעם ווען ער וועט שוין זיין אויפֿן עולם האמת. אים איז טייער און הייליק

װעגן דער אמת פֿון אונדזער תּורה אויף דער װעלט. זײַן גאַנצער װאונטש, באַגער און װילן איז געװען, אַז די תּורה זאָל אמת פֿאַרשטאַנען װערן. דאָס האָט ער אַרויסגעדרונגען פֿון זײַן „ספר־המדע„, פֿון זײַנע „שמונה פּרקים להרמב״ם״ און פֿון „מורה־נבוכים״ אָן מורא און אָן קימערן זיך װאָס מען װעט זאָגן װעגן אים. ער ציט דעם פֿאַדים פֿון זײַנע געדאַנקען און מיינונג, און דרינגט עס אַרויס פֿון די פּסוקים אין תּורה, נביאים און כּתובֿים, אַז השם יתבּרך איז ניט גוזר אויף אַ מענטש צו זײַן גוט אָדער שלעכט און זאָגט װײַטער אין זײַן פּרק „הלכות תּשובֿה״:—

„און טאָמער זאָגסטו (פֿרעגסטו) דער רבונו של עולם װייס דאָך אַלץ װאָס עס װעט זײַן און נאָך פֿריער אײדער עס װעט זײַן װייס ער, אַז אַט דער װעט זײַן אַ צדיק אָדער אַ רשע, אָדער װייס ער ניט? אויב ער װייס, אַז דער װעט זײַן אַ צדיק, איז דאָך שוין אוממעגלעך, אַז ער זאָל ניט זײַן קיין צדיק, נאָר אויב דו װעסט זאָגן, אַז דער רבונו של עולם װייס, דאָס עס קאָן זײַן, אַז ער קאָן זײַן אַ רשע. הייסט דאָך דאָס, אַז גאָט װייס ניט קלאָר די זאַך.

זאָלסטו װיסן (זאָגט דער רמב״ם) אַז דער ענטפֿער אויף דער פֿראַגע איז לענגער װי די ערד און טיפֿער פֿון דעם ים, גרויסע פּרינציפּן און גאַנצע בערג מיט מיינונגען רעדט זיך װעגן דעם, נאָר דו באַדאַרפֿסט װיסן און פֿאַרשטיין דעם ענין, װאָס איך האָב שוין דערקלערט אין צװייטן פּרק פֿון די דינים יסודי־התּורה, דאָס גאָטס װיסן איז ניט אויסערהאַלב אים, ניט אַזוי װי די מענטשן, װאָס זיי און זייער װיסן איז צװיי. דער השם יתבּרך און זײַן װיסן איז איינס, און דאָס קאָן דער מענטש ניט באַגרײַפֿן, װאָרום אַזוי װי אַ מענטש קאָן ניט זען גאָט, װי דער פּסוק זאָגט: „כּי לא יראני האדם וחי״ אַ מענטש קאָן מיר ניט זען און לעבן בלײַבן. אַזוי אויך קאָן דער מענטש ניט משיג זײַן און אויס־געפֿינען גאָטס װיסן. דאָס איז װאָס דער נבֿיא זאָגט (אין גאָטס נאָמען) „כּי לא מחשבֿותי מחשבֿותיכם, ולא דרכיכם דרכי״—ניט אַזוי װי איך טראַכט — טראַכט איר, און ניט אַזוי װי אײַערע װעגן—זײַנען מײַנע װעגן. װיבאַלד מיר האָבן ניט דעם כּוח צו װיסן װי אַזוי גאָט װייס אַלע באַשעפֿענישן און זייערע מעשׂים, װייסן מיר אָבער, אַז דעם מענטשענס מעשׂים זײַנען ביי אים אין האַנט, און דער השם יתבּרך ציט אים ניט און איז ניט גוזר אויף אים, אַז ער זאָל טאָן אַזוי אָדער אַנדערש״.

אָט װעגן דער דערקלערונג פֿון רמב״ם איז אַרויסגעטראָטן זײַן שאַרפֿסטער קעגנער, דער ראב״ד און זאָגט:

„דער מחבר (דער רמב״ם) האָט זיך ניט אויפֿגעפֿירט װי עס פֿירן זיך אויף די חכמים, װאָרום קיין מענטש הויבט ניט אָן אַ זאַך, אַז ער זאָל ניט װיסן די זאַך צו ענדיקן. ער (דער רמב״ם) האָט אָנגעהויבן דערקלערן דעם ענין מיט שאלות און קשיות און געבליבן ביי דער קשיא. דאָס הייסט, אַז מען באַדאַרף האָבן אמונה אין גאָט. װאָלט דען ניט געװען בעסער, אַז ער זאָל האָבן איבערגעלאָזן דעם ענין צו נאַאיװע, אומשולדיקע װאָס גלויבן און פֿרעגן קיין קשיות ניט, און ניט אויפֿװעקן זייערע הערצער און לאָזן זיי אין ספֿקות און קאָנען אָפּטמאָל מאַכן אַ טעות. הגם עס איז

נישטא קיין פאזיטיווער ענטפער, קאן מען דאך ענטפערן און זאָגן: אויב דאס גוטסקייט און שלעכטסקייט פון מענטשן וואלט געווען אפהייניגיק פון גאט'ס גזירה, דאן קאן מען זאָגן, אז דאס וואס גאט ווייס פריער איז דאס די גזירה פון גאט און דאן איז עס טאקע זער א הארבע פראגע, אבער איצט, אז דער בורא האט פון זיך ארונטערגענומען די ממשלה, און האט דאס אין גאנצן איבערגעגעבן אין די הענט פון מענטשן אליין, הייסט דאס ניט, אז דאס וואס גאָט ווייס פריער איז דאס א גזירה, נאר דאס וויסן איז אזוי ווי דאס וויסן פון די שטערנזעער, וואָס קומט פון אַן אַנדער כוח. זיי וויסן וואס עס וועט טרעפן מיטן מענטש. און דאָס איז דאך ידוע, אז יעדע געשעעניש, גרויס אָדער קליין, האָט גאָט איבערגעגעבן אין דעם כוח פון די „מזלות", נאר דעם מענטשן האָט ער געגעבן שכל און קראַפט ארויסצונעמען זיך פון די מזלות. דאס איז דער כוח פון מענטשן צו קאנען זיין גוט אדער שלעכט, און גאט ווייס דעם כוח פון דעם מזל און דעם כוח פון מענטש, אויב ער וועט קאָנען זיך ארויסנעמען פון מזל'ס הענט אדער ניט. דאס וויסן פון בורא איז ניט קיין גזירה".

מיר האבן דאָס ספעציעל געבראכט די השגה פון דעם גרויסן גאון, דער ראב"ד, אז דער אינטעליגענטער לייענער זאל אליין אורטיילן וועמעס דערקלערונג אין דער פראגע איז לאָגישער. צי דעם רמב"ם'ס אדער דעם ראב"ד'ס. אמת, דער רמב"ם גיט אויך ניט קיין געזונטן פאזיטיוועז ענטפער אויף דער פראגע, אבער ער זאגט דאך אונדז, ווייניקסטענס, אז מיר ערדישע מענטשן קאָנען ניט באגרייפן גאטס דיינקען און זיינע מחשבות. אבער דער ראב"ד וויל אין דער פראגע אריינברייגען די מזלות, די פלאַנעטן וועמען גאט האָט איבערגעגעבן דעם מענטש אין זייער כוח, דוכט זיך, אז עס איז לאגישער צו גלויבן, דאס מיר פארשטיין ניט גאטס מחשבות און זיינע וועגן, איידער צו גלויבן אין כוח פון די מזלות. ס'קאָן דערפאר זיין, אז אויך אין מאנכע הלכות און פסק־דינים מיט וועלכע דער ראב"ד איז ניט איינשטימיק מיטן רמב"ם איז ער אויך ניט אלע מאָל גערעכט.

נאָר דאס לאמיר איבערלאָזן צו לומדים און אויטאריטעטן. ס'איז ניט מיין פאָך און עס איז ניט דער פלאץ אין אַ פאלקסטימלעכע מאנאָגראַפיע, אין וועלכע מען באַדאַרף אויסמיידן טיפע און פאַרפלאָנטערטע פראָבלעמען. מיר האבן דא נאר געוואָלט ברייגגען דעם רמב"ם'ס מיינונג, וואס האט צוגעגעבן מער פייער צו זיינע קעגנער.

מיר וועלן דערפאר ברייגגן א קיצור פון א בריף, וואס דער גאון רמב"ן (ר' משה בן נחמן) האט געשריבן צו די חכמים פון פראנקרייך, די קעגנער פון רמב"ם, מיט דער כונה צו שאפן א שלום צווישן די צוויי צדדים.

צום אלעמערשטן דריקט דער רמב"ן אויס זיין פארדרוס אויף די רבנים פון פראנקרייך פארוואָס זיי האבן אריינגעלייגט אין חרם יעדערן וואָס וועט לערנען דעם „מורה־נבוכים" און דעם „ספר המדע", פארוואס האט איר ניט אפגעגעבן כבוד צו דעם גרויסן רב, וואס האט אויפגעבויט א הערלעכן פעסטונג אין תלמוד פאר גאט און פאר דעם אמת. צי דען האָט דער רמב"ם פאַר אייך פארפאַסט דעם מורה־נבוכים, איר וואס איר זייט אין שויס פון אמונה? ניט פאר אייך, נאר פאר די וואָס זאגן, אז עס איז נישטא קיין טעם פאר טאן עבירות און קיין ריח צו טאָן מצוות. פאר זיי איז אט

דער רב געצוואונגען געווען אויפֿצובויען אַזאַ ספר, כדי מען זאָל אַנטלויפֿן פֿון די גריכישע פֿילאָזאָפֿן, און זיך דערווייטערן פֿון אַריסטאָטל און גאַלינוס. ווי אַזוי האָט איר געוואַגט אַרויסריידן אַ שלעכט וואָרט קעגן דעם הייליקן רב, וואָס אַזעלכער ווי ער איז נאָך ניט געווען אין פֿראַנקרייך און אין שפּאַניען? זיין לערע איז קלאָר און ריין, ער ווייס אַלע חכמות. און אויב אייניקע ווילן זיך צוליב אייער גזירה דערווייטערן פֿון „מורה נבוכים", וואָס זאָגט איר אָבער וועגן „ספר־המדע", וואָס איז דער שליסל צו די ספרים פֿון רמב"ם אויפֿן תלמוד. אין אַלע ווערק פֿון די גאונים, די ערשטע און די לעצטע, געפֿינען מיר ניט דאָס נויטיקע און דערקלערטע ווי די וואָס דער רמב"ם האָט אין זיין ספר המדע. עס איז אויך זער ניט ריכטיק פֿון אייך וואָס איר האָט אים געמאַכט פֿאַר לייקענען אין גאָט, ווארום דאָס וואָס ער זאָגט וועגן גיהנום איז ער איינשטימיק מיט די בעלי־המשנה. דעם ספר־המדע האָט שוין אויך געזען דער גאון ראב"ד (ר' אַברהם בר' דוד), און ער האָט ניט געזאָגט, אַז מען דאַרף עס מחרים זיין, ער האָט אויך ניט געזאָגט, אַז עס געפֿינט זיך אין דעם ספר אַפּיקורסות. איר האָט אים געכאַפּט פֿאַרוואָס ער זאָגט, אַז ס'איז אין הימעל נישטאָ קיין געשטאַלט און קיין פֿאָרם, אָבער דאָס געפֿינען מיר דאָך אויך אין דער תורה, אין די נביאים און אין מדרשים. דאָס זעלבע זאָגט דאָך דער חסיד און בעל־קבלה רבי אליעזר בן יהודה פֿון גאַרמיזא, און דאָס וואָס די תורה זאָגט: „נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" מיינט עס דאָך ניט, אַז גאָט האָט אַ געשטאַלט און פֿאָרם, נאָר דאָס איז אונדזער מענטשלעכע פֿאָרשטעלונג.

און דער רמב"ן ענדיקט זיין בריוו, אַז דער חרם אויפֿן רמב"ם'ס ספרים זאָל באַלד אַרונטערגענומען ווערן מיט די שאַלונג פֿון שופֿר, ווארום דער וואָס שיידט זיך אָפּ פֿון רמב"ם'ס ספרים איז ווי ער וואָלט זיך אָפּגעשיידט פֿון לעבן.

דער בריוו פֿון רמב"ן וועגן רמב"ם איז אַ העכסט וויכטיקער היסטאָרישער דאָקומענט, פֿון וועלכן מיר באַגרייפֿן יענע תקופֿה פֿון דער פֿייערדיקע מחלוקה, און מיר געפֿינען אַ טרייסט אין דעם אַז עס האָבן זיך געפֿונען אַזעלכע אמתע גרויסע גאונים ווי דער רמב"ן, וואָס טראָץ די מיינונגס פֿאַרשידענהייט אין געוויסע פֿילאָזאָפֿישע אידעען, האָט ער זיך מיט דער גרעסטער ליבשאַפֿט און כבוד באַצויגן צום רמב"ם'ס געניאַלע וויסנשאַפֿט און דערקלערט, אַז שיידן זיך פֿון רמב"ם'ס תורה־ספרים איז ווי געשיידט זיך מיטן לעבן.

אַן אומפֿאַרשטענדלעכער דור

וואָס מער מען קוקט אַריין אין רמב"ם'ס ספרים, אַלץ וויניקער פֿאַרשטייט מען זיינע קעגנער. און וואָס מער מען בלעטערט די געשיכטע פֿון יענער עפּאָכע, אַלץ וויניקער סימפּאַטיזירט מען מיט יענע גדולי־התורה, וואָס זייער קעגנערשאַפֿט האָט דערפֿירט צו אַזאַ טרויעריקע שפּאַלטונג אין דער אידישער מחנה, און געמאַכט, אַז אונדזערע בלוטיקע שונאים, די אַמאָליקע פּריסטער און גלחים, זאָלן ווערן אונדזערע ריכטער, אַז זיי זאָלן באַשטימען דעם שיקזאַל פֿון רמב"ם'ס ספרים. ווי אַזוי האָבן די קעגנער ניט פֿאָראויסגעזען די קאָנזעקווענצן? זיי האָבן דאָך

געוואוסט, אַז דער פּויפּ, גריגאָר דער נײַנטער, האָט אויפגעשטעלט אַ מין אינקווי־זיציע פאַר זייערע אומגלויביקע און אַ מסירה אויף אונדזערע, מיט דעם נוסח, אַז משה מיימון פון מצרים פירט אַראָפּ פון דרך־הישר, וועט געבן אַ געלעגנהייט די אידישע שונאים חרוב צו מאַכן אונדזערע אָנגעזאַמעלטע רעליגיעזע און עטישע אוצרות.

די כוונה פון פּויפּ און זײַנע גלחים איז דאָך געווען, ניט בלויז צו פאַרלעצן און אין גאַנצן פּטור צו ווערן פון די אידישע ספרים, נאָר אויך פון די אידישע אמונה, וואָס איז זיי געשטאַנען און עס שטייט זיי ווי אַ ביין אין האַלדז.

די היסטאָריקער ברענגען, אַז ביי דער צערעמאָניע פון ברענען די ספרים אין פּאַריז, האָבן זיך פיל פּריסטער און גלחים פאַרזאַמעלט אויפן פּלאַץ, און דער „הייליקסטער״ פון זיי האָט מיט אַ „רעליגיעזן״ ציטער אָנגעצונדן דעם פייער פון זייער „נר־תמיד״ פון דער קירכע, און מיט דעם אָנגעצונדן דעם באַרג ספרים. זיי האָבן דאָס געמאַכט פאַר אַ הייליקע „מצוה״ צו פאַרשווערכן די אידישע אמונה, און לייכטער קאָנען ברענגען אידן צום שמד.

ס'איז פאַר אונדז אַ רעטעניש, וואָס יענע גדולי־התורה, און עס זײַנען דאָך געווען אמת'ע גדולים אין יענער צייט, און דאָך האָבן זיי ניט פאַרשטאַנען צו וואָס זייער מחלוקה קאָן פירן.

ס'איז אויך אומפאַרשטענדלעך די מענטאַליטעט פון די פאַרערער פון רמב״ם. זייער פאַרביסנקייט אין קאַמף האָט צוגענומען פון מאַנכע דעם געפיל פון רחמנות, די מידה מיט וועלכע דאָס אידישע פאָלק צייכנט זיך אויס.

מיר האָבן שוין פריער געבראַכט וועגן צען אידן, פון די קעגנער, וואָס האָבן אַ מסירה געבראַכט פאַר די גלחים אויף אַ טייל פון רמב״ם'ס חסידים, און ווען מען האָט אויסגעפונען, אַז זיי זײַנען ליגנער, איז דער פּסק פון גלחישן געריכט געווען אַז מען זאָל אַלע צען אָפּשנײַדן זייערע צינג.

אַזאַ באַרבאַרישער אורטייל, האָט דאָך באַדאַרפט אַרויסרופן אַ פונק רחמנות און באַדויערונג. נײַן, ניט בלויז איז קיין מיטלייד ניט אויסגעדריקט געוואָרן, נאָר אַ חכם פון יענער צייט, מען גלויבט אַז דאָס איז געווען ר' אַבֿרהם חסדאי, האָט אויף דער געשעעניש געשריבן פאָלגענדן עפּיגראַם, וואָס האָט קורסירט צווישן די פאַר־ערער פון רמב״ם:—

קמו מורי־שוא על מורי צדק
ונתנוהו חרץ.
חלק לבם ויפרץ בם האל
פרץ על פרץ.
שתו בשמים פיהם,
ולשונם תהלך בארץ.

אין אידישן לשון מיינט עס אַזוי אומגעפער:

פאַלשע לערער קעגן גערעכטע,
געשאַרפט האָבן צינגער שלעכטע,

זייער הארץ געטיילט אין צוויי,
א בראָך האָט גאָט געבראַכט אויף זיי.
זייער מויל צו הימל־ספּערן
זייערע צינג אין ד׳רערד שפּאַצירן.

אַזאַ עפּיגראַם וועגן די צען אידן, וואָס מען האָט זיי אויסגעשניטן די צינג, האָט א ווילדן ווידער־טעם, און עס דריקט אויס אַ פאַרביסנקייט, וואָס ווייס ניט קיין מיט־לייד און קיין באַדויערונג. דער באַרבאַריזם פון יענער קריסטלעכע געזעלשאַפט האָט, וואַרשיינלעך, ניט ווייניק עפעקט געהאַט אויף דער אידישער. און אין צייט פון אויפ־געריגטע מחלוקת, פאַרגליווערט דאָס אידישע הארץ.

און פאַרוואָס און צוליב וואָס איז אָט די טראַגישע מחלוקה אַנטשטאַנען? קאָן מען דען געפינען א געזונטע סיבה אין רמב״ם׳ס ספרים?

ווען איר בלעטערט אַדורך דעם רמב״ם׳ס ספרים קאָנט איר באַלד זיך אַנשטויסן אויפן אידעאַל צו וועלכן ער האָט זיך געצילט און דאָס באַגרינדעט, וויסנשאַפטלעך, פאַר זיין פאָלק.

דער אידעאַל זיינער איז דער צענטער אין אַלע זיינע ווערק: מאָראַלישע־לערע און די באַציאונגען פון מענטשן צו גאָט.

„דער מענטש—זאָגט דער רמב״ם אין זיין ספר המדע—באַדאַרף זיך געבן די גרעסטע מי, צו האָבן אין זינען, אַז אַלץ וואָס ער טוט איז נאָר געצילט ליב צו האָבן און צו וויסן דעם השם יתברך. סיי אין האַנדל, סיי אין אַרבעט, זאָל ער בשעת מעשה, ניט דיינקען וועגן די געלט פאַרדינסט נאָר ער זאָל טאָן די אַלע אַרבעט מיטן געדאַנק, אַז דאָס טוט ער צוליב האַלטן דעם גוף אין געזונטס צושטאַנד. ער מוז עסן און טרינקען, ווייל, אַז מען איז קראַנק קאָן מען ניט דינען גאָט. עס איז אוממעגלעך צו פאַרטראַכטן זיך, זאָגט דער רמב״ם, צו פאַרשטיין חכמה, ווען מען איז קראַנק אויף איינעם פון די אברים. ס׳איז ניט קיין גוטער וועג פאַר אַ מענטשן צו טראַכטן, דאָס ער וועט האָבן קינדער כדי זיי זאָלן אים העלפן אין זיין אַרבעט. ער באַדאַרף טראַכטן, פּילייכט וועט ער האָבן א זון אַ חכם און א גדול בישראל. ווען ער גייט אָט דעם וועג מיינט דאָס, אַז אַלע זיינע יאָרן דינט ער גאָט, אַפילו ווען ער האַנדלט, אַפילו ווען ער שלאָפט, ווייל דאָס אַלעס טוט ער פון גאָט׳ס וועגן, ער שלאָפט אָפּצורוען זיין גוף און עסט כדי געזונט צו זיין צו דינען און וויסן גאָט ברוך הוא״. (ספר המדע).

אָט דאָס איז דער העכסטער און אייביק דויערענדער אידעאַל, וואָס גיט דעם מענטשן א גייסטיקן תענוג וואָס קיין אַנדער תענוג איז ניטאָ זיין גלייכן. עס געלוסט זיך צו לעבן און ציען דעם המשך פון קיום—דעם אידעאַל האָט ער געוואָלט אַריינגעבן אין זיין פאָלק.

נאָך אַזעלכע געדאַנקען פון רמב״ם אין זיינע ווערק איז אוממעגלעך צו פאַרשטיין זיינע קעגנער, וואָס האָבן פאַראורזאַכט אַזוי פיל יסורים און בלוט־פאַרגיסונג?

און נאָך מער וואונדער איז, אַז די קעגנער האָבן דאָך געוואוסט, אַזוי ווי זיינע פאַרערער, דאָס דער רמב״ם איז דער, דאָס וואָס ער הייסט טאָן אַנדערע, טוט ער דאָס אַליין מיטן גאַנצן האַרצן און נשמה. זיינע מאָראַלע אידעען האָט ער פּראַקטיש זיין

גאנצן לעבן דורכגעפירט אויף זיך. זייגע דרייצן עיקרים, זיינען געווען פאַר אים דער אינהאַלט פון זיין לעבן און שאַפן. עס בלייבט, אלזאָ, דאס אונפארשטענדלעכע אין זיינע קעגנער, וואָס האבן פאראורזאכט אַזאַ חילול־השם מיט קרבנות דערצו.

דער רמב״ם וועגן סמיכה

ווען מיר זאָלן זיך שטעלן די פראגע: צו האט זיך שוין פארענדיקט די מחלוקה וועגן רמב״ם? וועט דער ענטפער זיין: ניין!

עס געפינען זיך נאך, אונטער די חסידישע אידן וואס זיינען קעגן „מורה־נבוכים" און מיידנאויס אפילו זיין „יד־החזקה" אויב זיי געפינען א פוסק קעגן אים א פשיטה זיין „מורה־נבוכים".

בלייבט נאך אבער די קשיא: מיט וואס פאר א רעכט קאָן מען זאָגן אויפן רמב״ם אלס פוסק אחרון? דער ענטפער אויף דעם געפינט זיך אין דער געשיכטע, און איר מעגט דאס וויסן, אויב איר ווייסט דאס ניט.

מיט אַן ערך דריי הונדערט יאר שפעטער איז אנטשטאנען א מחלוקה צוליב דעם דין פון רמב״ם וועגן סמיכה צווישן דעם גאון „ביר״ב (יעקב בן משה) מיטן גאון דער הרלב״ח (ר׳ לוי בן חביב.)

דער גאון ביר״ב איז געווען פון די וואס זיינען ארויסגעטריבן געוואָרן פון שפא־ ניע. צו 18 יאָר האט ער שוין גע׳שמ׳ט אלס גדול. נאך פיל צרות און יסורים האָט ער זיך דערשלעפט צו דער שטאט טאלמאסאן, אין נארד אפריקע. באלד צו דער ערשטער דרשה וואָס ער האט געהאלטן שבת, האט ער באצויבערט מיט זיין תורה דער אידישער באפעלקערונג ,און מען האָט אים צוגעטיילט דעם גרעסטן כבוד.

פון דאָרט איז ער אוועק קיין פעס, נאָר צוליב די גזירות פון דער רעגירונג אויף אידן, האט ער ניט געקאָנט דארט בלייבן און ער האט זיך באזעצט אין קאירא, מצרים, וואו ער האָט שוין געפונען א צאָל חכמים, נאָר אזוי ווי אים האט געצויגן צו ארץ־ישראל איז ער פון קאַיראָ אוועק און זיך באזעצט אין ירושלים, וואו ער האָט געגרינדעט א ישיבה, און צווישן זיינע תלמידים האבן זיך געפונען דער גאון ר׳ יוסף קארו, (דער בית־יוסף) דער המבי״ט (משה בן יוסף טראני) און אנדערע גדולים.

אין ירושלים איז געווען דער אב־בית־דין, דער רלב״ח, ר׳ לוי בן חביב, אויך א גדול בתורה און אַן עושר דערצו, וואָס פלעגט אפט ארויסווייזן אונפריינטלעכקייט צו גאון ביר״ב. דאָס האָט דערפירט צו רייבונגען, אין שייכות צו שאלות און דינים צווישן זיי.

ווערלענדיק אויסמיידן מחלוקת האָט דער גאון ביר״ב פארלאזן ירושלים. אוועק קיין דמשק, וואו מען האט אים אויפגענומען אלס אב־בית־דין, נאר עס האָט אים געצויגן צו צפת, וואו דאָרט איז שוין געווען א גרויסע אידישע קהילה און בארימטע תלמידי חכמים. צפת איז געווען דער צענטער פון ארץ־ישראל אין יענער צייט.

אין צפת איז דער גאון ביר״ב געוואָרן דער ראש פון אלע חכמים, און זיין נאָמען

האָט געקלונגען איבער גאַנץ ארץ־ישראל און אויך דערגרייכט אין חוץ־לארץ.

הרב אלגזי האט אויף אים געשריבן, אז ער איז א „יחיד בדורו", „דער זייל און קרוין פון אידישן פאלק", „דער צדיק וואס איז דער יסוד פון דער וועלט". זיין תלמיד דער מהר"י פלעגט דערמאָנען זיין נאָמען מיט די ווערטער: „מורי הרב הגדול".

ווען דער גאון ביר"ב איז עלטער געוואָרן איז אים ארויף אויפן געדאנק זער אַ הויכער און וויכטיקער ענין; צו פאראייניקן דעם גאנצן אידישן פאלק, דורך א סנהדרין אין ישראל. ער האָט געזען די לאגע פון די אידן אין מערב איז זער אַ טראגישע. די גזירות, פאַרפאָלגונגען און גירוש קאן צוברעקלן און חרוב מאכן דאס אידישע פאלק, דערפאר איז נויטיק א גייסטיקער צענטער אין ישראל, מיט א סנהדרין, וואָס מיט איר וואָרט וועט מען זיך רעכענען אין אלע תפוצות וואו אידן געפינען זיך.

אַזאַ מין בית־דין הגדול האט מען נאר געקאנט גרינדן אין ארץ־ישראל, ווייל די דאמאלסדיקע טערקישע רעגירונג, האָט זיך ניט געמישט און קיין דעה ניט געזאָגט, וואָס אידן זאָלן טאן און ווי זיי זאָלן זיך פירן. אידן האבן געהאט פולע פרייהייט סיי אין מאַטעריעלן און סיי אין גייסטיקן לעבן.

מיט אים האבן איינגעשטימט זיינע גרויסע תלמידים און די גאנצע קהילה פון צפת, וועלכע איז געווען די גרעסטע אין צאָל און די באַרימטסטע מיט אירע חכמים.

די פראגע איז אָבער געווען וועגן „סמיכה". דער סנהדרין באדארף דאך באַשטיין פון רבנים, גדולים בתורה, ווער זאָל זיי געבן סמיכה? ווייל זינט הלל (דער לעצטער) איז סמיכה בטל געוואָרן אין ישראל. סמיכה הייסט, וואס איין גאון גיט רשות א צווייטן חכם צו זיין רב, דיין און פסקן שאלות. אָן „סמיכה" קאָן מען דאס ניט זיין, דאס הייסט: האָט מען ניט דעם טיטול רב.

האָט צפת פארשטאנען, דאס אזוי ווי דער גאון ביר"ב איז דער גרעסטער אין תורה אין גאַנצן לאנד, זאָל ער געבן סמיכה, די וועלכע ער דיינקט, אז זיי זיינען ראוי דערצו.

הגאון ביר"ב האָט אָבער ניט געוואלט שטעלן אויף זיך אין דעם ענין, הגם ער איז געווען א תקיף בדעתו אין שייכות צו דינים, האָט ער אריינגעקוקט אין רמב"ם, וואָס ער זאָגט וועגן געבן סמיכה — און פונקט באלד געפונען וואס ער האט געזוכט.

אין יד־החזקה, הלכות סנהדרין, זאגט דער רמב"ם פאלגענדעס:

„איך בין אין דער מיינונג דאס אויב אלע חכמים אין ארץ־ישראל האָבן מסכים „געווען אויפצונעמען דיינים און געבן זיי סמיכה, זיינען זיי מוסמכים (אויטאריזירט) „און האבן דאָס רעכט צו משפטן דינים פון קנס, און האבן רעכט צו געבן סמיכה „אַנדערע".

פארלאָזענדיק זיך אויפן רמב"ם האָט דער גאון געגומען ארבעטן, אז די חכמים פון ארץ־ישראל זאָלן געבן סמיכה, דעם וועלכער עס איז ראוי דערצו. דאס איז אים גארניט שווער געווען. אלע חכמים פון צפת, האבן איינשטימיק אנגענומען, אז דער גאון ביר"ב, דער ראש־ישיבה זאל באקומען דעם

טיטול רב, און ער זאָל דערנאָך געבן סמיכה ווען ער פאַרשטייט. דאָס איז געווען אין יאָר 1538. די סמיכה צו הרב ביר״ב, האָבן די חכמים פון צפת געשיקט צום רלב״ח, און פון דעם האט זיך צופלאַקערט די מחלוקה צווישן די צוויי גדולים.

דער רלב״ח האָט בשום אופן ניט מסכים געווען אז ביר״ב זאָל זיין דער אויטאָריטעט צו געבן סמיכה אנדערע. נאָר הרב ביר״ב האָט אים אנגעוויזן וואס דער רמב״ם זאָגט, און ווער איז נאָך אַזוי גרויס ווי דער רמב״ם. דער רלב״ח האָט די דעה פון רמב״ם ניט געוואלט אנעמען, ניט דערפאַר וואס ער איז געווען דעם רמבם״ס אַ קעגנער, נאָר אַזוי ווי ער איז ניט מסכים און די אנדערע רבנים פון ירושלים זיינען מיט אים, דערפאַר פסל׳ט ער די סמיכה, וואָס צפת האט געגעבן צו הגאון ביר״ב. במילא קאָן ער שוין ניט געבן קיין סמיכה צו אנדערע.

הרב ביר״ב האָט אבער געזען אין דער סמיכה א גייסטיקע ישועה פאַר אידן. האָבנדיק א גרויסע צאָל רבנים קאָן מען שוין גרינדן אַ סנהדרין. די מערהייט פון די גדולים זיינען דאָך געווען אין צפת, דאס איז דאך וואס דער רמב״ם מיינט.

מיטן כוח פון רמב״ם האָט ער גלייך ווי ער האט באקומען סמיכה פון אַלע רבנים און קהילה פון צפת, האָט ער געגעבן סמיכה צו פיר גדולים: צום גאון יוסף קארו (דער בית־יוסף) צום גאון ״המביט״ (ר׳ משה טראני), צום בעל ־מקובל ר׳ משה קאָרדאָבירא און צו א חבר פון בית־יוסף הרב חאגיז. אנדערע זאָגן, אז ביר״ב האט געגעבן סמיכה צו צען רבנים. מיט דעם האָט זיך ווידער אָנגעהויבן די סמיכה אין ארץ־ישראל, און עס איז גאַנץ מעגלעך, דאָס ווען דער גאון ביר״ב וואָלט געהאט אריכת־ימים, וואלט אפשר זיך געגרינדעט א סנהדרין.

אין אמתן איז דאָך ביר״ב׳ס אידעע געווען די ריכטיקע, וואָס האָט געפירט צו ביאת־המשיח. דער רמב״ם זאָגט אין זיין ״פירוש־המשניות״, אז משיח וועט פריער ניט קומען איידער עס וועט אויפגעשטעלט ווערן, אין ארץ ישראל, א ״בית־דין הגדול״ אָדער א סנהדרין. דער רמב״ם וואס באגרינדעט אלץ וואָס ער זאָגט פון דער תורה אדער נביאים, האָט דאָס געפונען אין ישעיהו הנביא׳ס נביאות פון פסוק: ״ואשיבה שופטייך כבראשונה ויועצייך כבתחילה, אחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה״ —דאס מיינט: און איך וועל אומקערן דיינע ריכטער ווי פריער, און דיינע ראָטגעבער ווי אין אָנהויב, דערנאָך וועט מען דיר רופן דער שטאָט פון גערעכטיקייט, די געטרייע שטאָט. הייסט דאָס אז איידער משיח וועט קומען וועלן שוין זיין אין ירושלים די גויטיקע ריכטער—די סנהדרין.

דערפאַר האָט זיך ביר״ב אזוי ענטוזיאַסטיש פאַרנומען צוריק איינצופירן די סמיכה. זאָל פריער אנטשטיין א גרויסע צאָל רבנים, פון וועלכע מען וועט קאָנען אויסוויילן אַ סנהדרין, אַזוי ווי מיר האבן געהאַט אין דער צייט פון תלמוד.

און ער האט געהאט דערצו די געווינשטע געלעגנהייט, די טערקישע רעגירונג שטערט ניט, לומדים פעלן אויך ניט אין צפת, פינף און צוואנציק רבנים פון שטאָט האָבן מסכים געווען צום רמב״ם׳ס פסק־דין. קאָן מען דאָך אנהויבן צו געבן סמיכה.

נאָר אין דער מחלוקה וועגן דער סמיכה און דער אינטערפרעטאציע פון רמב״ם, וואס אלע רבנים פון צפת האבען אנגענומען, דערציילט די געשיכטע אז עס

איז באגאנגען געווארן א טראַגישן אַקט מצד די קעגנער צום גאון ביר״ב. א סברה, אַז מען האט דערלאנגט א מסירה אויף אים, אז ער וויל דאָ, אונטער די ממשלה פֿון טערקיי, גרינדן א מין אידישע ממשלה, און די זיכערקייט פֿון גאון׳ס לעבן איז געווען אין געפֿאַר, ער האָט געמוזט אנטלויפֿן פֿון צפֿת אין געהיים, נאָך דריי חדשים ווי ער האָט געגעבן סמיכה. ס׳איז דערפֿאַר מעגלעך, אז ניט זיין פטירה איז די אורזאַך פֿון דער צושטערונג פֿון זיין פלאַן.

אין איינעם פֿון זיינע בריף שרייבט ער מיט צער: „הימל און ערד זאָלן זיין מיינע עדות, דאס אין דעם טאָג ווען איך האָב געגעבן סמיכה צו די פֿיר חכמים, בין איך געווען אין סכנה אזוי ווי עס האט געטראָפֿן צו רבי יהודה בן בבא. בין איך אנטלאָפֿן פֿון מיין הויז מיטן לעבן״.

מיט דעם רבי יהודה בן בבא וואס ביר״ב דערמאנט האט געטראָפֿן אַזאַ מעשה:— די רוים׳ישע מלוכה האָט ארויסגעגעבן א גזירה, דאס אויב אימיצער פֿון די אידישע חכמים וועט געבן סמיכה וועט מען אים פֿארמשפטן צום טויט. אויך דעם פלאַץ וואו מען וועט געבן סמיכה וועט מען פֿארניכטן. איז רבי יהודה בן בבא אוועק און זיך געזעצט צווישן צוויי שטעט—אושא און שפרעם—און געגעבן סמיכה פֿינף חכמים. ווי נאָר די שונאים האָבן זיך דערוואוסט פֿון דעם, האָט ער געזאגט צו די חכמים, וועמען ער האט געגעבן סמיכה; אנטלויפֿט; האבן זיי צו אים געזאגט! רבי וואס וועט זיין מיט אייך? האָט ער געענטפֿערט; איך וועל דאָ בלייבן ליגן ווי א שטיין, וואס מען קאָן ניט רירן פֿון אָרט. די שונאים האבן אים געפֿונען און דערשטאכן מיט דריי הונדערט שפיזן. ער האט אבער מיט זיין טויט גערעטעט דעם קיום פֿון תלמוד.

דער גאון ביר״ב איז געווען דער מחבר פֿון ספר „באור על הרמב״ם״ און אויך „פירוש על הרמב״ם״. מיר קומען, אלזאָ, צום אויספֿיר, דאס אזוי ווי אלע רבנים פֿון צפת האָבן זיך פֿארלאזן אויפֿן פסק־דין פֿון רמב״ם, און אזוי ווי די קעגנער פֿון סמיכה האָבן בעצם אויך מסכים געווען צום רמב״ם, נאָר זייער קעגנערשאפֿט איז געווען, ווייל מען האט זיי פוגע בכבוד געווען. מעגן מיר זיך פֿארלאזן אויף זיי, און באַצייכענען דעם רמב״ם אלס פוסק אחרון, ניט אכטענדיק אויף די היינטיקע מאנכע רבנים, וואס זיינען ניט צופֿרידן פֿארוואָס מיר האבן געגעבן דעם רמב״ם דעם טיטול „פוסק אחרון״.

מיר וועלן ענדיקן דעם קאפיטל מיט א באמערקונג אין שייכות צום הרלב״ח. זאָלן די לייענער קיין טעות ניט מאכן און אונטערשעצן דעם גאון צוליב די מחלוקת מיטן גאון ביר״ב. דער רלב״ח איז אויך געווען א גדול בישראל, א חריף און בקי. זיין נאמען איז באַקאַנט געווען אין דער גאנצער אידישער וועלט. ער איז געווען דער זון פֿון „עין יעקב״ (ר׳ יעקב בן חביב) און איז געווען בטבע אַ גרויסער ענו און אַ בעל מידות־טובות. פֿארוואס ער איז געווען אזוי פֿארביטערט קעגן גאון ביר״ב און אָנגעפֿירט אַזאַ פלאָמענדיקע מחלוקה איז ווירקלעך אונפֿארשטענדלעך.

דער גאון הרמ״א וועגן רמב״ם

מיר האבן שוין אין די פריערדיקע קאפיטלעך דערציילט וועגן „חרם״ וואס דער רמ״א (ר׳ משה איסרלס פון קראקא) האט ארויפגעלייגט אויף די וואס וועלן קויפן דעם „יד החזקה״ פון רמב״ם ניט פון מהר״ם פון פאדווא, וועלכער האט פריער אפגעדרוקט פאר דעם ניט אידישן דרוקער. מיר האבן אבער אייך ניט דערציילט מער פרטים וועגן דעם גאון, וואס האט, איינפאך, פארהייליקט דעם רמב״ם און נאך זיין חתימה צעפאלן אלע קעגנער, ווייל אויסער די גרויסע גאונות פון רמ״א, און אויסער דעם וואס ער איז ביי אונדז איינער פון די הויפט פוסקים, איז ער אויך געווען א צדיק, וואס פון זיין מויל און פון זיין פען איז קיין שמץ פון אונרעכט און פון אונבא־טראכטקייט ניט ארויס.

מיט זיינע מעשים און פארלאזען זיך אויפן רמב״ם, שיינט ארויס דאס אמתע ליכטיקייט פון דעם ריז, וואס האט אזוי פיל קעגנער געהאט, און איז געבליבן שטארק, אונבארירלעך און פארהייליקט ביז היינטיקן טאג.

דער רמ״א איז געבוירן געווארן אין קראקא אין יאר 1520, דאס איז מער פון דריי הונדערט יאר נאך רמב״ם. ער איז נסתלק געווארן אין יאר 1572, דאס הייסט: אז ער האט געלעבט בלויז 52 יאר, און דאס וואס ער האט געשאפן און אויפגעטאן, אין דער קורצער צייט איז ווירקלעך צו באוואונדערן.

אינטערעסאנט איז דא צו ברייגגען אן אויסצוג פון זיין מצבה וואס געפינט זיך נאך אפשר אין קראקא: „דאס ליכט פון מערב, דער גרעסטער גאון פון זיין דור, „אפגעטאן האט זיך דער כבוד פון ישראל, משה האט געפיטערט צאן ישראל, האט „אויפגעשטעלט תלמידים אין די טויזנט און צען טויזנטער, פון משה ביז משה איז „ניט אויפגעשטאנען אזעלכער ווי משה ביי אידן״.

דער רמ״א האט גע׳פסקנ׳ט, אז אויסער די תורה מעגן לערנען אנדערע חכמות, דאס איז קעגן דעם ר׳ יעקב בעל־הטורים, וואס פארזאגט, אז מען טאר ניט לערנען קיין אנדערע חכמות, דער רמ״א זאגט אין זיין ספר „תורת העולה״, דאס אפילו ווען עס טרעפט א מחלוקה אין דער גמרא וועגן דעם, ארט אים ניט און ער וועט אנדערש ניט דערקלערן ווי נור לויט דעם רמב״ם׳ס מיינונג.

דער מורה־נבוכים איז פאר רמ״א געווען דאס ליכט פון די אויגן, און נאר אין דער ליכט פון מורה־נבוכים האט ער געזען דאס אמת׳ע ליכט. די גאנצע חכמה, פארשונג און געדאנקען האט ער גענומען פון רמב״ם׳ס מורה־נבוכים, ער זאגט אויף זיך: זאלן הימל און ערד זיין מיינע עדות, דאס אין מיין גאנצן לעבן האב איך ניט אריינגעקוקט אין קיין ספר פון אריסטאטאלס ספרים, נור אין „מורה נבוכים״.

איינער פון רמא״ס ספרים איז זיין גרויסע ווערק דער ספר „תורת העולה״ וואס האט פיל טיפע פילאזאפישע געדאנקען און פארשונגען. דער מהרש״ל (ר׳ שלמה לוריע) איז שטארק בייז געווען אויפן רמ״א פארוואס ער האט מחבר געווען אזא פילאזאפישן ספר און אויך פארוואס ער איז אזא אנהייגער פון רמב״ם.

אין א בריף וואס דער מהרש״ל האט געשריבן צום רמ״א, שטראפט ער אים

פֿארוואָס ער האָט זיך אריינגעלאָזן אין די חכמות פֿון דעם „ערל“ אריסטאטל, ווי גרויס די זינד איז דאָס צו טאָן, ער פֿילט ווי מען וואלט מיט אַ מעסער געשניטן זיין לייב, די תורה גורט אָן אַ זאַק און קלאגט אויף דעם, דו משה, דער גרויסער שרייבער, וואו איז דיין חכמה?

מען קאָן פֿארשטיין ווי ווייט דער מהרש״ל איז געווען קעגן רמב״ם. ניט בלויז האָט ער אויסגעמיטן אריינצוקוקן אין „מורה־נבוכים“, נאר אין מאנכע דינים איז ער ארויסגעטראָטן קעגן רמב״ם. ווארום זיינע שטראָף־רייד צום רמ״א איז דאך, הויפּט־זעכליך, געווען ניט דערפֿאר, וואָס דער רמ״א האָט געלערנט אריסטאטלס, ער האָט דאָך געוואוסט וואָס דער רמ״א האָט געזאגט, אז ער האָט קיין מאל ניט אריינגעקוקט אין אריסטאטלס לערע, נאר זיין פֿילאזאפֿישע וויסן האָט ער גענומען פֿון רמב״ם, מהרש״ל האָט געטאן ווי דאס אידיש ווערטל גייט: „מען זאגט די טאָכטער און מען מיינט די שנור“.

בכלל איז דער מהרש״ל געווען א גרויסער תקיף ביי זיך. זיין מיינונג איז ביי אים געווען תורת משה. ער האט קיינעם ניט רעספעקטירט; ניט דעם „בית־יוסף“, ניט דעם רא״ש און ניט דעם „טור אורח־חיים“. וועגן רמ״א׳ס פסק־דינים האָט ער געוואָרנט און געזאגט, אז מען זאָל זיך ניט פֿארלאזן און חלילה וחלילה ניט פסקענען אזוי ווי דער רמ״א זאָגט. נאָר דאָס האָט אים ניט געהאלפֿן. דער רמ״א האָט זוכה געווען, אז אין אלעס איז דער דין אזוי ווי ער זאָגט און אין דער גאנצער וועלט איז אָנגענומען געווארן אזוי ווי דער רמ״א פסקנט.

אויפֿן מהרש״ל׳ס בריף ענטפערט אים דער רמ״א, אז ער איז פֿארציטערט גע־וואָרן פֿון זיינע שארפֿע שטראף רייד, נאר דאס וואָס ער האט זיך אזוי צושטורמט, ווייל אין א בריף וואס דער רמ״א האָט צו אים פֿריער געשריבן דערמאנט ער די גריכישע וויסנשאפֿט און דעם הויפּט פֿון די גריכישע פֿילאזאפֿן, זאגט אים דער רמ״א, אז דאס איז „די פֿלייש און ווייך“ וואס דער רמב״ם האָט געשריבן אין זיין „ספר המדע“, און ווער איז נאך אזוי גרויס ווי דער רמב״ם, וואס האט זיין גאנצן „מורה נבוכים“ אָנגעפֿילט פֿון דער מין חכמה. אונדזערע חכמים האבן שוין לאנג געזאָגט אין דער גמרא מגילה, אז נאר ווער פֿון די אומות וואס זאגט א קלוג וואָרט, ווערט אנגערופֿן א חכם, און ווען אפֿילו מיר זאָלן שוין אנעמען, אז מען טאָר ניט לערנען זייערע ספֿרים צוליב דעם, אז מען זאל זיך ניט אנשטעקן מיט אפיקורסות, אָבער לערנען פֿון אונדזערע חכמים פֿאָרשער און דיינקער ווי דער מחבר פֿון „העקדה“ און אַנדערע גרויסע און קלענערע דיינקער און א פשיטה פֿון דעם גדול, דער רמב״ם דאָס קומט קיינעם אויפֿן זינען ניט ארויף, אז מען זאל ניט טאָרן. אין רמב״ם׳ס ספרים איז דאך זיכער נישטאָ אזעלכעס וואס מען טאָר ניט וויסן. סוף כל סוף גלויב איך מיטן גאנצן הארצן, אז דער רמב״ם איז דער לעצטער פֿון די גאונים אין צייט און דער ערשטער אין ווירדע. הגם מאנכע פֿון די חכמים האבן געקריגט אויף אים און פֿארברענט זיינע ספֿרים, דאך האבן זיך זיינע ספֿרים פֿארשפרייט צווישן אלע לעצטע חכמים און אלע האָבן זיי געמאכט פֿאר א קרוין אויפֿן קאָפּ און ברייגגן ראיות פֿון זיינע רייד און זיינע הלכות ווי עס וואלט געווען „הלכה למשה מסיני“, דאָס

הייסט: ווי גאָט וואָלט דאָס געגעבן צו משה רבינו אויפֿן באַרג סיני.

הגם זאָגט דער רמ״א אין זיין בריף צום מהרש״ל—איך ברייננ אַמאָל עטוואָס אַזעלכעס וואָס אַריסטאָטל האָט געזאָגט. שטעל איך עדות הימל און ערד, אַז איך האָב קיין מאָל אין מיין לעבן ניט געהאַלטן קיין ספר פֿון זיינע ספֿרים, נאָר דעם ספר „מורה נבוכים״ אין וועלכן איך האָב גאָט צו דאַנקען געפֿונען דאָס וואָס איך האָב געוואָלט וויסן און פֿון דעם האָב איך געבראַכט וואָס אַריסטאָטל האָט געזאָגט.

און פֿאַרוואָס ניט? האָט דען ניט דער רמב״ם געשריבן אין זיין מורה נבוכים, פרק כ״ב אין צווייטן טייל, דאָס אַלץ וואָס אַריסטאָטל האָט באַגריפֿן ביז די ספֿערן פֿון דער לבנה איז פֿאַלקאָם אמת, אויסער אין שייכות מיט גאָט, ברוך הוא, און די הימלישע גלגלים, אין דעם געביט איז ער אָראָפּ פֿון וועג, אָבער אין די איבעריקע איז זיין מיינונג דאָס זעלביקע פֿון אונדזערע חכמים, זכרונם לברכה. און איך זאָג: אויב אַנטלויפֿן פֿון פֿאַרשן וואָלט איך ליבערשט אַנטלאָפֿן פֿון קבלה ווי אַנטלאָפֿן פֿון פֿילאָזאָפֿיע.

דער רמ״א איז נאָכגעגאַנגען דעם רמב״ם׳ס שיטה ניט בלויז אין שייכות מיט רעליגיע און הלכה, נאָר אויך אין זיינע פֿילאָזאָפֿישע געדאַנקען. דער אונטערשיד, צווישןביידן איז געווען, וואָס דער רמב״ם האָט אָנגעשטעלט די אידישע אמונה אויף דרייצן פּרינציפּן און דער רמ״א האָט באַגרינדעט די אמונה אויף די דריי הויפּט פּרינציפּן: גלויבן אין גאָט, גלויבן, אַז די תורה איז אונדז געגעבן געוואָרן מן השמים און גלויבן אין שכר ועונש.

אין דעם היינזיכט האָט דער רמ״א געהאַלטן מיטן גאון און פֿילאָזאָף ר׳ יוסף אַלבו, דער מחבר פֿון דעם ספר „העקרים״ וואָס איז אויך ניט איינשטימיק געווען מיטן רמב״ם.

אין אמתן וואָס געהערט צו די צאָל פֿון די פּרינציפּן, אויף וועלכע די אידישע אמונה איז באַזירט, זיינען שוין געווען מיינונגס פֿאַרשידנהייטן.

מיר געפֿינען שוין אין דער גמרא: דוד המלך האָט באַזירט די אמונה אויף עלף פּרינציפּן, איז געקומען ישעיהו הנביא און באַזירט די אמונה אויף זעקס און דער נביא חבקוק האָט עס געמאַכט אויף איינעם: „וצדיק באמונתו יחיה״, דער צדיק לעבט מיט זיין אמונה, וואָס ענטהאַלט פֿיל מצוות.

אויך אין שייכות מיט נבואה און נביאים איז דער רמ״א איינשטימיק מיטן רמב״ם. ער האַלט אויך ניט פֿון כשוף און פֿון שדים אַזוי ווי דער רמב״ם, נאָר ער האָט געגלויבט אין אַסטראָלאָגיע, און געזאָגט, אַז מען קאָן דורך די פּלאַנעטן וויסן וואָס עס וועט פֿאַרקומען. אין דעם האָט דער רמב״ם ניט געגלויבט, נאָר דאָס זיינען אַלץ קלייניקייטן. די הויפּט פּרינציפּן פֿון אונדזער אמונה און די גרונד שיטה פֿון רמב״ם וואָס געהערט צו דער רעליגיעזער פֿילאָזאָפֿיע, איז דער גאון הרמ״א, דער גרעסטער פֿון זיין דור, געווען פֿאַלקאָם איינשטימיק מיטן רמב״ם, און דאָס איז שוין גענוג צו שטעלן אין שאָטן אַלע רמב״ם׳ס קעגנער.

צייטן בייטן זיך

די צייט מאכט ניט קיין אונטערשיד צווישן א יחיד און א רבים. אזוי ווי זי ענדערט דעם יחיד פיזיש אזוי ענדערט זי דעם רבים גייסטיק.

דאָס קאָן מען זען, וואס פאר אן ענדערונג די צייט פון דריי הונדערט יאָר האָט געמאכט אויפן געדאנקן־גאַנג פון אונדזער אידישער געזעלשאפט, פון רמב״ם ביז׳ן רמ״א.

בלעטער אדורך די געשיכטע פון רמ״א און פארגלייכט זיינע פילאזאפיש־רעליגיעזע מיינונגען צום רמב״ם, גייט ער אין זיינע פוס־טריט אין שייכות מיט דער אויפפאסונג פון אונדזער אמונה. נאך מער, ער איז אָפטמאל אריבער דעם גרעניץ און מער פריי ווי דער רמב״ם זיך אויסגעדריקט. זעט וויפיל שונאים און קעגנער דער רמב״ם האָט געהאט און ניט דער רמ״א.

אין זיין ספר „תורת־העולה״ קומען צום אויסדרוק, אזעלכע פילאזאפישע גע־דאנקן, מיט וועלכע די עקסטרים־פרומע אידן זיינען זיכער ניט מסכים, דאך איז קיין טומעל און קיין קעגנערשאפט ניט ארויסגערופן געווארן.

דער רמ״א האלט מיט׳ן גאון ר״י אלבו, דער מחבר פון די „עקרים״ אז מאַנכע מצוות וועלן זיך ענדערן מיט דער ענדערונג פון דער צייט, ס׳קאן זיין, אז דאס וואס איז היינט אסור קאן מיט דער צייט זיין מותר, און פארקערט. אפשר, זאגט דער רמ״א, איז חתונה האבן מיט צוויי שוועסטער קיין איסור ניט געווען, אין דער צייט פון אונדזערע אבות, נאר דער איסור איז ערשט געווארן שפעטער. אזוי טרעפט, אז מיט דער צייט ווערט פון אסור־מותר, למשל: אדם הראשונ׳ן איז דערלויבט געווארן צו עסן נור גרינסן, וואס די ערד גיט ארויס, אבער ניט קיין פלייש פון א בעל־חי, נח׳ן איז שוין דערלויבט געווארן צו עסן פלייש.

אדער אן אנדערביישפיל: אונדזער תורה פארבאט אונדז אויפצושטעלן מאנו־מענטן און אויף זיי דינען דעם אלמעכטיקן. דאָס איז א בפירושער פסוק: „לא תקים לך מצבה״. ווי מיר ווייסן איז דער פארבאט ניט געווען אין דער צייט פון אונדזערע אבות. דערפון איז דאך געדרונגען, אז מיט דער צייט ענדערן זיך מאנכע געבאָטן.

אין דעם געביט איז דער רמ״א פיל פרייגעזאנענער ווי דער רמב״ם. אין זיין „ספר המדע״ זאגט דער רמב״ם:—

„דאס איז קלאר געזאגט געווארן אין דער תורה, אז יעדע מצוה וואס איז פארזאָגט געווארן, איז דאס אויף אייביק, און ווערט ניט געענדערט. נישט מען מעג צוגעבן צו דער מצוה און נישט מען טאר זי פארמינערן. ווי דער פסוק זאגט: „כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם, אותו תשמרון לעשות. לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו״.

דאס מיינט אין אונדזער לשון: אלץ וואס גאט האט אונדז פארזאגט צו טאן, מוזן מיר דאָס אפהיטן ניט מען טאר פארמערן און ניט מען מעג פארמינערן:—דאך זאגט דער רמ״א, אז צייט ענדערט יאָ מאנכע געבאטן, זעט מען דאך, אז ער איז נאך ווייי־טער געגאַנגען ווי דער רמב״ם אין דער אפנייגונג און אינטערפרעטאציע פון מאנכע

פסוקים. מען האט צוליב דעם זיינע ספרים ניט געברענט און קיינע מחלוקת ניט געמאכט. ווי וויט עס איז באקאנט, איז נור דער רלב״ג געווען קעגן אים אין דעם ענין, און דער רמ״א וואונדערט זיך פארוואס ער איז קעגן.

אויב עס געפינען זיך, היינטיקע צייטן, וואס זיינען קעגן דעם רמ״א, איז ניט פאר זיינע פילאזאפישע געדאנקען, נאר דערפאר, ווייל ער איז צו שטריינג רעליגיעז געווען. דער רמ״א, ווען ער האט זיך דערוואוסט אז אימיצער א יחיד, אדער א רבים, איז עובר אויף א פארזאג פון דער תורה, האט ער ניט גערוט און מיט פייער פלאם באשטראפט די „עברינים״.

מיר האבן בכוונה געבראכט, אין קורצן די ענדערונגען, וואס די צייט ברייגנט, כדי צו האבן אין זינען, דאס די צייט קאן נאך קומען, ווען מען וועט זוכען, ווי מיט ליכט, א קעגנער פון רמב״ם און מען וועט ניט געפינען. וואס ווייטער אין יארן מיר ווערן פון אים, אלץ נענטער ווערט ער צו אונדז. פיל דורות זיינען זיך פארלאפן נאכ׳ן רמב״ם׳ס הסתלקות, דורות וועלכע זיינען געווען נאנט צו זיין צייט, דאך האט מען קיין רמב״ם יאר ניט געמאכט פאר זיין זכרון. ווי געזאגט: צייטן בייטן זיך, און מיר אויך מיט זיי.

דעם רמב״ם׳ס ווארנונג

פאר דער וועלט איז דער רמב״ם—„מיימאנידיס״, דער פילאזאף, וואס האט מסכים געווען כמעט צו אלץ וואס דער גריכישער פילאזאף אריסטאטל האט געזאגט, חוץ אין שייכות צום בורא עולם.

פאר אונדז אידן איז דער רמב״ם—משה בן מיימון, דער חכם וואס האט פאר אונדז אנטדעקט דעם אמת פון אונדזער תורה און אמונה, און וואס האט אונדז איבער־געלאזן גרויסע, נוצלעכע ווערק, אזעלכע וואס מיר האבן ניט געהאט ביז אים.

דער באגריף „חכם״ איז א רעלאטיווער. מיר האבן געהאט פיל חכמים אין אונדזער פאלק. ווען מיר זאגן אויפן רמב״ם, אז ער איז געווען א חכם, מיינען מיר דערמיט אויסצודריקן דאס וואס דער תלמוד זאגט: „חכם עדיף מנביא״—דער חכם איז מער ווי דער נביא. ווייל דער נביא מוז האבן אינספיראציע פון דער שכינה. דער חכם אבער, וואס באזיצט די „חכמה עילאה״, די הויכע געטלעכע חכמה, איז טאקע מער פון א נביא.

ביים רמב״ם, ווי מיר האבן שוין דערמאנט, געפינען מיר ניט, סיי אין זיינע שריפטן און סיי אין די לעגענדעס, אז ער זאל האבן געזאגט נביאות, אדער, אז צו אים זאל קומען אליהו הנביא, אדער רבי שמעון בן יוחאי, און אים לערנען, אזוי ווי די לעגענדעס זאגן אויף דעם האר״י הקדוש, אדער אויף דעם בית־יוסף און אויפן בעל־שם. דער רמב״ם איז געווען דער חכם אויף וועלכן עס ווערט געזאגט „חכם עיניו בראשו״, דער חכם וואס האט די אויגען אין קאפ, ניט אין שטערן, אדער אונטער דעם שטערן, נאר ממש אין קאפ, אין מוח אין די מארך.

אזעלכע חכמים ווערן זעלטן געבוירן, איינער אין הונדערטער יארן. דאס איז דער רמב״ם געווען און איז פאר אונדז.

זיין ערשטע חכמה איז געווען, דאס נאכדעם ווי ער האט איינגעזאפט אין זיך אלע אידישע קולטור אוצרות פון משה רבינו ביז אים, האט ער אויסגעפונען, אז סוף כל סוף, די צוויי תלמודים: תלמוד בבלי און תלמוד ירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא און די ווערק פון די גאונים און בעלי תוספות דרייען זיך ארום און ארום אויף תורה, נביאים וכתובים, אויף תנ״ך, הייסט דאס, איז קודם כל באדארף מען דעם אמת געפינען פון תנ״ך, פארשטיין ריכטיק די כוונה פון דעם געטלעכן בוך פון אלע ביכער. אזוי פארשענדיק, אנאליזירענדיק יעדעס ווארט, זאץ און פסוק, האט ער אויסגעפונען, אז דאס איז אייגנטלעך, די פילאזאפי, וואס ער האט געלערנט פון די גריכישע פילאזאפן, נאר זיי האבן ניט דערלערנט און דערגאנגען אזוי טיף אין תוך ווי ער—און האט אונדז איבערגעלאזן ווערק וואס האט די חכמים פון זיין צייט און פון אונדזער צייט געעפענט די אויגן.

זייענדיק דער חכם וואס „עיניו בראשו", דאס הייסט: וואס קאן זען און פאר־שטיין, וואס קאן פאסירן מיט זיינע ווערק. איבערהויפט מיט זיין „מורה־נבוכים", האט ער באלד פון אנהויב ספר אוועקגעשטעלט א ווארנונג: פתחו שערים ויבא גוי־צדיק שומר אמונים". דאס מיינט, עפענט די טויערן און זאל אריינקומען דאס גע־רעכטע פאלק, וואס היט אפ דעם אמת פון דער תורה.

זאגט אויף דעם זיין קאמענטאטאר, דער גאון שם־טוב, אז דאס האט ער געמיינט: עפענט די טויערן פון זיין ספר און קומען זאלן נאר יענע וואס האבן גע־לערנט און אפגעהיט די תורה. דאס איז א ווארנונג, אז צו פארשטיין דעם מורה־נבוכים מוז מען פריער לערנען און גלויבן אין השם יתברך. עס איז א ווערק פאר די וואס גלויבן, נאר זיי האבן קשיות צו פרעגן, זיי האבן סתירות צו ווייזן און קאנען חלילה אריינפאלן אין ספיקות. אט פאר זיי איז דער ספר געשריבן.

און נאך דער ווארנונג ווידערהאלט ער דאס אין א געדיכט, וואס ער, דער רמב״ם, זאל האבן אליין פארפאסט:

דעי הולך—לנחות דרך—ישר לסלול—את מסלולה:
הולך תועה—בשדה תורה—סורה ודרוך—יד מעגלה:
טמא וכסיל- ־לא יעבור בה—דרך קודש—יקרא לה:

און הגם עס שטייט בפירוש אנגעשריבן, אז דאס געדיכט האט דער רמב״ם פארפאסט, איז דאך ניט אפגעפרעגט אויב אימיצער צווייפעלט אין דעם מחמת דער רמב״ם האט ניט געהאלטן פיל פון פאעזיע. זיין דעה איז געווען, אז פאר דער צייט, וואס א דיכטער דיינקט פון געפינען דעם ריטם, קלאנג און גראם, וואלט ער דאך געקאנט זיך פארטראכטן אין העכערע, טיפערע געטלעכע געדאנקען. דערפאר גלויבט זיך קוים, אז דער רמב״ם זאל די געדיכטע האבן געשריבן. עס איז גענוג אלס הקדמה דער פסוק וואס ער האט געבראכט.

ס'איז ניט קיין נייס, אז אפטמאל זאל זיך א שרייבער פארופן אויפן נאמען פון א הויכער פופולערער פערזענלעכקייט, כדי זיינע ווערטער זאלן אנגענומען ווערן.

מאָדערנע פֿאָרשער פֿון רמב״ם האבן שוין געזני אויפֿגעוויזן דאס מאנכע בריף זיינע, זיינען געפֿעלשטע, אויך דער ספר „פרקים בהצלחה״ וואָס דורות־לאַנג האָט מען קיין ספק ניט געהאַט, אז דאס איז דעם רמב״ם׳ס, און אפֿילו מאַנכע היסטאָרישע פֿאָרשער האבן געהאט די זעלבע מיינונג, איז געקומען דער פֿאָרשער און וויסנשאַפֿט־לער, ש. צ. דאווידאוויץ און האָט דייטלעך אויפֿגעוויזן, אז „פרקים בהצלחה״ איז ניט דעם רמב״ם׳ס.

דערפֿאַר האָט מען אַ רעכט צו גלויבן, דאס דער שיר איז ניט געשריבן פֿון רמב״ם, הגם דער געדאַנק פֿון שיר איז דעם רמב״ם׳ס. ער ווארנט, אזוי ווי אין פסוק „פתחו שערים ויבא גוי־צדיק״ מיינט נאר א רעכטער מיט פֿארשטענדניס און וויסן זאל אריין אין די בלעטער פֿון „מורה־נבוכים״ און ניט קיין אונוויסנדער און אונגלויבי־קער, אזוי מיינט אויך דער שיר צו זאגן, אז דער אונריינער, דער נאַר זאל צו דעם ניט צוטרעטן. דער וועג איז א הייליקער.

ריכטיק וועמען דער רמב״ם מיינט, ווער עס מעג אריינטרעטן אין דעם גרעניץ פֿון טיפֿער דיינקן, געפֿינען מיר אין זיינע לעצטע קאפּיטלעך פֿון דעם „מורה נבוכים״, וואו ער סאָרטירט אויס די מענטשהייט, מיר וועלן דאָ ברייגגען דאס וואס ער זאָגט אזוי קורץ ווי מעגלעך:—

און איך וועל אנהויבן דעם קאפּיטל מיט א משל און זאָגן, דאס דער קעניג איז אין זיין פּאלאץ און זיינע אלע מענטשן, מאנכע אין דער מדינה און מאנכע אויסערהאלב די מדינה. די יעניקע וואס זיינען אין דער מדינה איז ווער פֿון זיי וואס שטייט מיטן רוקן צום קעניג׳ס הויז, און זיין באגער איז אין גאר אַן אַנדער וועג, ווער פֿון די מענטשן וואס גאַרט און וויל גיין צום קעניגס הויז און האָט א באַגער צו באזוכן דעם פּאַלאַץ און זיך שטעלן פֿארן קעניג, נאר ער האט נאָך פֿאָרלויפֿיק ניט געזען ווי עס זען אויס די ווענט פֿון פּאַלאַץ. ווער פֿון די וואָס ווילן אריינקומען אין קעניגס הויז, ווער פֿון זיי וואס האָט שוין דערגרייכט צום הויז, נאר ער גייט ארום כדי צו געפֿינען דעם טויער, ווער פֿון זיי וואס איז שוין אריין אין טויער און גייט שוין ארום אין פֿאָרהויז, ווער פֿון זיי וואס האָט שוין דערגרייכט אריינצוקומען אין הויז, נאר ער האט נאך ניט דערגרייכט צו זען דעם קעניג און צו ריידן מיט אים, אבער קוים האָט ער שוין דער־גרייכט אריינצוקומען אין הויז וועט ער שוין זיכער זיך משתדל זיין צו זען דעם קעניג, אדער ריידן מיט אים, צו פֿון נאַנט אדער פֿון וויטן.

איצט וועל איך דערקלערן דעם משל און זאגן: די מענטשן וואס זיינען אויסערהאלב די מדינה, זיינען אזעלכע וואָס האבן קיין גלויבן און קיין רעליגיע ניט, זיי זיינען ווי בהמות וואס ריידן ניט און זיינען ניט ביי מיר אין דער מדריגה פֿון מענטשן. זיי זיינען נידעריקער פֿון מין מענטש און העכער פֿון דער אַפּע (מאנקי). די מענטשן וואס זיינען אין דער מדינה נאר זיי שטיין מיט רוקן צום קעניגס הויז, זיינען יא גלויביקע נאר זיי האבן זיך דערוואָרבן ניט קיין אמתע דעות, ענטוועדער דורך א טעות וואס זיי האבן געמאכט אין אריינטראכטן, אדער אימיצער האט זיי פֿארפֿירט אין א טעות. אט אַזעלכע מער זיי גיין מער

דערוויטערן זיי זיך פֿון קעניג׳ס הויז. די וואס ווילן ארייַנקומען אין קעניגס הויז, נאר זיי האבן די הויז קיין מאל ניט געזען, זיינען די וואס טוען מצוות. די וואָס זיינען שוין געקומען צום מלך׳ס הויז זיינען די וואָס האָבן שוין געלערנט תלמוד, און גלויבן די אמתע דעות ביי קבלה, טראדיציע, נאר זיי האבן זיך נאך ניט פֿארטאן אין טיפֿער דיינקן און פֿאָרשן אין דעם אמת פֿון דער אמונה. די וואס האבן זיך אריינגעטאָן אין פֿאָרשונג די זיינען שוין אין פֿאָרהויז פֿון קעניג׳ס הויז. נאָר די וואס האבן דערגרייכט צו וויסן און צו קאָנען ברייַנגען באווייז און פּרואוו זיינען שוין אין קעניג׳ס הויז. דאס איז שוין א מדריגה פֿון חכמים. אבער דער וואס פֿאָרטוט זיך אין גאנצן מיט לייב און לעבן צו לערנען און קאנען אויפֿווייזן מיט ראיות די מעשים פֿון השם יתברך, זיינען אין מדריגה פֿון נביאים. וואס טראכטן פֿון קיין זאַך ניט נאָר פֿון השם יתברך האבן שוין די מעגלעכקייט צו זען דעם מלך, צו ריידן מיט קעניג, צי פֿון נאָענט אדער פֿון ווייט.

די אויסטארטירונג פֿון מענטש וואָס דער רמב״ם האָט געבראכט דורך זיין משל, האָט ער מיט דעם געמיינט די וואָס זיינען שוין אריין אין קעניג׳ס הויז, נאָר זיי געפֿינען זיך נאך אין קאָרידאר. זיי האָבן געלערנט, זיי האבן געטראכט פֿון גאט׳ס וועגן און מעשים, נאָר ניט דערטראַכט דעם סאַמען אמת. זיי גלויבן מער ווי זיי קאָנען זיך דערגרונטעוועון צו האבן די מעגלעכקייט צו זען אדער ריידן מיטן מלך. זיי געפֿינען זיך אין גאט׳ס הויז נאָר זיי קאָנען אים ניט, ניט פֿון נאענט און ניט פֿון ווייט. אָט אזעלכע לאדעט איין דער רמב״ם אריינצוקומען אין זיינע טויערן. דאָס מיינט: אין לערנען און פֿארטראכטן זיך אין זיין „מורה־נבוכים״, פֿון וועלכן זיי וועלן פֿארשטיין דעם אמת פֿון גאט׳ס תורה און זיך נענטער באהעפֿטן צום בורא עולם.

ניט צו די וואס שטיין פֿון דרויסן, ניט צו די אונגלויביקע רופֿט ער, נאר צו די וואס דרייען זיך ארום דער פּאַלאַץ, און קאָנען ניט געפֿינען דעם ארייַנגאַנג, און צו די וואס האבן געפֿונען דעם ארייַנגאַנג, נאר זיי געפֿינען זיך נאָך אין פּרוזדור, אָט אזעלכע ווען זיי וועלן אריין אין דער חכמה פֿון וועלן וויסן דעם השם יתברך, זיינע מעשים און זיין הנהגה פֿון דער גאנצער וועלט, וואס מיר זען און וואס מיר זען ניט, אזעלכע וואס זאָלן זיך אויסטאן פֿון אייגענע אינטערעסן און נאָר טראכטן פֿון דער גאָטהייט און אמת פֿון אונדזער תורה קאָנען קומען צו דער השגה פֿון נביאות און מדריגה פֿון נבואה און זאגט ווייטער:

דאס איז וואָס דוד המלך האָט אנגעזאָגט זיין זון שלמה׳ן: „צוויי זאכן האט ער אים געזאגט: זיך פֿארטראכטן אין באגריף פֿון דער גאָטהייט, און זיך משתדל זיין אים צו דינען לויט דאס באגרייפֿונג פֿון גאט׳ס מעשים. אזוי האט דוד געזאגט צו זיין זון שלמה׳ן: „דע את אלהי אביך ועבדהו״. דערוועגן זיך א ידיעה אין דעם גאָט פֿון דיין פֿאָטער און דין אים. אויב דו וועסט אים זוכן, וועסטו אים געפֿינען און אויב דו וועסט אים פֿארנאכלעסיקן וועט ער דיר פֿארנאכלעסיקן אויף אייביק.

דאס איז וואס דער רמב״ם האט געלערנט אין זיין מורה־נבוכים, און גערופן צו די פארשטענדיקע און ניט צו די אונוויסנדע.

ווערק אויפן רמב״ם׳ס נאמען.

מיר האבן אין לעצטן קאפיטל, באריערט וועגן די פאלסיפיקאציע פון רמב״ם׳ס נאמען אויף אַרטיקלען און בריף, וועלכע ער האט ניט געשריבן.

נאך פריער האבן מיר גערעדט וועגן רמב״ם׳ס קעגנער, וועלכע א געוויס צאָל פון זיי געפינען זיך נאך צווישן אונדז, ביז היינטיקן טאג, איבערהויפט אין דער מחנה פון די חסידים.

נאַטירלעך איז די איצטיקע קעגנערשאפט ניט אזוי פלאַם־פייערדיק ווי אמאָל, ווען דער חסידיזם איז אויסגעוואקסן פון בעל־שם הקדוש. דאמאלט איז דער חסידיזם געווען התלהבותדיק און די קעגנערשאפט צום רמב״ם התלהבותדיק. היינט אבער, אז דער חסידיזם איז בלייכער און שוואכער געווארן איז די קעגנערשאפט צום רמב״ם אויך שוואכער געווארן. אבער ניט געשטארבן.

דערפאר אָבער איז דעם רמב״ם׳ס נאמען מער מפורסם געוואָרן, און זיינע פאַר־ערער פארגרעסערט געווארן אין צאָל. דעריבער איז קיין וואונדער ניט וואס מחברים כאפן זיך אָןביים רמב״ם׳ס נאמען אויף זייערע ווערק.

וואָס מיר צילן זיך דאָ צו פרובירן ארויסדריגגען צי האָט ניט א געוויסע שייכות די קעגנערשאפט מיט דאָס פאלסיפיקאציע פון רמב״ם׳ס נאָמען.

נאָר לאמיר דאָ פריער ברייגגען אייניקעביישפילן, און דערנאָך אויסגעפינען דעם שייכות פון דעם. למשל:— אין איינעם פון זיינע בריף, וואס טראגט זיין נאָמען, האָט מען געפונען וואו ער זאגט: „וכל אחד מהם יקח שתי נשים״—א ווערטערלעכע איבער־זעצונג מיינט דאס: „און יעדערער פון זיי זאל נעמען צוויי ווייבער״.

מען קאן זיך פאָרשטעלן ווי זיינע קעגנער האבן דאס אויפגעכאפט און וואס פאַר א שטורם עס איז אויפגעבראָזט געווארן צווישן זיי. היתכן? נאָך דעם חרם פון רבינו גרשם, וואס איז אנגענומען געווארן אין פראנקרייך, דייטשלאנד און אנדערשוואו, אז מען טאָר ניט חתונה האָבן מיט צוויי ווייבער, קומט דער רמב״ם און זאָגט, אז מען מעג נעמען צוויי ווייבער! דאס איז דאָך א מין להכעיס, קעגן חרם פון רבינו גרשם מאור הגולה!

און נאך מער, דער רמב״ם האָט דאָך געוואוסט פון חרם, ער קאן זיך דאָך ניט פאַרענטפערן, אַז ער האָט ניט געוואוסט. רבינו גרשם איז דאך כמעט געווען אין זיין צייט. ער איז נפטר געוואָרן 35 יאר פריער פאַרן רמב״ם, הייסט דאָס, אז ווען רבינו גרשם האָט דעם חרם געמאַכט איז דער רמב״ם אלט געווען 25 יאָר.

דער בריף פון רמב״ם איז געווען אויל אויפן פייער פון זיינע קעגנער. ס׳איז זיי אויפן זינען ניט ארויף זיך צו פרעגן: פיליכט האָט דאס גאר דער רמב״ם ניט געזאגט? אפשר האָט דער רמב״ם געמיינט די וואָס האָבן שוין געהאט צוויי ווייבער? דער חרם

איז דאָך אויף נעמען אָבער ניט, אז מען האָט שוין געגומען. רבינו גרשם האָט דאָך ניט געמיינט מיטן חרם, אז די וואָס האָבן שוין צוויי ווייבער זאָלן איינע אפגט׳ן.

אין אמתן דער אויסדרוק „יקח״, וואס מיינט אין „עתיד״ אין דער צוקונפט צייט, ווערט אָפטמאָל באנוצט, אפילו אין תנ״ך אויף „הווה״ די קעגנווערטיקע צייט.

נאָר דער אבסאלוטער אמת איז מיט דעם גאון יעב״ץ, וואָס זאָגט, אז דער בריף וועגן צוויי ווייבער נעמען, איז ניט דעם רמב״מ׳ס. דאָס האָט אימיצער געפאַלשט דעם רמב״ם׳ס נאָמען. און דער גאון יעב״ץ וועט ניט זאָגן סתם אין דער וועלט אריין, מסתם האָט ער געפונען גרינדע, אז דאָס איז ניט דעם רמב״ם׳ס בריף.

און דער שכל הישר ווייזט דאָך, אז דער רמב״ם, וואס איז געווען אזוי אָפגעהיט אין מידות, וואָס האָט זיך געהיט צו באליידיקן אפילו זיינעם אָן אָפענעם שונא, וועט זיך ארויסשטעלן קעגן רבינו גרשם און מתיר מאכן, וואס ער, דער מאור הגולה האָט געאסר׳ט מיט א חרם״?

אַלזאָ ווער האָט דעם בריף געקאנט שרייבן אויפן רמב״ם׳ס נאָמען אויב ניט איינער פון זיינע שאַרפסטע קעגנער, כדי צו דערנידעריקן דעם רמב״ם׳ס פּאָפולערן און געאַכטעטן נאָמען.

פון א גאנץ אַנדער כאַראַקטער איז דאס פאַלסיפיקאַציע פון העפט "פרקים בהצלחה״, וואס מיר האבן דערמאנט אין לעצטן קאפיטל.

הונדערטער יאָרן האָט מען געגלויבט, אז דער ספר וואס טראָגט דעם רמב״ם׳ס נאָמען איז זיכער זיין ווערק. ערשט אין אונדזער הײנטיקן יארהונדערט איז קלאָר און דייטלעך אויפגעוויזן געוואָרן, אז עס איז אַן אבסאלוטנע פאַלסיפיקאַציע.

דער אנטדעקער פון דעם איז דער געלערנטער דר. ש. צ. דאווידאוויץ, וואָס האָט די טעמע גענומען פאַר אַ טעזיס צו זיין דאקטאַראט, אין דראָפּסי אוניווערזיטעט, פון פילאדעלפיע. אין יאָר 1939 האָט די געזעלשאַפט „מקיצי־נרדמים״, ירושלים עס ארויסגעגעבן אין אַ בוך פאָרם מיט דעם אַראַבישן טעקסט און די העברעאישע איבערזעצונג.

רעדאַקטירט דעם בוך האָט דער געלערנטער פאָרשער ד. צ. בארנעט, וואס ווייזט אויף וויסנשאַפטלעך און לאָגיש, אז סיי פון אינהאלט און סיי פון פאָרם קאָן מען באלד ארויסדרינגען, אז דאס איז ניט דעם רמב״ם׳ס א ווערק, ווייל דער אינהאלט איז פונקט דער היפוך פון „מורה־נבוכים״, און דער פאָרם איז ניט דער געבוי פון מייסטער ארכי־טעקט ווי דער רמב״ם איז געווען אין זיינע שאַפונגען.

פראָפעסאר גרעץ האָט שוין פריער געזאָגט, אז „פרקים־בהצלחה״ איז ניט פון רמב״ם. דאס האָט אויך מסכים געווען דער מלומד ג. שלום, נאָר צוויי געלערנטע היסטאָריקער, באכער און שטיינשניידער ווילן דווקא האָבן, אז „פרקים בהצלחה״ איז יאָ דעם רמב״ם׳ס ווערק.

ווען געלערנטע האָבן, וועגן א געוויסן אָביעקט, פאַרשידענע מיינונגען יאָ און ניין, בלבט דער בייטראַלער מענטש, ניט קיין פאָרשער, אין ספיקות און וויס ניט ביי זיך ווי צו באַשטימען יאָ, אדער ניין.

איז געקומען דר. דאווידאוויץ און קלאָר, אונבאַשטרייטבאר באוויזן, אַז „פּרקים בהצלחה״ איז ניט פון רמב״ם׳ס פען אַרויס.

דאָס צו קאָנען פּאָזיטיוו אויפווייזן מוז מען האָבן פאר זיך דעם אַראַבישן טעקסט פון דעם ספר „פּרקים בהצלחה״, און מער ווי איין עקזעמפלאר פון דעם טעקסט איז ניטאָ. דר. דאווידאוויץ האָט זיך געגעבן די גרעסטע אנשטרייגונג צו באקומען דעם אַראַבישן טעקסט און האָט עס פאַרגליכן מיטן העברעאישן „פּרקים בהצלחה״, און דערזען דעם אמת פאַר די אויגן, און דאס באוויזן פאַר דער וועלט, אזוי קלאָר ווי דער טאג, אז דאס איז אַ פאַלסיפיקאציע. דער מחבר, אדער דער ארויסגעבער, האָט דאָס געטאָן כדי צו מאכן בעסערע געשעפטן. דעם רמב״ם׳ס א ספר, א וואָרט א זילבער, איז א סחורה „עובר לסוחר״.

ס׳וואלט דאָ אפשר ניט איבעריג געווען צו ציטירן אייניקע ביישפּילן פון דר. דאווידאוויץ׳ס ווערק, נאָר דאס וואלט צופיל פלאַץ פאַרנומען, און אגב איז עס אַ טעמא פאַר ויסנשאַפטלער, און דאס קומט ניט אריין אין חוג פון אַ מאנאָגראַפיע. ס׳וועט זיין גענוג צו ברייגן דאָ, דאס וואס דער רעדאקטאר זאָגט, אז מען דאַרף געבן א הארציקן יישר כוח צו דר. דאווידאוויץ, וואס ער האט אויפגעדעקט דעם אמת פון דעם ווערק, און עס איז אויך גענוג דא צו זאָגן, דאס אין דעם ווערק ווערן געבראכט די נעמען פון די באַאמטע פון דער געזעלשאַפט, ווי אהרן פריימאן, פון ניו־יארק, דער פּרעזידענט, די נעמען פון דער עקזעקוטיווע, וואס איז אין ירושלים: ש. אסף, י. נ. עפּשטיין, ד. יעלין, ח. בראדי, ב. מ. לעווין, ש. י. עגנון, א. ח. פריימאַן, סעקרעטאַר און מ. ראבינאוויץ, טרעזשורער.

אין די ערן באאמטע געפינען זיך די באַקאַנטע נעמען, אלחנן אדלער, פון לאָנדאָן, י. צ. הערץ ז״ל, דער געוועזענער טשיף רבי, און אַנדערע גרויסע געלערנטע, וועלכע זיינען מסכים מיט דר. דאווידאוויץ. ווען ניט וואלט די געזעלשאַפט ניט ארויסגעגעבן זיין ווערק.

מיר קומען, אלזאָ, צום אויספיר, אז דעם רמב״ם׳ס נאמען איז אויסגענוצט געווארן צוליב צוויי צילן; זיינע קעגנער האבן זייער ציל ניט דערגרייכט, ווייל קיין שמץ פון אַ פלעק איז ניט געבליבן אויפן רמב״ם׳ס נאָמען. נאָר די מחברים־סוחרים און די ארויסגעבער גוטע געשעפטסלייט, האבן ווארשיינלעך צוליב דעם נאמען גיך פאַר־קויפט זייערע סחורה.

נאָר ווער מען קימערט דאָס? פאַר אונדז איז גענוג, אז מיר וויסן זיכער דאס דער „פירוש המשניות״, דער „יד החזקה״, דער מורה־נבוכים, די „שמונה פּרקים״, דער „ספר המצוות״, „אגרת השמד״, „אגרת תימן״ דער מאמר „תחית־המתים״ „מלות החגיון״ זיין „מאמר בטחורים״ (א מעדיצינישע ווערק) און „ספר על תורת הבריאות״ אויך וועגן מעדיצין, „פּרקי משה״ (פון זעלבן מין), „פירוש על פּרקי אפוקראט״ אַ גריכישער פילאזאף וועמען ער ווייזט אויף זיין טעות און נאך אנדערע שריפטן ווי „תשובות״ צו די וואס האָבן אים שאלות געפרעגט. זיין מאמר „חיי עולם״ און אנדערע שריפטן זיינען ווערק פון רמב״ם, וואס זיינען בנמצא אין ביבליאָטעקן און מוזעאומס אין פאַרשידענע לענדער ענגלאנד בכלל, אויך ביי פּריוואַטע פּערזענלעכקייטן.

אן אידעאל פאר קיום

אין די פריערדיקע קאפיטלעך האבן מיר שוין, מער אדער ווייניקער, ארויסגע־בראכט דאס גייסטיקע געשטאלט פון רמב״ם און זיין צוגאנג צו אונדזער תורה און תלמוד. איצט וועלן מיר פרובירן אויסגעפינען די הויפט אידעע זיינע, וואס האט אים אויפגעהויבן מיט א קאפ, אדער נאך העכער, פאר די גאונים פון זיין צייט, נאך זיין צייט און ביז היינטיקן טאג.

אויסער זיין גרויסקייט אין תורה און וויסנשאפט, אויסער זיינע ווערק, וואס ער האט אונדז איבערגעלאזן און זיי זיינען ביי אונדז א קרן־קיימת אין זינען פון רעלי־גיעז־פילאזאפישע וויסן, האט דער רמב״ם געשטרעבט אונדז שאפן און איינווארצלן אן אידעאל, וועלכער קאן אייביק האלטן אונדזער קיום פון אידישן פאלק.

אום צו באלייכטן און קלאר מאכן דעם אידעאל האבן אים געדינט און זיינען אים צוהילף געקומען צוויי וויכטיקע אייגנשאפטן:

א) ליבשאפט צום פאלק ישראל, ב) און קוראזש ארויסצוזאגן דעם אמת.

לאמיר דא קלארער באלייכטן די צוויי אייגנשאפטן און דעם אידעאל וואס ער האט געהאט אין זינען איינצווווארצלן אין אידישן פאלק, מיר בעטן דערביי די לייענער צו האבן געדולט און לייענען מיט מער ארייננטראכטונג.

דער רמב״ם האט געגלויבט מיט הארץ און נשמה, אז גאט האט זיך אנטפלעקט צו אברהם העברי, אים געבענשט, אז פון אים וועט ארויסקומען א גרויס פאלק, נאר די תורה פאר דעם פאלק האט גאט געגעבן דורך משה רבינו פאר דעם גרויסן פאלק פון די אבות, אז עס זאל דאס אליין לערנען און מאכן לערנען אנדערע פעלקער.

א פאלק צו וועלכע גאט אליין האט זיך אנטפלעקט, א פאלק וואס האט געהאט די זכיה צו באקומען אזא תורה, אזא פאלק איז א גרויס פאלק און מען מוז איר ליב האבן מיט אן אונבאגרענעצטע ליבשאפט. מען דארף וואכן איבער איר, מען דארף אכטונג געבן, אז עס זאל וויסן, לערנען און אפהיטן די תורה, וואס לויטן רמב״ם׳ס מיינונג, איז זי העכסט פילאזאפיש און וויסנשאפטלעך.

ער האט דערפאר פאר זיין פאלק געשאפן א „משנה־תורה״, אז עס זאל לייכט געפינען א דין, אז עס זאל זיך האלטן ריין, קערפערלעך און גייסטיק; אז עס זאל ניט גלויבן אין די נארישקייטן, וואס די אנדערע פעלקער גלויבן: ווי גייסטער, שדים, רוחות, שטערנזעאונג. ער האט דאס אפגעלייקענט און אפגעשאפט אין זיינע ספרים, טראצדעם וואס אזעלכעס ווערט געבראכט אין תלמוד און מדרשים.

דאס האט ער געטאן מיט זיין צווייטע אייגנשאפט; קוראזש. ער האט געוואגט אפילו צו זאגן, דאס אזא דין, אין וועלכן עס איז א מחלוקה צווישן די חכמים, אזא דין איז ניט בקבלה פון משה מסיני. האט ער געהאלטן פון דין אזוי ווי דער אויספיר פון דער גמרא, און עס אפגעהיט מיט גרויס פארזיכטיקייט און ליבשאפט. דאך האט

ער אויסענגעלאָזן מאַנכע דינים פֿון זיין „משנה־תורה“, אדער ער פֿלעגט וואַגן צו זאגן אַן אַנדער טעם ווי דעם וועלכן די חכמים זאגן, ווי למשל: — די גמרא האלט אז מען טאר ניט האלטן קיין עסענוואַרג אדער געטראנקן אונטערן בעט, ווייל עס רוט אויף זיי א שלעכטער גייסט. זאָגט דער רמב״ם, אז דערפֿאַר זאָל מען ניט האלטן קיין עסנוואַרג אונטערן בעט, ווייל עס קאָן אריינפֿאַלן עטוואָס אזעלכעס וואָס שאדט צום געזונט. אבער די חכמים זאָגען, אז אפֿילו ווען מען דעקט צו דאָס עסנוואַרג מיט אן אייזערנע כלי, טאר מען אויך ניט, נאָר לויטן רמב״ם, וואס זאָגט ווייל עס איז א סכנה, איז ווען עס איז גוט צוגעדעקט איז שוין קיין סכנה ניטא, און אפֿשר מעג מען.

דעם רמב״ם׳ס „תחית־המתים“ איז אויך אנדערש ווי די חכמים זאָגן. אמת ער איז מודה, אז „תחית־המתים“ וועט פֿאָרקומען, ווען גאָט וועט וועלן, אבער די וואָס וועלן לעבעדיק ווערן, וועלן צוריק שטארבן, נאר די נשמות וועלן האבן עולם הבא ניט מיט „לויתן“, ניט מיטן „שור־הבר“ און ניט מיטן „יין־המשומר“, ווי די חכמים זאָגן, אז אזעלכעס ווערט געהאלטן פֿאר די צדיקים. זיין עולם־הבא איז א העכערע, א גייסטיקע אן אייביקע באהעפֿטונג צו גאָט.

אין יענע עפּאָכע פֿון מיטלאלטער צו וואַגן ארויסצוזאָגען אַזאַ מיינונג, מוז מען האָבן אן אייזערנעם מוט און אונבאגרענעצטן קוראזש, דער רמב״ם האָט דאך געוואוסט אז דאָס וועט אים שאַפֿן א מוראדיקע קעגנערשאפֿט, ער האָט דאָך געקאָנט רעכענען, אז זיינע קעגנער וועלן אנעמען פֿאר אים דעם שטאַרקסטן וואפֿן פֿון יענער צייט, וואָס אידן האבן געהאט אין באזיץ: „חרם“. אבער דעם רמב״ם׳ס קוראַזש און זיין אמת האָט אים ניט אפגעהאלטן צו זאָגן און צו שרייבן וואס ער דיינקט. ער האָט אפֿילו עפֿענטלעך, און אין שריפֿט, דערקלערט, אז זיין אידעע וועגן גאט איז ניט די ווי אנדערע חכמים דיינקן. ער האט פֿארמערט דורכדעם זיינע קעגנער און געמאכט זיי פֿאר זיינע שונאים. נאך היינט געפֿינען זיך ניט ווייניק צדיקים און חסידים וואָס האלטן אים כמעט פֿאר אַן אפיקורוס.

און ווייל זיין גאט איז דער שעפֿער פֿון דער וועלט, איינער וואס איז חוץ צאָל, דאס מיינט, אז נאך דעם איינס קומט ניט קיין צוויי, אַזאַ איינער וואס פֿירט און גיט אַכטונג אויפֿן גאנצן קאסמאס, אַזאַ איינער וואס מען קאן ניט משיג זיין, איז פֿאר דעם מענטשן, באזונדערס פֿאר די אידן פֿון זיין פֿאלק, דער גרעסטער און איינציק־סטער אידעאַל צו שטרעבן צו דערהויבן זיך נענטער צו גאט׳ס וועגן, זיך הייליקן און מער פֿארטראכטן אין דערקאָנונג די גאָטהייט און זיינע וואונדער, וואס דאס וועט דעם מענטש ברייגנן צו אהבה, צו אַ הימלשע ליבשאפֿט, וואס וועט אים געבן דעם גרעסטן גייסטיקן תענוג און אינטערעס צו לעבן.

אָן דעם אידעאַל קאָן דער מענטש קיין פֿולע צופֿרידנהייט ניט האבן. דער אויפֿגעקלערטער מענטש פֿאַלט אריין אין ספיקות, דער פשוטער מענטש, וואס האָט געלעבט און לעבט מיט דער האפֿנונג פֿון ביאת־המשיח, ווערט אפֿט אנטוישט, פֿון די פֿאראויסזאָגער די צייט ווען משיח וועט קומען. אין דער אידישער געשיכטע זיינען

פיל „חושבי־קיצין" געווען. סעדיה גאון האָט אויך געזאָגט אַ באַשטימטע צייט ווען משיח וועט קומען. דער רמב״ם זאָגט, אַז דערפֿאַר האָט סעדיה גאון פֿאָראויסגעזאָגט די צייט פֿון ביאת־המשיח, ווייל ער האט געזען, אַז דאס אידישע פֿאָלק פֿאַלט אריין אין יאוש, אין גרויס פֿאַרצווייפֿלונג, דאס פֿאלק ווערט מיד צו ווארטן אויף משיח׳ן, און פֿון דרויסן ווערן די גזירות אויף אידן שארפֿער, דער איד האָט ניט קיין אינ־האַלט פֿארוואס און צוליב וואס פֿארטצוזעצן דעם המשך פֿון אידישן קיום. דערפֿאַר האָט סעדיה גאון געטרייסט דעם פֿאלק, אַז אין דעם און יענעם יאָר וועט משיח קומען. מעגלעך, אַז צוליב דעם טעם, האט דער רמב״ם אליין אויך פֿאָראויסגעזאָגט דעם „קץ".

אויך ווערט שוואכער דער גלויבן ביים פֿאלק אין תחית־המתים און עולם־הבא, וואס אט דער גלויבן איז שטענדיק געווען, אין אלע צייטן, דער תוכן אויפֿצוהאלטן דעם קיום פֿון פֿאלק, אַז עס זאל איבערטראגן די יסורים, וואס די הערשער פֿון די לענדער טוען אונדז אָן און אויב דאס פֿאָלט אוועק קאָן עס אפּטויטן אין פֿאָלק דעם ווילן פֿארטצוזעצן דעם קיום. אט דערפֿאר האט דער רמב״ם געפֿונען דעם אמת אייביקן אידעאל, צוליב וועלכן עס איז ווערט צו לעבן, אַן אידעאל וואס וועט ניט אנטוישן, אַן אידעאל וואָס וועט געבן דעם אידן אַ נייעם פֿרישן גייסט, אַן אידעאַל פֿון אַ הימעלשן פֿארגעניגן—דאָס איז אהבת־ה׳, ליב האבן גאָט, ווי די תורה זאָגט אונדז: „ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך", די ליבשאַפֿט ברייגנגט צו הייליקייט, צו שטרעבונג און צו באהעפֿטונג צו גאָט, צו האָבן עטוואָס אַ באַגריף פֿון זיינע מעשים און צו דערהויבן זיך ביז די מדריגה פֿון נבואה.

לאמיר דאָ פֿאַר אייך ברייגנגען די ווערטער פֿון רמב״ם ווי ער זאָגט זיי אין „ספר המדע" (הלכות יסודי התורה פרק ז׳) און איר וועט פֿון זיי אליין אורטיילן צו וואָס פֿאַר אַן אידעאַל ער צילט:—

איינס פֿון די רעליגיעזע גרונטלאגן איז, צו וויסן דאס גאט גיט אריין נבואה אין מענטשן. די נבואה איז ניט חל אויף יעדערן, נאָר אויפֿן גרויסן חכם און גיבור אין מידות, אַז זיין ייצר־הרע זאל זיך ניט שטארקן איבער אים, נאָר ער זאל זיך שטענדיק שטאַרקן איבער זיין ייצר הרע.

א מענטש וואס איז פֿול מיט די אלע גוטע מידות ווען ער וועט אריין אין „פרדס" (דאָס מיינט דער רמב״ם אין הימעלשע מעטאַפֿיזישע פֿאָרשונג) און ער וועָרט אריינגעצויגן אין יענע הויכע און ווייטע ענינים און וועט זיך איינ־שאפֿן דאָס ריכטיקע וויסן צו פֿארשטיין און צו באגרייפֿן, און ער האלט זיך הייליק און שייד זיך אָפּ פֿון די וועלכע גייען אין פֿינסטערניש פֿון צייט, נאָר ער גייט און סטימולירט זיך אין איבן זיין נפש, אַז ער זאָל כלל ניט טראכטן קיינע פוסטע זאכן און קיינע נארישקייטן, נאר זיין געדאַנק איז שטענדיק געווענדעט אין דער הויכעניש און איז פֿארבונדן מיט געדאנקן צו פֿארשטיין יענע הייליקע ריינע פֿאָרמען פֿון גאָט׳ס חכמה אין גאנצן, פֿון דאס סאַמע ערשטע פֿאָרם (צורה) ביז דעם מיטלפונקט פֿון דער ערד און פֿון דעם

ווייס ער די גרויסקייט פֿון גאָט, דאַן הויבט אָן אויף אים צו רוען דאָס רוח־הקודש, און ווען דער גייסט רוט אויף אים שטייגט אויף זיין נפש צו די מעלה פֿון די מלאכים, וואס רופֿן זיך „אישים" און ווערט א גאנץ אנדער מענטש, און ווייס, אז ער איז שוין איצט ניט אזוי ווי ער איז געווען, ער איז דערהויבן געוואָרן העכער פֿון אַנדערע חכמים, אזוי ווי עס ווערט געזאגט ביי שאול המלך: „והתנבית עמם ונהפכת לאיש אחר". דו וועסט נביאות זאָגן און ווערן אַן אַנדער מענטש.

דער רמב"ם וויל דאָ געבן צו פֿארשטיין, אַז אַ מענטש קאָן דערגרייכן צו דער מעלה פֿון נבואה דורך האַלטן זיך הייליק, ריין און לערנען די וויסנשאַפֿט פֿון באשאף און שטרעבן צו באגרייפֿן דעם באַשעפֿער.

פֿון דעם רמב"ם'ס דרייצן „עקרים" איז דער ערשטער און חשובסטער „אני מאמין באמונה שלימה שהבורא, יתברך שמו, הוא בורא ומנהיג לכל הברואים, והוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים", וואס דאס מיינט אין אידיש־לשון: גלויבן פֿאלקאָם דאָס דער השם יתברך איז שעפֿער און פֿירער פֿון אלע באשעפֿענישן, און ער אליין האָט געמאכט און מאַכט און וועט מאַכן אַלע מעשים.

דאס איז דער הויפט אידעאַל צו וועלכן דער מענטש באַדאַרף שטרעבן צו פֿאַר־טיפֿן זיך און פֿארשטיין די געטלעכקייט. דאס וועט אים געבן חיות און תענוג צוציען דעם המשך פֿון אידישן קיום.

דעם געדאַנק דערקלערט און באלייכט דער רמב"ם אין זיין לעצטן קאפיטל פֿון „מורה נבוכים". מיר וועלן דא איבערגעבן בקיצור זיין געדאנק.—

„די אמתע כוונה פֿון „חכמה" איז אנדערש ווי דאָס ווארט „תורה". תורה מיינט לערנען אלץ וואס די תורה זאָגט אונדז און אפהיטן אלע דינים אירע. חכמה אבער מיינט צו דערגרונטעווען זיך און קאָנען אויפֿווייזן וויסנשאַפֿטלעך דורך פֿאקטן, אז אלץ וואס די תורה זאָגט איז איבערצייגענד און אמת. און דאָס איז וואס די חכמים זאָגען, אז ווען דער מענטש קומט אויפֿן עולם האמת פֿרעגט מען אים צוויי פֿראָגען: צו האָט ער געלערנט די תורה, און צו האָט ער דיסקוטירט (מפלפל געווען) אין חכמה. לערנער פֿון דער תורה זיינען פֿאַראַן פֿיל אבער פֿאַרשטיין די חכמה פֿון דער תורה זיינען ווייניק. דאָס איז אויסגעדריקט אין פסוק: „והחכמה מאין תמצא" וואו געפֿינט מען די חכמה?"

דער רמב"ם מיינט דערמיט צו זאָגען, אז אום צו פֿארשטיין דעם אמת פֿון דער תורה באדארף מען אויך לערנען וועלט־וויסנשאַפֿט, ווי אסטראנאמיע, נאטור־וויסנ־שאַפֿט און די אנדערע וויסנשאפֿט, אפֿילו מעדיצין, וואס דורך דעם קאן מען פֿארשטיין דעם אמת פֿון אונדזער תורה. דעם תכלית פֿון באַשאַף און באגריף פֿון גאָט'ס מעשים און וואונדער.

און דאָס איז—זאָגט דער רמב"ם—וואס דער פסוק זאגט: „כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי"—נאָר דערמיט קאָן מען זיך בארימען, ווען מען קליגט זיך מיר צו פֿארשטיין.

און דער רמב"ם ענדיקט זיין „מורה־נבוכים", וועלכן ער האט געשריבן בעצם

פֿאַר זיין תלמיד, הרב ר׳ יוסף אבן עקנין, מיט די פֿאָלגענדע ווערטער פֿון ישעיהו הנביא:—

„אז תפקחנה עיני עורים ואזני
חרשים תפתחנה. העם ההולכים
בחושך ראו אור גדול, יושבי בארץ
צלמות אור נגה עליהם״.

אין אידיש מיינט דאס:—

דאַן וועלן די אויגן פֿון די בלינדע זען, און די אויערן פֿון די טויבע זיך עפֿענען, דאס פֿאלק וואס גייט אין פֿינסטערניש וועלן זען דאס גרויסע ליכט, די וואס זיצן אין שאָטן־טויט וועט אויף זיי אויפֿשיינען א גרויס ליכטיקייט.

דער קאמענטאטאר אויפֿן רמב״ם׳ס מורה נבוכים, שם־טוב, דערקלערט דעם פסוק פֿון ישעיהו, מיט וואס דער רמב״ם ענדיקט, אז דאס מיינט: איידער דער ספר—מורה־נבוכים—איז דערשינען, איז דאס פֿאָלק געגאַנגען אין דער פֿינסטער, אבער ווי דער ספר מורה־נבוכים איז דערשינען, האט מען דערזען דאס ליכט פֿון אמת, וואס פֿריער האָט מען דאָס ניט געזען.

מעשיות וועגן רמב״ם

ווי מיר האבן שוין דערמאנט פריער, האט זיך ניט ארומגעוועבט ארום רמב״ם קיינע ניסים און קיינע מופתים, ווי עס איז געשען מיט אנדערע הייליקע פערזענ־לעכקייטן. די מעשיות וואס מיר ווילן דערציילן, איז צוליב צוויי אורזאכן. ערשטענס: פאר די לייענער, וואס האבן ניט לייכט פארשטאנען, מאנכע קאפיטלעך, זיינען די מעשיות א מין קאמפענסאציע, זיי וועלן בעסער פארשטיין די קלוגשאפט פון רמב״ם. צווייטענס: צו באַרעכטיקן דאס וואס מיר האבן געזאגט, אז קיינע מופתים האט דעם רמב״ם ניט געוויזן און אים האָט קיין ניסים ניט געטראָפן.

דעם רמב״ם׳ס נצחון

ווען דעם רמב״ם׳ס נאָמען, אלס דאָקטאָר פון עגיפטישן קעניג, איז באַרימט געוואָרן, האָבן זיך געפונען ניט ווייניק ניט קיין אידישע דאָקטוירים וואָס האבן אים שטאַרק מקנא געווען און געוואלט אים דערנידעריקן אין די אויגן פון קעניג, אַז ער איז גאָר ניט אַזאַ גרויסער דאָקטאר, ווייל עס זיינען פאַראַן קראנקהייטן, פאר וועלכע ער קאן קיין רפואה ניט געפינען. צום ביישפיל: זיי האבן געזאגט, אז די מעדיצין וויסנשאפט, ווייס ווי צו מאכן זעענדיק אפילו אַ בלינדן, וואס איז געבוירן געוואָרן בלינד.

דער רמב״ם האָט אבער געזאגט, אז אַ געבוירענעם בלינדן קאן מען בשום אופן ניט מאכן זעענדיק, נאָר אַ געוואָרענעם בלינדן קאָן מען יאָ היילן.

האבן די דאקטוירים געבראכט פאַרן קעניג א בלינדן מאַן, וועלכער האט געזאגט, אַז פון געבוירנשאפט אָן איז ער בלינד. זיי האָבן אים באַשמירט די אויגן מיט אַזאַ זאַלב און ער האָט געעפענט די אויגן און גענומען זען.

האָט דער רמב״ם גענומען א רויטע באַז־טיכל און געפרעגט דעם בלינדן וואס איז זעעוודיק געוואָרן:

—זאָג מיר וואס האָלט איך אין האַנט?

—א רויטע טיכל!—האָט דער געוועזענער בלינדער געענטפערט.

דער קעניג האָט באלד דערזען, אז דער רמב״ם איז גערעכט, ווארום ווען דער מענטש וואָלט געווען א געבוירענער בלינדער, וואלט ער ניט געוואוסט דעם חילוק פון פאַרבן רויט, גרין, בלאָ אדער שווארץ.

דער קעניג האָט באלד מיט חרפה ארויסגעטריבן די אַנדערע דאקטוירים פון זיין הויף.

פרומע געסט פון פראנקרייך

ווען עס האט זיך אנגעהויבן די מחלוקה אויפן רמב״ם, האבן זיך געפונען

אַזעלכע וואס האבן געזאָגט אויף אים, אז ער איז אן אפיקורוס, ער גלויבט אין דער תורה גאָר ניט און האַלט ניט פון מצוות.

האָבן זיך געפונען גרויסע און פרומע חכמים אין פראַנקרייך, וואס האָבן באַשלאָסן צו פאָרן קיין מצרים, באזוכן דעם רמב״ם און זען ווי ער פירט זיך אין אידישקייט.

דער רמב״ם האט גלייך פארשטאנען צוליב וואס זיי זיינען געקומען. האָט ער זיי געגעבן א הארציקן קבלת־פנים און איינגעלאדן צום מאלצייט.

זיצנדיק מיט די אורחים האָט דער רמב״ם א רוף געטאָן:

—פעטער, גיס אן וויין פאר די חשובע געסט!

זיי האבן דערהערט דעם נאמען „פעטער״, א גוי וואס רירט אָן אידישן וויין, דאס איז דאס יין־נסך! האבן זיי דעם וויין ניט געטרונקן זאָגנדיק א תירוץ, אז אזוי ווי זיי זיינען נאך מיד פון וועג, איז געזונטער פאר זיי צו טרינקן וואַסער.

א ווײַלע ארום האָט דער רמב״ם ווידער געזאגט: פעטער, האַק ארונטער דעם קאָפּ פון קאַלב און בראָט איין פאר די אורחים א מאלצייט.

די חכמים האָבן אַ ציטער געטאָן: קיין שחיטה ניט? ארונטער האַקן דעם קאפּ פון קאלב, דאס איז דאך ווי נבלה! הייסט דאס, אז דער רמב״ם היט טאקע ניט תורת־משה. איז טאקע אמת וואס מען זאגט אויף אים.

—מיר דאנקן אייך רבי, האבן זיי געזאגט מיט א תירוץ, מיר קומען נאָר־וואָס פון דער נסיעה און מיר האָבן מורא צו עסן פלייש פאַרן שלאָף.

ווען זיי זיינען שוין געלעגן אין בעט, האבן זיי דערהערט נאך שרעקלעכער:

—פעטער, שטיי אויף גאנץ פרי נעם „אדם״, צושנייד עס אין דינע שטיקלעך און קאָך אפּ א בארשט פאַר די אורחים!

זיי האבן א ציטער געטאן, „אדם״ דאָס הייסט א מענטש, צושניידן אַ מענטשן אויף שטיקלעך. דאס איז דאך א שרעקלערע רציחה, זיי האבן שוין ניט געקאנט איינשלאָפן.

נאר אויף מאָרגען, ווען זיי האבן זיך גענומען איילן שוין אוועקצוגיין האָט זיי דער רמב״ם געפרעגט:

—פאַרוואס אנטלויפט איר? בלייבט נאך מיט מיר און לאמיר אביסעל פאַרברענגען אין תורה.

האָבן זיי אים דערציילט דעם אמת, אז זיי האבן דא געהערט שרעקלעכע זאכן, וואס איז קעגן דער תורה און קעגן מענטשלעכקייט.

האָט דער רמב״ם א שמייכל געטאָן און געזאָגט:— איך וועל אייך געבן צו פאַרשטיין אלץ און איר וועט זען אייער טעות; דער דינער מיינער איז ניט קיין גוי נאר א איד, און אַ פרומער איד, מען רופט אים פעטער. אזוי איז זיין נאמען. איז שוין דער וויין ניט קיין יין־נסך.

איך האָב אים געהייסן ארונטערהאַקן דעם קאָפּ פון קאַלב, ווייל דער קאַלב איז געווען א „בן־פקועה״ און באַדאַרף ניט קיין שחיטה. ס'איז כשר לכל הדעות.

דאָס וואָס איך האָב אים געהייסן טאָן מיט „אדם״, דאס איז אַזאַ מין קרייטעכער, אַגעוואוקס וואס רופט זיך אדם. עס וואקסט אויס און זעט אויס ווי א מענטש, און רופט זיך „אדם״. ער האָט זיי באַוויזן וואָס דאס איז.

ווי זיי האָבן דאס דערהערט האָבן זיי אים געבעטן מחילה פאַרוואס זיי האבן אים חושד געווען, און געבליבן ביי אים אין הויז און פאַרבראַכט אין תורה און חכמה.

א גוטע רפואה

ווען דעם רמב״ם'ס נאמען האט געגומען קלינגען אלס חכם, פילאָזאָף און גרויסער דאָקטאר, האָט מען אויך געוואוסט, אז ער איז א גרויסער נדבן.

צו יענער צייט האָט געלעבט דער גרויסער דיכטער און געלערנטער, אבן עזרא, וואס איז געווען א גרויסער קבצן.

האָט ער זיך מיישב געווען, אז ער זאָל פאָרן קיין מצרים. ערשטענס וועט ער זען דעם רמב״ם, דעם גדול הדור, צווייטענס וועט ער זיך אויסהעלפן. דער רמב״ם וועט אים זיכער געבן א גרויסע נדבה, ווייל ער האט דאך מסתם געהערט פון אבן עזרא.

איז ער געקומען צו אים, נאר ער האט אים ניט געפונען. ווייל דער רמב״ם איז דאָך זער שטארק באשעפטיקט געווען.

איין מאל, צוויי מאל און האט אים ניט געפונען. האָט דער אבן עזרא אנגעשריבן אויפ'ן רמב״ם'ס טיר:

אשכים לבית השר אומרים כבר רכב. אבוא לעת־ערב אומרים כבר שכב.

דאָס מיינט אומגעפער:—

צום האר גאַנץ פרי ווען איך קום,
זאגט מען: ער איז שוין לאנג אפגעריטן
קום איך אין אוונט־גלום,
זאָגט מען: ער איז אין שלאָף אין מיטען.

ווייסנדיק, אז דער רמב״ם האָט א שפיטאל און קומט יעדן טאָג באזוכן די קראַנקע, האָט זיך דער אבן עזרא געמאכט פאַר א חולה און אריין אין האָספיטאל.

דער רמב״ם איז אדורכגעגאַנגען, ווי זיין שטייגער איז, פאַרשריבן יעדער חולה זיין רעצעפּט, ביז ער איז געקומען צום בעט וואו דער אבן עזרא איז געלעגן. ער האָט א בליק געטאָן אויף אים און אנגעשריבן דעם רעצעפּט: „פאַר דעם חולה פון דעם בעט פיר הונדערט זילבערנע רענדלעך...

דעם רמב״ם׳ס קבר.

דער רמב״ם האָט אין זיין צוואה געבעטן, אז מען זאל אים מקבר זיין אין ארץ־ישראל, אָבער ער האָט ניט אָנגעגעבן דעם פּלאַץ, אין וועלכן טייל פון לאַנד זאל ער ליגן.

איז ווען זיין ארון איז געבראַכט געוואָרן קיין ארץ־ישראל, איז ענטשטאַנען א שאַרפער ויכוח צווישן דער גאַנצער אידישער באַפעלקערונג.

די אידן פון ירושלים האבן גע׳טענה׳ט, אז אַזא גדול־הדור מוז קומען צו קבורה אין דער הייליקער שטאט ירושלים. די אידן פון צפת האבן געהאט א טענה, אז צפת איז אויך הייליק און דערפאַר דאַרף דער רמב״ם זיין צווישן זיי. אזוי האָבן אויך געפונען „זכות אבות״ אַנדערע שטעט, און יעדע האָט געוואָלט האבן דעם כבוד, אַז דער רמב״ם זאָל ליגן ביי איר.

זעענדיק, אז דער ויכוח פאַרציט זיך, און דערווייל שטייט דער ארון אויף איין אָרט, און דאס איז קיין כבוד ניט פאַרן נפטר. איז געבליבן באַשטימט פון אַלע רבנים און קהל, אז מען זאל איינשפּאַנען א קעמעל צו וואָגן פון ארון, און עס לאָזן גיין ביז ער וועט זיך אפּשטעלן. דאָרט זאָל מען ברייינגען צו קבורה דעם גאון.

איז דער קעמעל געגאַנגען, לויט ווי די לעגענדע דערציילט, דריי טעג נאכאַנאַנד, און די מלווים זיינען מיטגעגאַנגען. ביז ער איז געקומען אויף אליידיק פעלד אין דער שטאט טבריה, און פון דעם פלאַץ האָט זיך שוין דער קעמל ווייטער ניט גערירט.

שטייט איצט ביז היינטיקן טאָג דעם רמב״ם׳ס קבר אין טבריה.